FATİHA ÜZERİNE

Mülâhazalar

M. Fethullah Gülen

FATİHA ÜZERİNE MÜLÂHAZALAR

M. Fethullah Gülen

ISBN
978-975-7292-39-5

Yayın Numarası
21

Çağlayan A. Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Mayıs 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31
Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Mukaddime

بِسْــــمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

Kur'ân'a Fatiha ile başlanır. Namaza Fatiha ile girilir. Her hayırlı iş bu pırlanta anahtarla açılır ve açılan kapılar arkasındaki karanlıklar da bu ışık kaynağı ile aydınlanır.

Bu itibarla ona her şeyin başı ve esası mânâsında "Fatiha" denilir. Maddî-mânevî, ferdî-içtimaî pek çok dertlere derman olması itibarıyla ona "Şâfiye", insanlığın bütün problem ve sıkıntılarına yeterli bir reçete olması cihetiyle "Kâfiye", bütün kitapların fihristi ve Kur'ânî hakikatlerin ezelî bir hulâsası olması yönüyle de "Ümmü'l-Kitap" denmiştir.

Fatiha, Kur'ân-ı Kerim'in, dolayısıyla bütün semavî kitapların ana gayesini, temel esaslarını ihtiva eden, tam bir kitap genişliğinde mübarek bir sûredir. Kur'ân-ı Kerim'deki ana esasları itikat, ibadet, muamelat veya hayat nizamı olarak hulâsa edecek olursak, Fatiha sûre-i celîlesinde, bütün itikadî meselelere, ibadetle alâkalı bütün hususlara ve bir hayat nizamına ya bir sarahat, ya bir delâlet veya bir işaret, hiç olmazsa bir remiz bulmak her zaman mümkündür.

İslâm'da inanılması gerekli olan esaslar, bir kısım mücerret düşüncelerden ibaret değildir. İslâm'da, iman edilmesi gerekli olan prensipler; bilinmesi, düşünülmesi, inanılması, benliğe mâl edilmesi, sonra da onlarla, Allah'a teslimiyete ulaşılması gerekli olan bir kısım hayatî değerlerdir. Bu hayatî değerler, en geniş mânâsıyla, düşünce ve zikirle derinleşir, ibadetle beslenir; hatta muamelat ve muaşerette nefsanîlik ve beşerî mülâhazalara girmemek için onlar da çerçeve içine alınır. Böylece mü'min, her an iman dairesiyle münasebet içinde olur ve imanın ana mihveri etrafında döner durur.

Fatiha sûresinde bütün bu hususlar, derin bir münasebet içinde baş başa ve omuz omuzadırlar:

Sûre-i celîle, evvelâ; hakikî mânâsıyla hamd ü senâya lâyık olan Zât'ı nazara verir; O'nu varlığın esası sayılan bir kısım sıfatlarla tanıtır, her şeyin zimamının O'nun elinde olduğu gerçeği üzerinde durur; sonra da, O'na boyun

eğilmesi lâzım geldiğine dikkati çeker; bu boyun eğme ve diğer sorumluluklarla beraber gelen külfet, sıkıntı ve ihtiyaçlar karşısında yardımın sadece ve sadece O'ndan istenilmesi gerektiğini ihtar eder; bilhassa insanoğlu için yardımların en önemlisi sayılan hidayete erdirilme talebini hatırlatır ve bu yüce talebi de en imrendirici bir çerçeve ile verir ki; bu çerçeve ilk günden bu yana, Hakk'ın nimetlerine mazhar olmuş ve azıp-sapma gibi tâli'sizliklere düşmemişlerin çerçevesidir...

Görüldüğü gibi bu sûre-i celîle, âdeta Kur'ân'ın mukaddimesi gibidir. Değişik sûrelerde ayrıntılarıyla anlatılan pek çok yüksek hakikat, onda ya özetlenmiş, ya bir işaretle gösterilmiş veya çağrıştırma prensipleriyle verilmiş gibidir.

Ne var ki, bunların bütününün misallendirilmesi çok zaman alacağından, o hususu, yüzlerce ehl-i tahkik müfessirin isabetli tefsir ve tespitlerine ve onlardan küçük ve bulanık bir damla olan şu kitapçığa havale ederek.. bu kitabın hazırlanışıyla alâkalı bir iki meseleyi arz etmek istiyoruz:

1. Bu kitabın muhtevası, böyle bir kitaba mevzu teşkil etmesi esasına göre hazırlanmadı; camilerde halka hitaben yapılan konuşmalardan derlendi.

2. Eda ve takdimde, cami cemaatinin duygu, düşünce ve hissiyatı nazara alındığından, az dahi olsa rötuşlamalara rağmen, konuşma dili olduğu gibi kaldı.

3. Vaaz üslûbu içinde, bir mevzudan diğer mevzua geçerken, önceki bahislerin hatırlatılmasından bir kısım tekrarlar meydana geldi. Ve kitapta da bunları ayıklama imkânı olmadı.

4. Kur'ân-ı Kerim'in yüksek üslûbunu bazen sarf, nahiv, maânî, beyan (gramer, mânâ ve açıklama) prensiplerine göre göstermek gerektiğinden, bazı yerlerde oldukça teknik ağırlıklı oldu.

5. Ümmet-i Muhammed'e faydalı olup olmayacağını bilemediğim hâlde, sırf arkadaşlarımın hissiyat ve arzularına hürmetimin ifadesi olarak "Evet" dediğim böyle bir meselede, hata etmiş isem kardeşlerimin temiz düşüncelerini şefaatçi yaparak Rabbimin beni affetmesini dilerim.

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا

وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ۝

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

Giriş

لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا
مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, onu Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri, düşünsünler diye insanlara veriyoruz."[1]

Yani, Kur'ân, ilâhî hitaba muhatap olabilecek kabiliyette yaratılmış olan ve ahsen-i takvîm[2] (en güzel yaratılış) sırrınamazhar kılınan insana indirilmiş bir kelâm-ı ezelîdir. Evet, o insana indirilmiştir. Şayet, büyüklük ve ululuğu nazara alınarak, Kur'ân, insana değil de dağlara indirilmiş olsaydı, dağların paramparça olduğunu görürdün. Allah'a karşı duydukları derin korkudan dolayı dağlar bu hâle gelirdi; gel gör ki, kalb ve kafasını O'ndan uzak tuttuğu için Kur'ân insana bu ölçüde tesir edememektedir. Hislerini Kur'ân'a karşı yabanileştiren; his, fikir ve kalb âleminde, o ilâhî hitaba yer ayırmayan insan, elbette Kur'ân'dan nasipsizdir.

"Gavvas olana Kur'ân
Mücevher dolu umman;
Nasipsizdir Kur'ân'dan
Her müstağni davranan."

Kur'ân, bir kitaptır. Cenâb-ı Hak, onu bütün ululuğuyla, insanların maddî-mânevî bütün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde indirmiştir. Hem Kur'ân çok bereketli bir kitaptır. Mübarektir, kudsîdir. Kudsiyet ve ulviyetinde eşi yoktur. Kur'ân, bereketin ta kendisidir.

İnsanlar onun emirlerine uydukları zaman hayatları bereketlenir, milletlerin üstüne çıkarlar. Ve hayatın bütün sahaları, Kur'ân'a uyma ile yeşillenir, kendisine ait filizleri vererek, dünyayı cennet hâline getirir.

Bütün bunları inceden inceye tefekkür etmemiz için gönderilen Kur'ân-ı Kerim, devamlı ve ısrarlı bir beyin sancısıyla, her an ve her zaman düşünülmeli, her devrin ihtiyacı olan hususlar Kur'ân'dan böyle bir cehd ve gayretle çıkarılıp alınmalıdır. Başka türlü de Kur'ân'ı anlamak mümkün değildir.

İşte bütün bu hususlara işaretle Cenâb-ı Hak: كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اٰيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ *"(Bu Kur'ân) çok mübarek bir Kitap'tır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar."*[3] buyurmaktadır. Âyette geçen لِيَدَّبَّرُوا tabiri, bir şeyi evire çevire ele alma, baştan sona, sondan başa gelip giderek teker teker düşünme mânâsına gelir. Ve işte Kur'ân böyle bir 'tedebbür'le incelenmelidir... Ayrıca akıl sahipleri, Kur'ân'dan istifade ile daha ince hakikatleri bulup keşfederek, büyük ve derin mânâlara, bu tefekkür sayesinde nüfuz edecektir ki, âyette لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ denilmiştir. Bir başka âyette de şöyle buyruluyor: أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ أَضْغَانَهُمْ *"Yoksa kalblerinde hastalık olanlar, Allah kendilerinin (Peygambere ve mü'minlere karşı güttükleri) kinlerini ortaya çıkarmayacak mı sandılar?"*[4] Kur'ân her şeyi çok açık ve net gösterdiği hâlde niçin Kur'ân'ı tedebbür edip düşünmüyorlar? Kaldı ki, Kur'ân'ı okuyup da (bir insanın) Allah yoluna girmemesi düşünülemez. أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا *"Yoksa onların kalblerinde kilit mi vardır? Yoksa kalbleri mühürlenip kapanmış mıdır ki, onların kalblerine Kur'ân hakikatleri namına bir şey girmiyor?"*[5]

Kur'ân, hayatın hayatıdır. İnsan hayatının hayrı ve bereketi Kur'ân-ı Kerim'i hayatına düstur yaptığı ölçüdedir. Kur'ân'dan uzak bir hayat uğursuzdur, bereketsizdir. Kur'ân'dan uzak bir milletin hayatında dedikodu, keşmekeşlik ve Kur'ân'dan uzaklık nispetinde anarşi vardır.

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde: خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْاٰنَ وَعَلَّمَهُ *"Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı (hakâik ve dekâikine inerek) öğrenip sonra da başkalarına anlatandır"*[6] buyururlar. En hayırlı olmak istiyorsak, Kur'ân'ı anlayıp anlatmaya çalışmalı ve bu hususta yazılmış tefsirleri karıştırmalı, onun ifade ettiği hakikatlerin ve ortaya koyduğu inceliklerin içine girmeye gayret etmeliyiz.. ta ki Kur'ân'a sahip çıkmış olduğumuzu âleme göstermiş olalım... Yoksa yine bizzat Kur'ân-ı Kerim'in ifade ettiği üzere, öyle kenarından kenarından tutan kimselerin Kur'ân-ı Kerim'in nurundan ve feyzinden gerektiği kadar istifade etmeleri düşünülemez.

Burada –Kur'ân beni mazur görsün– kalbim titreyerek şu tabiri kullanacağım: Kur'ân, kendisine samimî âşık olmayanlara karşı 'kıskançtır',

yani onlara bir şey vermez. Sen bütün gönlünle, hissinle Kur'ân'ın mecnunu olur, ona yönelirsen, o da sana yönelir. Aksi hâlde sen Kur'ân-ı Kerim'in ucundan ucundan tuttuğun müddetçe Kur'ân sana sırlarını açmayacaktır. Zira bu ilâhî kelâm, kendisine bütün benliğiyle yönelen âşık gönüllere nur ve feyiz aksettirir. Sen onu okumaz ve mânâsı üzerinde derin derin düşünmezsen, onun feyz ve bereketinden mahrum kalırsın. Bu hakikati Allah Resûlü'nün şu beyanlarında apaçık görmekteyiz: اَلْمَاهِرُ بِالْقُرْاٰنِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ وَالَّذِي يَقْرَأُهُ يَتَتَعْتَعُ فِيهِ وَهُوَ شَاقٌّ عَلَيْهِ أَجْرَانِ اثْنَانِ *"Kur'ân-ı Kerim'i maharetle okuyan bir insan, Kiramen Kâtibîn melekleri seviyesinde olur. Onu o seviyede beceremeyen, fakat hâlis bir niyet ile okumaya çalışan, okurken de kem küm edip dili dolaşan ve Kur'ân'ı okumak ona zor geldiği hâlde okuyan insana da iki sevap vardır."*[7] Bu sevaplardan birincisi Kur'ân-ı Kerim'i okuma mükâfatı; ikincisi de, bu işi zorlukla yerine getirme mükâfatıdır.

Kur'ân ilâhî bir hazinedir. O, baştan sona hayırdır. Onu maharetle, şanına yaraşır bir şekilde okuduğun zaman meleklerin seviyesine yükselirsin. İşin başlangıcında bulunduğun ve güzel okuyamadığın takdirde, yine mahrum kalmaz ve iki sevap alırsın.

Buhârî ve Müslim'deki bir hadis-i şerifinde Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle bir değerlendirmede bulunur: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ مَثَلُ الْأُتْرُجَّةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا طَيِّبٌ، وَمَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ مَثَلُ التَّمْرَةِ لَا رِيحَ لَهَا وَطَعْمُهَا حُلْوٌ، وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ مَثَلُ الرَّيْحَانَةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا مُرٌّ، وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ كَمَثَلِ الْحَنْظَلَةِ لَا رِيحَ لَهَا وَطَعْمُهَا مُرٌّ *"Kur'ân okuyan mü'minin misali turunçgillerden portakala benzer, tadı da güzeldir, kokusu da güzeldir. Kur'ân okumayan mü'minin misali de hurma gibidir. Kokusu yoktur, fakat tadı lezzetlidir. Kur'ân okuyan münafığın misali, kokusu güzel, fakat tadı acı olan fesleğen gibidir. Kur'ân okumayan münafığın misali ise, kokusu bulunmayıp tadı da acı olan Ebû Cehil karpuzu gibidir."*[8]

Allah Resûlü, Kur'ân okuyan mü'mini turunca benzetiyor. Mü'min Kur'ân okuyacak, zira Kur'ân okumadığı takdirde, bilemediği birtakım hayat düzen ve sistemler onu yolundan saptırır. Kur'ân'dan uzak kaldığı müddet ve zaman içinde farkına varmadan Allah'tan uzaklaşmış olabilir. Çünkü Kur'ân onu idare edici bir kitaptır. Allah Resûlü bir temsil içerisinde bize bunu anlatıyor:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ مَثَلُ الْأُتْرُجَّةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا طَيِّبٌ

“Kur’ân okuyan mü’minin misali turunçgillerden portakala benzer, tadı da güzeldir, kokusu da güzeldir.”

İlk defa o iyi bir şey tatmış ve sinesine iyi bir şey indirmiştir. Ve güzel hâliyle onu okuduğu içindir ki etrafa da bir koku sinmiştir. Etraf da bu kokunun tesirinde kalır.

Mekke, mü’minleri sinesinde barındırmaz hâle geldiği zaman, Hz. Ebû Bekir de barınamayanlar arasında bulunuyordu. Tıpkı kendisinden evvel giden arkadaşları gibi o da Habeşistan’a hicret etmeyi düşünmüştü. Yolda İbnü’d-Dağinne isimli bir müşrikle karşılaştı. İbnü’d-Dağinne sordu:

– Nereye ey Ebû Kuhafe’nin oğlu?

– Kavmim beni kovdu. Artık beni aralarında barındırmak istemiyorlar.

– Senin gibisi Mekke’den nasıl çıkarılır? Sen, fakirlerin imdadına koşar, dul kadınlara el uzatır, yetimlerin elinden tutarsın. Evet, senin gibi bir insanı Mekke’den çıkarmak, Mekke’yi senin gibi bir kıymetten mahrum etmektir. Gel benim himayeme gir, seni koruyayım.

Hz. Ebû Bekir, döner gelir, o da himayesine aldığını ilân eder. Ama Mekkeli müşrik, Hz. Ebû Bekir’e etrafıyla, havasıyla, Kur’ân’ıyla ne kadar dayanacak, bunu zaman gösterecektir. Hz. Ebû Bekir o müşriğin şartlarına uyarak evine çekilir. Orada kendi kendine Kur’ân okumaya başlar. Fakat bir müddet sonra bu ona az gelir. Zira Kur’ân’ın kokusunu burcu burcu etrafa duyurmak lâzımdır. Onun için pencerenin önüne cumba gibi bir şey yaptırır, çıkar orada namaz kılar, Kur’ân okur. Hz. Ebû Bekir gözü yaşlı bir insandı. “Allah” dediği an ağlamaya başlar, hıçkırıklarını tutamaz ve namaz kılarken de içinde boyunduruklar dönüyor gibi namaz kılardı. O cumbasında ibadet ededursun; kadın erkek, çoluk çocuk ne kadar insan varsa halkalar hâlinde Hz. Ebû Bekir’in cumbasının etrafını sararlar ve o, Kur’ân okuyup kendinden geçerken müşrikler de onu dinleyip şirazeden çıkarlar. O güzel hâl, burcu burcu etrafa koku saçarken Hz. Muhammed’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) halkası genişlemektedir. Zaten müşrikleri de şirazeden çıkaran budur. İbnü’d-Dağinne’ye müracaat ederler ve: “Bunu himayenden at. Yoksa senin himayende bulunan bir kimse hakkındaki himayeni bozacak davranışta bulunacağız. Sonra halk senin için dedikodu etmesin.” derler. O, Hz. Ebû Bekir’e Kur’ân okumaktan vazgeçmesini söyler. Hz. Ebû Bekir cevaben: *“Ben nasıl olur da*

Kur'ân okumaktan vazgeçerim. Bu, Allah'ın kelâmıdır. Bu kelâm, insanlara duyurulsun diye indirilmiştir. Vallahi sen beni himayenden atsan da, ben Allah'ın himayesinde bu işe devam edeceğim" der.[9]

Kur'ân, turunç gibi tatlıdır. Bu tadı tadan ona âşık olur. Kur'ân'ın bir de kokusu vardır... Kim o kokuyu duysa meczup Mevlevî gibi Kur'ân'ın etrafında pervaz etmeye başlar. İşte bu, gerçek mü'minin hâlidir. Kur'ân, onun ruhunda, kalbinde ve ağzında böyle en güzel mânâsını bulmuş olur.

Kur'ân okumayan mü'mine gelince: وَمَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ مَثَلُ التَّمْرَةِ لَا رِيحَ لَهَا وَطَعْمُهَا حُلْوٌ *"Kur'ân okumayan mü'min de hurma gibidir. Onun kokusu yoktur fakat tadı vardır, tatlıdır."*

Böyle bir mü'min imanın tadını tatmasına ve Kur'ân'ın halâvetine ermesine rağmen, Kur'ân'ı okumadığından dolayı etrafa tesir edemez ve çevresi de Kur'ân'ın o güzel kokusundan faydalanamaz. Bu sebeple Kur'ân mahsur kalır. O, mü'mindir, fakat Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın kokusunu, etrafa yayacağı nurları sınırlandırmış ve had altına almıştır. İşte bu da, Kur'ân okumayan, onun hakikatlerine ve inceliklerine bağlanmayan ve Kur'ân'ı neşretmeyen, anlayışı kısır mü'minin misalidir.

Allah Resûlü devam ediyor: وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ مَثَلُ الرَّيْحَانَةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا مُرٌّ *"Kur'ân okuyan münafığa gelince o, kokusu güzel ama tadı acı olan fesleğen gibidir. Kokusu güzeldir ama tadı can yakıcı acılıktadır."*

وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ كَمَثَلِ الْحَنْظَلَةِ لَا رِيحَ لَهَا وَطَعْمُهَا مُرٌّ *"Kur'ân okumayan münafık ve ikiyüzlünün misaline gelince, o da Ebû Cehil karpuzu gibidir. Hiçbir kokusu yoktur. Tadı da çok acıdır."*

Ortada Kur'ân hakikati gibi büyük bir hakikat var. Ona karşı bir kısım vazifelerle mükellefiz. Ama mükellefiyetimiz sadece onu muhafazadan ibaret değildir. Belki bu lüzumludur, fakat zarftan ziyade mazrufa, yani sandıktan çok içindeki hazineye saygılı olmak lâzımdır. Kur'ân'ı bir kılıfa koyup evimizin en seçkin köşesine asmakla Kur'ân'a karşı saygılı olma vazifesini yapmış olamayız. Size hükümdardan bir mektup gelse, o mektubu öpüp başınıza koyup, hiç okumadan bir tarafta mı saklarsınız, yoksa hükümdar ne istiyor deyip mektubu hassasiyetle açıp, gayet dikkatle okur musunuz?

İşte Hükümdarlar Hükümdarı, Mâlikü'l-Mülk olan Hazreti Allah, size bir

mektup göndermiş; öyle bir mektup ki, sizin için hayatî önem taşıyor ve içinde, hem dünyanızla hem de ahiretinizle alâkalı meseleler var. Siz bunu alsanız, saygıyla öpüp başınıza koysanız, sonra da kaldırıp rafa yerleştirseniz, acaba o Hükümdarlar Hükümdarı'nı memnun etmiş olur musunuz?

Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, hayatınızı nizam altına alasınız diye, size bir şeref ve lütuf olarak gönderilmiş bir 'Nâme-i Hümayun' yani ilâhî bir mektuptur. Allah (celle celâluhu) gönderdiği bu nâmede: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي اٰدَمَ *"Andolsun ki Biz, insanı çok şerefli yarattık."*[10] buyurmaktadır.

Evet, bizler Kur'ân-ı Kerim'le şereflendirildik. Zira Kur'ân'sızlara Allah: كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا *"Onlar emekleyen hayvanlar gibi, belki onlardan daha aşağıdırlar."*[11] diyor. Demek ki, kalıbıyla insan olma, o şerefi kazanmaya yetmiyor; senin şerefinin içinde, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'a sahip çıkışının hissesi çok büyüktür. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي اٰدَمَ *"Andolsun ki Biz insanı çok şerefli yarattık."* diyen Allah (celle celâluhu), Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'la sana değer verdiğini anlatmış oluyor.

Yine Allah Resûlü bu mevzuda başka bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor: اَلْجَاهِرُ فِي الْقُرْاٰنِ كَالْجَاهِرِ فِي الصَّدَقَةِ وَالْمُسِرُّ فِي الْقُرْاٰنِ كَالْمُسِرِّ فِي الصَّدَقَةِ *"Kur'ân-ı Kerim'i açıktan açığa ilân eden ve onu bütün insanlığa duyurma maksadıyla okuyan insan, sadakayı açıktan açığa veren gibidir. Kur'ân-ı Kerim'i gizli okuyan da sadakayı gizli veren gibidir."*[12]

Nasıl ki, açıktan açığa sadaka ve zekât verilirken başkasını da teşvik düşünülür ve bu yarışmaya herkesin iştirak etmesi kastedilir, aynen öyle de, açıktan okunan Kur'ân ile başkalarının da bu işe sahip çıkması teşvik edilmektedir. Gecenin karanlığında Kur'ân'la baş başa kalmak da, sadakayı gizli vermek gibidir. İnsan yakaladığı bu gizlilikte, Kur'ân içindeki yerini araştırır ve kendisine Kur'ân'da bir yer bulmaya çalışır. Bir mü'min için Kur'ân'da yer aramak ve kendini Kur'ân'a göre ayarlamak çok önemlidir. Önemlidir, çünkü insan bu ölçüde mü'mindir. Ömer b. Abdülaziz ve Muhammed İbn Ka'bu'l-Kurazî ve daha niceleri, Kur'ân'ı hep bu eda içinde sabahlara kadar okumuş ve Kur'ân'ın hakikî mânâ ve derinliğine ancak böyle ermişlerdir.

İçten, samimî ve güzel bir eda ile okunan Kur'ân, insanın ruh, kalb ve

hissiyatına hayat bahşeder. Bilhassa Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) mübarek dudaklarından dökülüyor gibi Kur'ân'ı dinlemek, insanı sonsuz huzura garkeder. Bir derece üste çıkarak Cibril'e misafir olma ve bizzat Kur'ân'ı ondan dinleme havası, ruha, tarifi imkânsız esintiler kazandırır. Bütün bunların ötesinde, Kur'ân'ı bizzat Kelâm'ın esas sahibi olan Mütekellim-i Ezelî'den yani Allah'tan dinliyor gibi O'na muhatap olmak, –kalbin buna tahammülü var mıdır bilemem– insanı âdeta semavîleştirir...

1 Haşir sûresi, 59/21.

2 Bkz.: Tîn sûresi, 95/4.

3 Sâd sûresi, 38/29.

4 Muhammed sûresi, 47/29.

5 Muhammed sûresi, 47/24.

6 Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 21; Tirmizî, *fezâilü'l-Kur'ân* 15; Ebû Dâvûd, *vitr* 14, 15, 19.

7 Müslim, *salâtü'l-müsafirîn* 244; İbn Mâce, *edeb* 52.

8 Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 17, 26, *et'ime* 30, *tevhîd* 57; Müslim, *salâtü'l-müsafirîn* 37.

9 Buhârî, *kefâlet* 5, *menâkıbü'l-ensâr* 45; İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye* 2/218.

10 İsrâ sûresi, 17/70.

11 Furkan sûresi, 25/44.

12 Tirmizî, *fezâilü'l-Kur'ân* 20; Ebû Dâvûd, *tatavvu* 25; Nesâî, *zekât* 6.

KUR’ÂN’IN BÜYÜLÜ DÜNYASINA KISA BİR SEYAHAT

A. KUR’ÂN KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Kur’ân kelimesi; toplama, düşünüp aslına vâkıf olma, özüne erme, dağınık parçaları bir araya getirip bir bütün hâsıl etme gibi mânâlara gelir. Kur’ân olmasaydı insanlar, geçerliliği ebed-müddet devam edecek hükümler veremez, kanunlar koyamazlardı. Hâlbuki Kur’ân, sarsılmaz kanunları ve değişmez hükümleriyle bu mevzuda da insanlara ışık tutmaktadır.

Kur’ân’ın bahsetmediği hiçbir mesele yoktur: مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ *“Biz Kur’ân’da hiçbir şeyi terk etmedik, noksan bırakmadık; her şeyi anlattık.”*[1] âyetiyle Cenâb-ı Hak bunu anlatmaktadır. Fakat anlatılan bu şeylerin bazıları açıkça, bazıları işaretle, bazıları sembolle; evet bazıları göz kırpmakla ve bazıları da bir tebessümle anlatılmıştır.

وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ *“Kur’ân-ı Kerim’de her şeyi tafsil, geniş geniş izah vardır.”*[2]

وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *“Kur’ân-ı Kerim’de yaş ve kuru her şey vardır.”*[3] Atomdan, molekülden tutun da semadaki sistemlere kadar her şey Kur’ân-ı Kerim’de mevcuttur. Ancak değerine ve çapına göre olmak şartıyla. İman hakikatlerinin yanında onların ne kadar yeri varsa, Kur’ân onlara o kadar yer vermektedir.

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): لِكُلِّ اٰيَةٍ ظَهْرٌ وَبَطْنٌ لِكُلِّ حَرْفٍ حَدٌّ وَمُطَّلَع *“Her âyetin bir zâhiri bir de bâtını vardır; her harf, her tefsir, her okuyuş, her inzâl keyfiyeti için de aynı zamanda bir had vardır.”*[4] buyurmaktadır. (Orada Allah’a ait büyük hakikatler ve incelikler yatmaktadır. Bâtınî olanlarını ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir. Her haddin de neticede kendisi için zuhur edebilecek, Allah tarafından ve O’nun istediği yerden doğan bir mânâsı vardır).

Cafer-i Sâdık hazretleri “Allah kendi kelâmıyla kullarına tecellî etmiştir ama onlar göremiyorlar.”[5] demektedir. Kur’ân’da Allah görünür. Çünkü Kur’ân-ı Kerim, şuunat-ı zâtiyeyi bütünüyle gösteren bir tercümandır. Allah (celle celâluhu), fiillerinin ve sıfatlarının tezahürünü azametine uygun ve kalblerin istidatlarına münasip bir şekilde Kur’ân’da iş’âr etmiş ve Kur’ân’ı da ona tercüman yapmıştır. Onun için “Kur’ân” sözü dahi büyük mânâlar ifade eder. Hadisin ifadesi ile “Kur’ân” tertil ile yani yavaş yavaş ve mânâları düşünüle düşünüle, harf ve kelimelerin hakkı verilerek okundukça Allah tecellî eder; kul, Allah’a yakın olma makamına gelir, neticede de “cem” zuhur eder.

Furkân, bundan farklı olarak halkı Hak’tan ayırır. Mâbud ve abd sırrını gösterir.

Kur’ân insanın Allah hakkındaki mârifetini ifade eder. Çünkü o cem’dir. İnsan Kur’ân’ın ifade ettiği mânâ keyfiyetiyle Allah’a yaklaştığı nispette Allah’ı tanıyacak ve O’nu tanıyabildiği ölçüde de mârifete erecektir. Böylece Kur’ân okurken insanda, Allah konuşuyor gibi bir hâl hâsıl olacaktır. İşte bu mânâsıyla ister “Kur’ân” isterse “Furkân” diyelim biz karîn olarak Allah’ı görecek, orada tefekkür edilenin Allah’ın isim, sıfat ve eserleri olduğunu bilecek ve yaklaşanın Allah olduğunu idrak edeceğiz. Bu son noktada ve kemal ufkunda yine hadisin ifadesi ile Allah, gören gözümüz, söyleyen ağzımız, duyan kulağımız ve büyük hakikatleri içine alan kalbimiz olacaktır.[6] Böylece bizler Allah adına görecek, duyacak ve O’nun emir ve nehiylerine uygun kararlar verecek ve kalbimiz Kenz-i Mahfî (Gizli Hazine) olan Zât-ı Ulûhiyet’e ait hakikatleri hazine olarak etrafa aksettirebilecektir. Bunu Kur’ân anlatır.[7] Kur’ân, insanın Allah hakkındaki mârifetinin tercümanıdır.

Furkân, farkı anlatır. İnsan, hâlık (yaratıcı) değildir. Bu itibarla Allah’a kulluk yapacaktır. Öyle ise insan, mârifetiyle kemal ufkuna çıkacak, ulûhiyet sırlarını hâvî ufka ulaşacak, imkânla vücub arasındaki yerini elde ettikten sonra da dönüp geriye gelecek ve “Ben ilâh değil, kulum.” diyecektir. Furkân da insanın bu hâline tercümandır. Furkân, insanın halkı görüp halkın içinde yok olup, Hak’tan perdelenmesinin adıdır. Bu, Furkân’ın en aşağı mertebesidir. Bir de, kesrette vahdeti (çoklukta birliği) görme denilen bütün halkın gözüyle Allah’ı müşâhede makamı vardır. Bu da seviyeli insanın hâlidir. Peyderpey, mertebe mertebe, kâinatın bütün kısımlarında tecellî eden Cenâb-ı Hakk’ın Kemal ve Cemal sıfatlarını müşâhede ki, panteist buna “Her şey O’dur.” der.

Ama biz Kur'ân talebeleri "Her şey O'ndandır." demek suretiyle fark'ın en büyük mertebesini ifade etmiş oluruz.

İnsan bir tarafıyla Kur'ân'a, diğer tarafıyla da Furkân'a yapışmaya ve hem de Furkân'da Allah'ı anlamaya çalışmalıdır ki, o makamını, ubûdiyet (kulluk) yoluyla kazanabilsin, yoksa tek yönlü çalışma ve gayret insanı böyle ulu bir makama yükseltemez. Bir de cem'ü'l-cem vardır ki bu, bütünüyle ve kendine bakan yönüyle mâsivâyı (Allah'tan başka her şeyi), fâni ve yok görmek, her şeyi yok bilmektir.

Evet, kâinat ilâhî isimlerin cilvelenmesinden ibarettir. Bir kısım sofîler bu işi yanlış tercüme ederek ne derse desin, Kur'ân adına bunu da böyle takdim etme, Kur'ân'ın ruhuna uygun bir tarif olur kanaatindeyim.

1 En'âm sûresi, 6/38.

2 Yûsuf sûresi, 12/111.

3 En'âm sûresi, 6/59.

4 Bkz.: Abdurrezzak, *el-Musannef* 3/358; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 9/278; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 1/236.

5 ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* 1/452.

6 Bkz.: Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.

7 Bkz.: ez-Zerkeşî, *et-Tezkira* s.136; es-Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-hasene* 1/521

B. SONSUZ MÛSIKÎ: KUR'ÂN

Fukahâdan bazıları, Kur'ân'ın, tegannî, yani mûsıkî edası ve makam ile okunmasını caiz görmemişlerdir. Tâbiînin büyük imamı Said b. Müseyyeb, Haccac'ın şehit ettiği büyük mücahit Said b. Cübeyr, yine bu altın çağın önde gelenlerinden İmam Nehaî ve büyük müfessir İbn Sîrîn, hep bu görüştedirler. İmam Mâlik ve İmam Ahmed İbn Hanbel de bu görüşü paylaşanlardandır.[1]

Ancak, meseleyi insanın mûsıkî ihtiyacını gidermesi yönünden ele alıp değerlendirmek ve bu mevzuda verilecek hükmü bu esasa göre vermek, herhâlde her seviyedeki insanın, her türlü ihtiyacını dikkate alan dinin ruhuna daha uygun olacaktır.

Buhârî ve Müslim'de geçen bir hadiste, Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ebû Musa el-Eş'arî'nin evinin önünden geçerken onun güzel bir ses ve nağme ile Kur'ân okuduğunu duyduğu ve "Davud'un Mizmârı" tabiriyle bu okuyuşu övdüğü anlatılmaktadır.[2]

İyi bir eda, tatlı bir sadâ ve hâlis bir niyetle okunan Kur'ân-ı Kerim, başkalarının da Kur'ân'ı sevmesine vesile olacağı için bizzat Allah Resûlü tarafından teşvik görmüştür.

Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Hz. Berâ'dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Allah Resûlü: زَيِّنُوا الْقُرْاٰنَ بِأَصْوَاتِكُمْ *"Kur'ân-ı Kerim'i seslerinizle süsleyin."*[3] buyurmaktadır.

İbn Mesud (radıyallâhu anh) anlatıyor: *"Bir gün Allah Resûlü yanıma geldi ve: 'Bana bir Kur'ân oku da dinleyeyim.' dedi. Ben de: 'Yâ Resûlallah, Kur'ân sana nazil olurken ben sana nasıl Kur'ân okurum?'* dedim. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): *'Ben başkasından Kur'ân dinlemeyi severim.'* buyurdu. Bunun üzerine Nisâ sûresini okumaya başladım. Nihayet: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ[4] âyetine gelince: *'Yeter! Yeter!'* buyurdu. Sustu. Baktım ki Allah Resûlü gözleri dolu dolu ağlıyordu."[5] Âdeta İbn Mesud'un okuduğu âyetler onu halsiz bırakmıştı. Belki birkaç âyet daha okusa idi Allah Resûlü eriyip gidecekti.

Kur'ân, hüzünle indi. O, hüzünlü ve kırık bir kalble okunmalıdır.[6] Şu vahşet sahrasında, imkânları kıt, kudreti az ve acz ü fakr içinde yuvarlanan insan, hablü'l-metin,[7] yani kopmaz bir halat olan Kur'ân-ı Kerim'e tutunursa insanlık

semasına yükselecek, en mükemmel insan olma ufkuna çıkacak, şu girdaptan, dünya çölünün şu boğucu havasından ve yalnızlık vahşetinden kurtulacaktır. İşte Kur'ân insana bu hissi ve bu havayı verir. Bu sebeple, Kur'ân okurken, işte böyle bir hava içinde okunmaya çalışılmalıdır. Bu ise, onun mânâ derinliklerine inme nispetinde olur. İnsan, onun mânâ katmanlarına giremezse, hele ilâhî maksadı düşünmezse çok defa Kur'ân'ın derinliklerine açılamaz ve sinesinde Kur'ân'ın tesirini duyamaz.

1 el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 1/10; el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* 20/40.

2 Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 31; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 235-236.

3 Ebû Dâvûd, *vitr* 20; Nesâî, *iftitah* 83; İbn Mâce, *ikâmet* 176

4 Nisâ sûresi,4/41.

5 Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 33, 35, *tefsîru sûre* (4) 9; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 247-248

6 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 3/193. Yakın mânâdaki hadis için bkz.: İbn Mâce, *ikâmet* 176; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 2/50.

7 Tirmizî, *fezâilü'l-Kur'ân* 14; Dârimî, *fezâilü'l-Kur'ân* 1.

C. KUR'ÂN'IN CEM'İ VE MUHAFAZASI

Sahabe-i kiram ve tâbiîn-i izâm, yani sahabeden sonra gelen kutlu nesil, Kur'ân'ın bir hakikati adına çöller aşar ve onu öğrenmeye çalışırlardı. İmam Şa'bî, bu hususta Mesruk b. Ecda' Hazretleri'nin başından geçen bir hâdiseyi anlatıyor: "Mesruk, Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinden birisinin tefsirinde tereddüt ediyordu. Âyetin mânâsını tam öğrenebilmek için Medine'den Basra'ya gitti. Soru sorduğu şahıs o âyet hakkında malumatı olmadığını söyledi ve Şam'da bulunan bir başka kişiyi tavsiye etti. Bunun üzerine Mesruk, oyalanmaksızın Şam'a doğru yola çıktı..."[1]

Şimdi şöyle bir düşünün: Hızlı ulaşım vasıtalarının olmadığı, yolculukların çok güç şartlar altında, sadece deve ya da atlarla yapıldığı sıcak 'kumistan' ve çöllerde, Mesruk gibi yüce bir kamet, ulu bir insan bir tek âyetin tefsirini öğrenebilmek için tehlikeli sayılabilecek uzun yolculukları göze alıyor, aradığı zatı bulamayınca da ikinci bir yolculuğu göze almaktan çekinmiyordu.

İbn Abbas'ın talebelerinden büyük müfessir İkrime: "Ben, وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ *'Kim Allah ve Resûlü için göç etmek maksadıyla evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun mükâfatı Allah'a düşer.'*[2] âyetinde anlatılan şahsın adını tam on dört sene araştırdım." diyor. Âyette ismi anılmayan bu şahıs acaba kimdir? İkrime Hazretleri'nin, bu şahsın ismini öğrenmek için bu kadar gayret göstermesinin sebebi hiç şüphesiz, onun, toplum hayatındaki yerinin ve karakterinin, âyetin tefsirine ışık tutacağı düşüncesidir. İşte İkrime on dört sene bu şahsı araştırmış ve sonunda onun Damra b. Cündüb olduğunu öğrenmiştir.[3]

İbn Abbas da başından geçen bir hâdiseyi şöyle nakleder: إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلٰئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ *"Eğer ikiniz Allah'a tevbe ederseniz, kalbiniz gerçekten (tevbeyi gerektiren bir yöne) kaymıştı (öyleyse tevbe etmeniz gerekir). Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka olursanız, (bilin ki) O'nun dostu ve yardımcısı; Allah, Cibril ve mü'minlerin iyileridir. Bunun ardından melekler de O'na arkadır."*[4] âyetinde anlatılan iki kadının Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) aleyhinde anlaşma gibi bir tavra girmeleri zihnimde sorular meydana getirmişti. Meseleyi Hz. Ömer'den öğrenebilirdim. Ancak heybetinden dolayı yanına sokulup bunu bir türlü ona

soramıyordum. Her nasılsa bir gün fırsatını buldum. Hz. Ömer'i uygun bir pozisyonda yakaladım ve:

– Ey mü'minlerin emîri! Bu âyet-i kerimede anlatılan kadınlar kimlerdir? dedim.

– Hz. Âişe ve Hz. Hafsa, diye cevap verdi.[5]

Daha bunlar gibi binlerce misal verilebilir... Sahabe ve tâbiîn, Kur'ân-ı Kerim'in bir hakikatini tam kavrayabilmek için, günlerce, haftalarca, aylarca, hatta senelerce bu hakikatin arkasından koşuyor, onu bulacağı âna kadar durup dinlenme bilmiyordu.

Kur'ân-ı Kerim yirmi üç senede indi. İnişi boyunca bazen kemik parçalarına, bazen kabuğu soyulmuş hurma ağaçlarının tahtalarına, bazen de o günün iptidaî (ilkel) kâğıtlarına yazılıyordu. Ayrıca o devirde, inen her âyeti ânında ezberlemek suretiyle Kur'ân'ın tamamını ezberleyen de pek çoktu. İbn Mesud, Zeyd b. Sabit, Übey b. Ka'b, Hz. Osman ve daha yüzlercesi, Kur'ân'ın tamamını ezberlemişlerdi.[6] Bir âyet indiği zaman, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) vahye dayanarak: *"Bu âyet falan sûrenin şu âyetidir."* derdi. Onlar da bu âyeti oraya kor, ona göre ezberlerlerdi. Kur'ân-ı Kerim'in sûreleri de yine vahye dayanarak sıralanmıştır.[7] Aynı zamanda eşsiz mucizeler kaynağı olan bu ilâhî kelâm, sahabenin göğsünde, ellerindeki kâğıtlarda, hurma ağacında veya kemikler üzerinde yazılı ve dolayısıyla korunmuş bulunuyordu. Yemame Harbi'nde kurrâ denilen hafızlardan pek çoğu şehit olunca, Hz. Ömer ciddî bir endişeye kapıldı. Bir gün bu endişesini Hz. Ebû Bekir'e şöyle açıkladı:

– Ey Allah'ın Peygamberi'nin halifesi! Yemame'de şu kadar Kur'ân hafızı şehit oldu. Eğer önümüze çıkan birkaç vak'ada bir kısmı daha şehit olursa, Kur'ân-ı Kerim'in tamamını bilen hafızlar kalmayacağından ve Allah Kelâmı'nın unutulacağından endişe ediyorum.

– Yâ Ömer, ne yapmamı istiyorsun?

– Kur'ân-ı Kerim'i toplayıp bir araya getirelim ve hemen yazalım. Kur'ân'ı hafızların kafalarına bırakmayalım. Yoksa onlar ölür gider, Kur'ân-ı Kerim de zayi olur.

Hz. Ebû Bekir ise meselenin hassasiyeti karşısında tir tir titriyordu. "Ben Allah'ı kendi adıma ve hesabıma konuşturursam, hangi yer beni taşır, hangi gök

beni gölgelendirir.” diyen Hz. Ebû Bekir, bu teklif karşısında irkilmiş ve birdenbire aslan gibi kükreyerek: “Yâ Ömer, bana neyi teklif ediyorsun? Resûlullah devrinde yapılmayan bir şeyi bana nasıl teklif edebilirsin?” demişti.

Hz. Ömer uzun uzun işin önem ve nezaketini anlattı. Hz. Ebû Bekir sonrasını şöyle anlatıyor: “Vallahi Ömer bu mevzuda isabetli imiş. Allah benim kalbime de inşirah verdi. Artık benim kalbim de bu işe yatmıştı. Anladım ki, Kur’ân-ı Kerim’in muhakkak cem edilmesi (yani bölük bölük sayfaların toplanıp bütün bir kitap hâlinde bir araya getirilmesi) lâzım.”

Bu işi kim yapacaktı? Beraberce düşündüler ve Zeyd b. Sabit’te karar kıldılar. Zeyd (radıyallâhu anh), Resûl-i Ekrem’in, Kur’ân’ına itimat ettiği hafızlardandı. Zeyd b. Sabit anlatıyor: *“Halife beni çağırmıştı. Yanında Ömer (radıyallâhu anh) başını aşağıya eğmiş bekliyordu. Halife, bana Kur’ân’ı cem etme teklifinde bulundu. Bu teklif karşısında irkildim, ürktüm. ‘Bana, Allah Resûlü’nün devrinde yapılmayan bir şeyi teklif etmeyin’ dedim. Nihayet Ebû Bekir işin ciddiyeti ve lüzumunu anlattı. Bu mesele benim de içime yattı ve lüzumuna ben de inandım.”*

Hz. Ebû Bekir, bütün hafızları toplayıp bir araya getirdi. Herkesin yanındaki Kur’ân bölümleri bir araya getirildi ve şûrâya (uzmanlar meclisine) sunuldu. Çalışmaların sonunda, bütün bir kitap hâlinde bir araya getirilen Kur’ân üzerinde ittifak hâsıl oldu. Kur’ân’daki sûre sûre, âyet âyet sıralanış, sahabenin tam bir ittifakı ile meydana geldi.

Hz. Osman’ın hilâfeti zamanında okunuş ihtilafından dolayı tereddüt hâsıl oldu. Resûl-i Ekrem bir hadislerinde: إِنَّ هٰـذَا الْقُرْاٰنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ *“Kur’ân yedi harf üzerine nazil oldu.”*[8] buyurmuştu. Bu ‘yedi harf’le ne kastedilmiş olursa olsun –ister kelimelerin değişik şekillerde, kabile fonetiğine ve ağızdan çıkış yeri anlayışına göre okunması; isterse Kur’ân-ı Kerim’in içindeki emir, nehy, vaad, vaîd, lehçe, şive, eda veya daha başka şeyler olsun– Kur’ân-ı Kerim’in değişik şekillerde okunması Müslümanlar arasında birtakım anlaşmazlıkların doğmasına sebep oldu. Bunun üzerine Huzeyfe (radıyallâhu anh), Hz. Osman’a (radıyallâhu anh) müracaat ederek; *“Müslümanlar arasında ciddî bir ihtilâftan endişe ediyorum. Kur’ân’ın nüshalarını çoğaltıp, bunları çeşitli mıntıkalara gönderelim, halk ihtilâfa düşmesin.”* dedi. Hz. Osman da Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Âs’dan oluşan bir heyet kurdu. Kur’ân-ı Kerim de bu heyet tarafından yedi

nüsha hâlinde çoğaltıldı; yani aynı Kur'ân'dan yedi tane daha yazıldı. Bu nüshalar, tabiî ki Hz. Ebû Bekir zamanında yazılan Kur'ân'ın aynısıydı. Nüshalar çeşitli İslâm memleketlerine gönderildi.[9]

O günden bugüne Kur'ân-ı Kerim aynı şekliyle muhafaza edilmektedir. Esasen Allah (celle celâluhu) şu âyet-i kerimede de belirttiği üzere, onu teminat altına almıştır: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *"Kur'ân'ı Biz indirdik, andolsun ki onu muhafaza edecek Biziz."*[10]

Allah (celle celâluhu), Kur'ân'ı kıyamete kadar koruyacaktır. Biz Kur'ân'a sahip çıkarsak, Kur'ân bizimle korunmuş olur. Böylece evimiz ve memleketimiz onun nuruyla aydınlanır. Evet, onu başımıza taç yapıp koyabilirsek, bütün insanlığın başına taç olma mazhariyetine erebiliriz.

1 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/95; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 57/397.

2 Nisâ sûresi, 4/100.

3 İbn Abdilberr, *el-İstîâb* 2/750; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît* 3/350.

4 Tahrîm sûresi, 66/4.

5 Müslim, *talâk* 30; Nesâî, *sıyâm* 14; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/33.

6 Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 8. Teferruatlı bilgi için bkz.: İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* 9/48-52.

7 Tirmizî, *tefsîru sûre* (9) 1; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/57.

8 Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 27, *husûmât* 4, *tevhid* 53; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 270.

9 Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 3. Daha geniş bilgi için bkz.: ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfan* 1/181

10 Hicr sûresi, 15/9.

D. KUR'ÂN ALLAH KELÂMIDIR

Cenâb-ı Hakk'ın "Kelâm" sıfatı vardır. O, Mütekellim-i Ezelî'dir...

Allah, içinde insanoğlunun da bulunduğu kâinatları yaratır, sonra onu ve bizi bize anlatır. Allah Zât'ını, sıfatlarını, isimlerini anlatır. İnsan denen sanat haliçesini ve sırlar yüklü beşer muammasını şerh ve izah eder. Ama O'nun bu konuşması, keyfiyetini tam idrak edemediğimiz bir konuşmadır. İşte Kur'ân, Allah'ın bu tür bir konuşmasından meydana gelmiştir. Bu konuşmada bir kısım harfler, kelimeler, cümleler, paragraflar görürüz. Buna "Kelâm-ı Lafzî", yani kelimelere, harflere, seslere dökülmüş kelâm denir.

Bir de *"Kelâm-ı Nefsî"* vardır. Ses çıkararak konuşmaya lafzî, iç âleminde ses çıkarmadan yapılan konuşmaya ise "nefsî konuşma" denir. Kur'ân-ı Kerim'de kelâm-ı nefsîye ait deliller pek çoktur.

Misal olsun diye sadece bir ikisine temas edelim. Sûre-i Yusuf'ta, Yusuf'un kardeşleri Hz. Yusuf'a çocukluk dönemine ait hırsızlık isnadında bulunurlar. Hâlbuki Mısır azizi olarak tanıdıkları ve biraz sonra kendisine: إِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Seni iyilerden görüyoruz."*[1] diyecekleri insan, az önce iftirada bulundukları Yusuf'un ta kendisiydi. Ancak Hz. Yusuf, onlara iftiralarını yüzlerine vurarak mukabelede bulunmadı. Ne var ki, böyle bir iftira karşısında sessiz de kalamazdı. Onun için, kelâm-ı nefsî ile konuştu ve: قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا *"Siz durumunuz itibarıyla daha kötüsünüz."*[2] dedi. Fakat bu nefsî bir konuşmaydı. وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ *"İçten içe Rabbini an."*[3] âyeti de, nefsî konuşmaya bir delil ve bir işarettir. İşte Allah'ın ezeldeki kelâmı da bu nefsî mânâ içindedir. Cihan, dünyalar, eşya ve insan yoktu. Ama Allah, yine mütekellimdi, konuşuyordu. Kur'ân ezelîdir. Hiçbir şey yokken Kur'ân yine vardı. Fakat bu nefsî mânâda vardı. Çok ince ve ayakları kaydıran bu noktaya sadece bir iki cümleyle baktırmaya çalışacağız:

Kur'ân-ı Kerim okunurken, dinlenirken ve yazılırken, aynı zamanda bu lafızların içinde nefsî mânâ da anlaşılmış olur. Meselâ: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا derken, إِنَّ 'de bir *"hemze"* bir de *"nun"* vardır. Diğer kelimeler de muhtelif harflerden meydana gelmiştir. Bunları yazı ve şekille ifade ettiğimiz aynı anda kelâm-ı nefsî de vücud bulmakta ve ilâhî kelâm bütün ağırlığıyla kendisini hissettirmektedir.

Kur'ân'ın mânâsına nüfûz eden bir insan, tekrar tekrar okumaktan dolayı,

Kur'ân'ın zâhirî lafız ve mânâsından usansa dahi, bu nefsî mânâdan asla usanmaz ve insana bıkkınlık arız olmaz. İşte keyfiyeti bizce meçhul bu nefsî mânâ hissedilir, fakat bulunup bilinemez. Ondan alınan ruhanî zevki ise anlatmak mümkün değildir. Nasıl ki, vahyin mahiyetini bilemiyoruz ve bu mevzudaki bütün bilgimiz hayretimizden ibarettir; öyle de, istenilen mânâda okunan ve dinlenen Kur'ân-ı Kerim'de de, zâhirî kelime ve mânâların çok verâsında öyle mânâlar anlaşılır ve hissedilir ki, bu mevzuda da mârifetimiz sadece hayretimizden ibaret kalır.

Bunu bu kadar anladıktan sonra artık Mutezile mezhebinin: *"Mütekellim demek, kelâmı yaratan demektir."*; Haricî, Haşeviye ve İmamiye'nin: *"Allah'ın kelâmı harflerden, seslerden ibarettir."* safsatalarının bir mânâsı kalmayacaktır. Sesler, harfler, kelimeler, cümleler bize bakan yanları itibarıyla; bize ait lafızlarla ifade edilmiş olmaları itibarıyla mahluktur. Evet, Allah'ın kelâmında harfler, kelimeler vardır; fakat bu harfler, kelimeler esas değildir. Esas olan o büyük mânâ; harflerin, kelimelerin içinde ve idrakimizin çok çok ötesinde kendisini hissettirmektedir. Bu hâliyle Allah'ın kelâmı, Kur'ân'ın içinde de, insanların ağzında da, hafızların sinesinde de kendine has buuduyla veya buudlar ve keyfiyetler üstü hâliyle hep o kelâm-ı ezelîdir.

1 Yûsuf sûresi, 12/78.

2 Yûsuf sûresi, 12/77.

3 A'râf sûresi, 7/205.

E. KUR’ÂN-I KERİM’İN MUCİZE OLUŞUNA KISA BİR BAKIŞ

Kur’ân-ı Kerim mucizedir. Mucize: Peygamberin eliyle, peygamberlik davasını ispat etmek için, Allah’ın yarattığı harikulâde hâllerdir. Bir zat çıkıp “Ben Peygamberim” der, sonra halk ondan harikulâde şeyler bekler, bu zat da peygamberlik davasını ispat sadedinde, tam istenilen yön ve ölçüde harikulâde hâller gösterirse, biz ona mucize deriz. Bunun mucize olabilmesi için de, evvelâ; o şeyin ancak Allah tarafından yaratılabilir bir vak’a olması, ikincisi; meydana gelen vak’a peygamberlik davasıyla bir arada ve ona uygun olması, üçüncüsü; bu vak’anın harikulâde olması lâzımdır. Mucizenin benzerini hiçbir beşer getiremez. (Keramet ve istidrac ise mucizeden farklıdır).

Kur’ân-ı Kerim, on dört asırdır beşere meydan okumakta ve: وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ *“Eğer kulumuza indirdiğimiz (Kur’ân-ı Kerim’de) az bir şüpheniz varsa, onun sûresi gibi bir sûre getiriniz.”*[1] demektedir. Fakat beşer hiçbir zaman bunu yapamadı ve yapamayacaktır da. Zira Kur’ân mucizedir. İşte Kur’ân meydanda ve meydan okumaktadır. Evet, Allah’ın indirdiği, sinelerin sindirdiği, en ulu kâtiplerin yazdığı ve hafızların ezberlediği Kelâmullah, mucizedir.

Şimdi Kur’ân’ın mucizevî yanlarını kısaca da olsa arz etmeye çalışalım:

Birincisi: Kur’ân’ın nazmı mucizedir. Onun nazmı garip; yani, bilinen bütün nazım şekillerinin dışındadır. Cahiliye devrinin insanları dinledikleri zaman onu çok garip buldular; ama hiçbir kusur da isnat edemediler. İşte bu yönüyle Kur’ân’ın nazmı mucizedir. Diğer taraftan, Arap dili ve lisanında bir tasarruf yapmış, her kelimeyi yerli yerinde kullanmış, maânî ve nahiv (anlam ve gramer) kaidelerini disipline etmiş, zapturapt altına almış ve âdeta maânî ve nahiv kaidelerinin esası ile gelmiş gibidir. Bununla beraber o, insanların karşısına değişik bir ifade tarzı ile çıkmıştır.

İkincisi: Kur’ân harika bir cezâlete sahiptir. İhtiva ettiği meselelerin ağır olması, toplu olması, çok mânâyı ihtiva etmiş bulunması sebebiyle; bütün beşer zekâsı ile bunları bilmeye imkân yoktur. İnsanlığın yaratıldığı günden bugüne, tarihî bütün hakikatleri en muhkem şekilde Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan anlatmıştır.

Üçüncüsü: Kur’ân-ı Kerim yirmi üç senede, muhtelif münasebetlerle nazil olduğu ve çeşitli muhataplara hitap ettiği hâlde sanki bir anda, bir sebeple, bir

muhataba nazil olmuş gibi bir tenasüp ve insicam arz etmektedir. أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا âyeti de buna işaret etmektedir. Yani: *"O Kur'ân'ı tedebbür etmiyorlar mı? Önüne arkasına bir bakmıyorlar mı? Tekrar tekrar düşünmüyorlar mı? Tekrar tekrar düşünüyorlar mı? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasının kitabı olsaydı içinde birbirini yıkan, birbirine zıt hükümler olacaktı."*[2] Hâlbuki öyle bir tenasüp ve insicam var ki, zekâ ve kabiliyetleri en geniş bir insan dahi iki mısrayı bu tenasüpte yazamaz. Kur'ân اَلْحَمْدُ 'den مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ 'ye kadar sanki tek hâdiseyi anlatıyor gibidir.

Bazıları, "Allah, Kur'ân'a nazîre yapılmasına mâni olduğu için nazîre getirilemez." demişlerse de, bu meseleyi kabule kalbim yanaşmıyor. İşte Kur'ân, kelimeleri, âyetleri ve cümleleri ile meydandadır. Buyursunlar, bugünün insanları ona nazîre yapsınlar; yani, bir benzerini, en azından bir sûresinin benzerini getirsinler. Hayır, Kur'ân'ın en kısa sûresine dahi nazîre yapamazlar.

1 Bakara sûresi, 2/23.

2 Nisâ sûresi, 4/82.

F. KUR'ÂN'IN İHTİVA ETTİĞİ MÂNÂLAR İTİBARIYLA TARİFİ

a. Kur'ân Kâinat Kitabının Tefsiridir

Kur'ân, şu kâinat kitabının bir tercümesidir. Evet, kâinat bir kitaptır. Satırlarıyla, sayfalarıyla muntazam olarak dizilen bu kitabın bir okuyucusu, bir inceleyeni olmalıdır. İşte o, insandır ve bu kitabın, yani kâinat kitabının tefsiri de Kur'ân'dır. Kâinatın büyük ve derin mânâsını onun geniş simasından kavrayamayan insana, Allah (celle celâluhu), bu kitabın tercümesi olan Kur'ân'ı ihsan etmiştir. Biz kâinatın geniş sayfasında ve safhalarında birdenbire göremediğimiz bu büyük mânâları fihrist hâlinde Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'da görebiliriz. Bu, insana aynı zamanda ayrı bir rahmettir. Zira kâinatı yaratan Allah'tır (celle celâluhu). Kâinat kitabını konuşturan da Allah'tır. Allah'tan başkalarının kâinat hakkındaki hükümleri yanlış olduğu gibi, insan hakkındaki hükümleri de yanlıştır. Kâinat, Allah'ın kâinatı; Kur'ân Allah'ın kelâmı; insan da Allah'ın kuludur. Bu üçünün birbiriyle münasebetini tesis eden de Allah'tır.

Bu hususla ilgili Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفٖي أَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ
أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

"Biz onlara, ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, o Kur'ân'ın gerçek olduğu kendilerine iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"[1]

Yani *"(İnsanlar hangi ilmin hangi dalında ihtisas yapmaya çalışırlarsa çalışsınlar, açık ve seçik olarak) âfâktaki ve kendi nefislerindeki âyetlerimizi onlara göstereceğiz."* İnsanın mahiyetinin abes ve gelişigüzel olmadığını, bu mevzuda ortaya atılan teori ve hipotezlerin ciddî bir dayanağı bulunmadığını, insan muammasının altında bir kısım hakikatler var olduğunu ilim onlara söyleyecek ve onlar da bu hakikatleri kendi nefislerinde hissedeceklerdir. Kâinatı çeşitli yönleriyle inceleyen âlimler, hakikati açık seçik görecek ve gördükleri bu hakikati başkalarına da göstereceklerdir: حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ *"Hak onlar için tebeyyün edip apaçık ortaya çıkacak ve onlar da anlayacaklar."* أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"Evet,*

onlara, Allah'ın her şeye hâzır ve nâzır olması, her şeyi görüp her şeye şahit olması yetmez mi?..."

Kâinatta bulunan çeşitli kanunlara, tekvînî âyetler denir. Bu kanunlara verilen isimler ne olursa olsun, işin mahiyetine tesir etmez. Bunlar, bütünüyle Allah'ın âyetlerinden birer âyettir. İşte "Kelâm" sıfatından gelen Kur'ân-ı Kerim, Cenâb-ı Hakk'ın tekvîn sıfatından gelen bu âyetlerin ebedî birer tercümanıdır. Evet, Kur'ân, kâinat karşısında durur ve bize kâinatı anlatır. Meselâ: إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَا فِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَايَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ *"Göklerin ve yerin yaratılması, gece ve gündüzün nizam ve intizamla değişmesi, sema ve arzın münasebetleri, yani deniz sularının buharlaşması ve semanın, suya muhtaç yeryüzüne yağmur damlalarını indirmesi, yerde otların toprağı şak şak edip bitmesi, büyüyüp gelişme kanununa tâbi olarak her şeyin boy atması, ilâhî âyetlerdendir."*[2] Kur'ân, Allah'ın kâinatta geçerli olan bu çeşit âyetlerine tercümanlık yapıyor ve bize anlatıyor. Nasıl anlattığını, kısa da olsa arz etmeye çalışalım:

1. Süt Mucizesi

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ
مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

"Doğrusu davarlarda da size deliller vardır: Zira size onların karınlarındaki işkembe ile kan arasından, hâlis bir süt içiriyoruz ki içenlerin boğazından afiyetle geçer."[3]

Canlının yediği gıda, vücudun protein, vitamin, kalsiyum, demir, bakır vs. gibi ihtiyaçlarını karşılar. Bunlardan bir tanesinin eksikliği, insan vücudunda bir kısım arızalar doğurur. Bu arada vakti gelip de ihtiyaç ortaya çıktığı zaman, Allah canlılarda, yedikleri gıdalardan süt hâsıl eder.

İnsanın yediği maddelerin bir kısmı ağzında, bir kısmı midesinde erir ve umumiyetle ince bağırsaklarda sindirilir. İnce bağırsaktaki kılcallar tarafından emildikten sonra kan içinde süt bezlerine uğramak suretiyle ikinci bir tasfiye daha meydana gelir. Gıda verici şeylerin bir kısmı vücutta ihtiyaç duyulan merkezlere gider; ihtiyaç nisbetinde hücrelere dağıtılır. Bir kısmı da süt bezlerinde süt hâline gelir. Sonra bu süt memelere gider ve biz de, bizim için protein kaynağı olan sütü oradan alır, içer ve kuvvet kazanırız.

Kısaca arz ettiğimiz bu husus, ilmin ve müşâhedenin, yani gözlemin kabul ettiği bir meseledir. Şimdi aynı müşâhede altında Kur'ân'ın ilgili âyetine bakalım: وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً *"Canlılarda, onların hayatlarında, gıda alışlarında sizler için ibretler vardır."* نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ *"Karınlarında olanın bir kısmını (hepsini değil) size içiriyoruz."* Karınlarında olanın nasıl yapıldığını da şöyle anlatıyor: مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ Buradaki بَيْنَ kelimesi iki şeyin arasını ifade eder. Arapça'da iki şey olmazsa بَيْنَ kelimesi kullanılmaz. Nitekim ortada iki nesne vardır. Birisi kan, diğeri fışkı.

"İlk ayrımı kan ile fışkı arasında, ikinci ayrımı da kanda yapıyoruz." Gıda verici şeyler ilk defa kan hâlinde bağırsaklar tarafından emiliyor ve içeriye gidiyor. Sonra ikinci bir tasfiyeyi de süt bezlerinde yapıyoruz. لَبَنًا خَالِصًا Sonra tertemiz, berrak, hâlis bir süt hâsıl oluyor.

Mahiyeti itibarıyla fışkının içinden çıkan madde, insanı rahatsız eder. Kur'ân, bu rahatsızlığı gidermek için önce خَالِصًا kelimesini; diğer taraftan, kanın içinden çıktığı için gırtlakları tahriş etmesin diye سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ *"İçenlerin boğazından kolaylıkla geçen"* ifadesini kullanıyor. Süt fışkıdan, kandan çıkmıştır ama ne kanın ne de fışkının karakterini taşır.

Peygamberimiz ümmiydi; kitaplı kitapsız, mü'min, kâfir, münafık herkes O'nun okuma-yazma bilmediğinde ittifak hâlindedir. Böyle bir Zât'ın inci gibi ağzından bir âyet işitiyor ve on dört asır sonra o âyetin arkasında, ancak röntgen şualarıyla veya karnı yarıp bakmakla anlaşılabilecek bir kısım ilmî hakikatleri görüyoruz.

İşte bu hakikat, Kur'ân'ın ilâhî ve lâhûtî olduğuna apaçık ve bütün berraklığıyla delâlet eder. En kısa meallere dahi bakıldığı zaman bu mânâyı görüp müşâhede etmek mümkündür. Elverir ki fert, bir kısım peşin hükümlerin, peşin kabullerin zebunu olmasın...

2. Yukarılara Doğru Çıktıkça Oksijen Nisbetinin Azalması

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Allah, iradesini iyiye kullananlardan kimin hidayetini murad ederse, onun kalbine açıklık bahşeder, kalbine inşirah verir, İslâmiyet’e karşı akıcı hâle getirir, gönlünde itminan yaratır ve o insanı huzura kavuşturur. İradesini kötüye kullananlardan da kimin dalâletini murad ederse, o insanın gönlünü göğe çıkıyormuş gibi dar kılar, sıkar ve kalaklar içinde çırpınır hâle getirir.”[4]

İnanmayan insanın sıkıntısı nasıldır? İşte bu hususu Kur’ân şöyle anlatıyor: كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ *“Sanki semaya doğru çıkıyor da, sesi soluğu kesilmiş ve havasız kalmış gibi göğsü sıkılıyor.”*

Bu âyette bir teşbih görüyoruz. Müşebbehün bih (benzetilen)’in müşebbeh (benzeyen)’den daha açık olması lâzımdır. Biz havanın berraklığını anlatırken: *“Merih’in atmosferi gibidir”* dersek, karşımızdakine bir şey anlatmış olmayız. Muhatabımıza, bizzat anlatanın görmesiyle kesinlik kazanmış gerçeklerle bir şeyler anlatabiliriz.

Kur’ân bu âyetinde, kalb sıkıntısını bir şeye teşbih ediyor ve biz orada Kur’ân’ın ilmî bir kanuna parmak bastığını görüyoruz.

Burada Kur’ân üç hususa dikkati çekmektedir:

Birincisi: اَلسَّمَاء tabiri;

İkincisi: يَصَّعَّدُ kelimesinin karakteristik bir ifadesi ki, bu, bir zorlama, bir sıkıntı, bir bunalma mânâsını ifade etmektedir.

Üçüncüsü: Yukarıya doğru çıkarken, zorlamanın esasen cümlenin kendisinde bulunması hususudur.

On dört asır evvel, semaya doğru yükseldikçe oksijen nispetinin düşeceğini, yani, yukarıya doğru çıkarken insanın göğsünün sıkılacağını, sesinin, soluğunun kesileceğini kimse bilmiyordu. Bu gerçek, ancak yirminci asrın teknik imkânlarından faydalanmak, balonlar atmak ve uçaklarla gökyüzünde sefer tertip etmek suretiyle anlaşılır hâle gelmiştir.

Kur’ân-ı Kerim, inanmayan insanın göğsünün sıkıntısını anlatırken latîf bir teşbih yapıyor ve yukarıya doğru çıkıldıkça oksijen nispetinin azaldığını, kendine yakışır edasıyla on dört asır evvel anlatıyor.

Böylece, asrımız insanının bunalımına, buhranına, iç sıkıntılarına birinci mesele olarak parmak basıyor ve yine bize hitap ediyor. Çünkü yukarılara çıktıkça göğsün daralması, ancak yirminci asrın insanının anlayabileceği bir

meseledir ve demek istiyor ki; iç sıkıntısı, tıpkı semalara doğru çıkarken göğsün sıkılması gibidir.

3. Her şeyin Çift Yaratılması

Bir başka âyet:

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ

Arapça'da 'umum, bütün' mânâsına gelen كُلّ kelimesi mârifeye (bilinen) muzaf olursa, yani bu kelime herhangi bir isimle tamlama yaparsa, bu takdirde umum eczayı, yani bütünün parçalarını ifade eder. Nekreye (bilinmeyen) muzaf olursa, bu durumda umum efradı ifade eder, yani ne kadar fert varsa, hepsini ihtiva eder. وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ derken buradaki شَيْءٍ kelimesi nekredir. Âyet, *"Her şeyi çift yarattık."*[5] demektedir. Allah'a bile "şey" denir. Fakat sözü söyleyen Allah olduğundan O, bunun dışındadır. O'nun dışında olan her şey çift olarak yaratılmıştır.

İnsanlar nasıl çiftse, diğer canlılar da öyle çifttir. Bitkiler de çift olup onlar arasında da erkeklik dişilik vardır. Âyetteki زَوْجَيْنِ kelimesi erkek ve dişiyi belirtir. Hatta her şeyin asıl maddesi olan atomlar bile çifttir. Onların da bir kısmı artı, bir kısmı eksi yüklüdür. Ayrıca her şeyde câzibe ve dâfia, yani çekme ve itme bulunması yönüyle de, bu ikilik değişik bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Eşyadaki bu hususiyet ortadan kalktığı takdirde, varlıkların kendi kendilerini devam ettirmeleri düşünülemez.

Yâsîn sûresindeki âyet, bu hakikati daha detaylı olarak şöyle anlatıyor: سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ *"Ne yücedir O (Allah) ki, toprağın bitirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri yaratmıştır."*[6]

Belli ki, o günün insanının müşâhedesine arz edilen tablonun dışında, o devirde bilinmeyen bir kısım şeylerden bahsediliyor ve deniyor ki: "Daha sizin bilmediğiniz bir kısım şeyleri de çift yarattı." O tarihlerde atom, elektron, nötron, proton bilinemezdi. Şimdi ise, her varlığın, bünyesinde barındırdığı çiftlerle ayakta durduğu, baş başa verdiği, mevcut nizamı ayakta tutmaya çalıştığı hakikati ortaya çıkmaktadır. İleride atom fiziğinin karşımıza daha neler çıkaracağını bilemiyoruz.

4. Atom Dünyası

Bir başka âyet:

لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

"Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O'ndan gizli kalmaz. Ne bundan küçük, ne bundan büyük hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta olmasın."[7]

Bu âyet, esas olarak, hiçbir şeyin Allah'ın nazarından; ilminin, işitmesinin ve görmesinin sınırsız kuşatıcılığından hariç olmadığını anlatmaktadır. Evet, en küçük atomlar âleminden, nebülözler âlemine kadar her şey, O'nun kudret elinde, tesbih taneleri gibi evrilip çevrilmektedir. Âyet, bize bunu anlatmakta; fakat bunun altındaki bazı ilmî hakikatleri de nazara vermektedir.

Bugünün dilinde olduğu gibi, dünün dilinde de "zerre" atom demektir. Fakat atomun ne demek olduğunu bilmeyen Arap, zerre dendiği zaman, güneş pencereden içeriye vurduğunda, güneşin ışığı altında görülen tozu-toprağı anlıyordu. Çünkü onun nazarında maddenin en küçük parçası oydu. Burada dikkati çeken husus, bu ismin, maddenin en küçük parçasına verilmesiydi.

Ama bugün Arap dilinde zerre, atomun tam karşılığı olarak kullanılan bir kelimedir.

Burada dört tabir dikkati çekmektedir:

Birincisi; zerre, yani atom.

İkincisi; zerrenin küçüğü yani elektron.

Üçüncüsü; zerrenin büyüğü olan molekül.

Dördüncüsü; miskal-i zerre, yani atom ağırlığı.

İster zerre, ister zerrenin küçüğü elektron, isterse zerrenin büyüğü molekül olsun, hiçbirisi Allah'ın ilminin kuşatıcılığı dışında kalamaz.

Bir de, zerrenin ağırlığından bahsediliyor. Malumdur ki atom fiziğinde "Atom Ağırlığı" meselesi çok mühimdir. Eskiler, hidrojene 1 numarasını, uranyuma da 228 numarasını koymuşlardı. Hidrojenin atom ağırlığı en hafif, uranyumun ise en ağırdır.

Görüldüğü gibi, bugünkü modern ilim dahi Kur'ân'ın asırlar önce işaret etmiş olduğu atom ağırlığı meselesini disipline ederek, bütün elementlerin belli sayıdaki atom ağırlıklarını ortaya koymuştur.

Zâriyat sûresinin ilk üç âyetinde de bu meseleye ışık tutar bir mahiyet görüyoruz: وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا *"Tozutup duran, dönüp duran, daireler çizen şeylere kasem olsun."*[8]

Lorenz'in kurduğu elektron teorisi, atomun küçük yörüngesi, atomun hacmi denilen pek ufak bir sahayı işgal etmiştir ve âdeta minyatür bir güneş manzumesidir.

Atomların en hafifi olan hidrojen atomunun çapı, bir milimetrenin milyonda onu kadardır. Merkezinde pozitif elektrik yüklü bir çekirdek ve etrafında negatif elektrik yüklü elektronlar vardır. Bunlar, savrulan bir toz bulutu gibi çekirdeğin etrafını kaplamış olarak dururlar.

Elektronların yörüngelerindeki süratleri müthiştir. Bir hidrojen elektronu saniyede yaklaşık iki bin kilometre, bir uranyum elektronu ise iki yüz kilometre hızla döner... Bu pozitif ve negatif elektrik, durmamacısına elektrik dalgaları ve enerji neşrettiği hâlde, bu enerjinin yavaş yavaş kaybolması gerekirken ve bundan ötürü de hareketin bir zaman sonra durması lâzım gelirken, böyle olmamaktadır.

فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا *"Sonra alabildiğine ağır yükleri taşıyanlara da kasem olsun."*[9]

Ağırlık yükleneceği için çekirdekteki pozitif elektrik protondadır. Nötronlara gelince, bunlarda elektrik olmadığı bilinmektedir.

فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا *"Çok kolaylıkla akıp gidenlere de kasem olsun."*[10]

Nötronlar iki türlüdür. Bir kısmı çok hızlı ki, ışık hızına yaklaşan süratleri ve büyük enerjileri vardır. Bazıları otuz santimetre kalınlığındaki kurşun levhaları kolayca geçebilirler. Bir kısmı da yavaş nötronlardır ki, molekül hareketinden biraz fazla harekete sahip olduklarından, yollarında rastladıkları çekirdek tarafından yakalanırlar. Yakalandıkları çekirdek infilak eder. Bu reaksiyon neticesinde oluşan enerjiden beş ilâ on milyon (elektron-volt) hızında dönen nötronlar meydana gelir. İşte فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا 'da buna işaret vardır.

5. Bulut-Rüzgâr-Aşılama ve Yağmur

Hava, sıcaklığı nispetinde nem, rutubet yutar. Sıcak hava, sıcak bir kata dokunduğu zaman hiçbir engel tanımadan havayı geçiriverir. Havanın yoğunluğu sıcaklık ile ters orantılıdır. Yani hava, ısıtıldığı zaman çevresindeki havaya nispeten biraz daha hafif hâle gelir ve yukarıya doğru yükselir. Atmosfere

doğru yükseldikçe genişleme imkânı bulduğu bir ortama gelince de genişleyiverir. Genişlemesi için, enerjiye ihtiyaç vardır. Bu enerjiyi, kendi sıcaklığını vererek sağlar ve durmadan bu kanun altında yukarıya doğru yükselir. Bir taraftan da genişler, genişledikçe enerji sarfeder. Yani, sıcaklığından kaybeder, kaybettikçe yukarıya doğru çıkar ve çiy noktasına varır.

Şayet yukarıda hava istikrarlı değilse, daha yukarılara çıkar. Uçaktan bakıldığında dağ şeklindeki bulutların görünüşü ne de güzeldir. Atılmış pamuk yığınları gibidir bunlar. Eğer bulut bir yerde karar kılıp yerleşirse, inişi çıkışı biterse, yağmur yağacak, fırtına kopacak demektir.

Bazen sıkışma ve tazyik sebebi ile sıcak hava çok daha yukarılara da çıkar; bir örs, bir tepe şeklini alır. Orada daha fazla bir sıkışma vardır.

Hicr sûresinin 22. âyeti ile Nûr sûresi 43. âyeti omuz omuza bu hakikati bize şöyle anlatıyorlar:

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ

"Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik de gökten su indirdik, böylece sizi suladık."[11]

Rüzgârların birçok vazifeleri varsa da, âyette bu vazifelerden ikisine parmak basılıyor.

Bitkilerin aşılanması böceklerle ve daha başka yollarla olduğu gibi, bir kısmı da rüzgârlar vasıtasıyla olur. Allah, *"Rüzgârları Biz, bu aşılama işini yapsınlar diye gönderdik."* buyuruyor. Rüzgârlar tarafından aşılanma işi epey zamandan beri bilinen bir işti. Bugüne kadar bilinmeyen bir husus var ki, âyetin başı onu gösteriyor.

Âyetin başı, söz konusu aşılamadan otların, ağaçların aşılanmasını anlamaya pek müsait değildir. Çünkü: فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً *"Sonra semadan yağmuru indirdik."* diyor. Ottan, otun aşılanmasından bahsederken, semadan yağmurun inmesini ele alması, anlatması, Kur'ân gibi üslûbunda açıklık, canlılık, çekicilik olan bir ifade harikasıyla bağdaştırılamaz. Öyle ise otların, ağaçların aşılanmasının yanıbaşında başka bir aşılanmadan daha bahsediyor. Bu aşılanma neticesinde yağmur meydana geliyor. Bu, tamamen ayrı bir meseledir.

Nûr sûresinin 43. âyeti bu hususun ayrı bir buudunu biraz daha açık olarak anlatıyor:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ

"Görmedin mi Allah, bulutları sürer, sonra onların arasını birleştirir, sonra onları birbiri üstüne yığar (sıkıştırır), arasından yağmurun çıktığını görürsün. Gökten, oradaki dağlar (gibi büyük bulut parçaların)dan bir dolu indirir."[12]

"Görmedin mi Allah, nasıl parça parça bulutları sevk eder!" Bulutların meydana gelmesindeki seyri takip ettiyseniz يُزْجِي tabirindeki "tatlılıkla itme"yi anlayacaksınız. يُزْجِي سَحَابًا *"Allah parça parça bulutları sevk ediverir."*; ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ *"Sonra o bulutların arasını telif eder."*

Telif etme, birbirine zıt iki şeyi anlaştırma, uzlaştırma, bir araya getirme demektir. ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا *"Sonra birleri bir araya getirir, müterâkim (üst üste yığılmış) bulutları yaratır."* مُتَرَاكِمًا de demiyor, رُكَامًا diyor.

Gökteki yağmur bulutları ayrı ayrı iken, her birisi aynı elektrik yüklü olup birbirini çekmez. Rüzgârlarla bu aşılama yapıldığında bir araya gelir ve sonra "rükâm" (yığın) olurlar. Öyle bir "rükâm" ki, bir araya gelişte, sanki ayrı değilmiş de bir bütünmüş gibi yekpâre bir mahiyet arz ederler. فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ Derken, o üst üste yığılmış bulutların boşluklarından, çiy noktasının ötesinden yağmur damlayıverir. وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ Ama dolunun hâli başkadır. O yağmurun düştüğü yerden düşmez.

Arapça'da "cebel, cibâl" kelimesi dağ mânâsına geldiği gibi, çok defa istiârelerde, temsillerde çok çetin, zorlu, alabildiğine tazyikli şeyler hakkında da kullanılır. Esasen, Türkçemizde de bir insan hakkında "dağ gibi" dediğimiz zaman yıkılmaz, yenilmez, güçlü, kuvvetli dayanıklı mânâlarını kastederiz.

Doluya gelince, dolu; bulutların üstünde dağ tepeleri şeklindeki, tazyikin son safhada bulunduğu yerde meydana gelir. Şöyle ki; yağmur damlaları orada tereddüt içinde kalır, tazyikten aşağıya inemez. Soğuk tabakada kaldığı için de donuverir. Hatta çok defa, o soğuk tabakadaki tereddüdü aşağıya ininceye kadar onu büyültüverir.

Kur'ân-ı Kerim, bu âyetleriyle çok açık olarak yağmurun düştüğü yerin ayrı, dolunun düştüğü yerin ayrı olduğunu anlatıyor. Ve iki âyetin ruhunda bize

anlatılmak istenen şudur: *"Biz rüzgârları, pozitif ve negatif yüklü bulutların arasını bulmak, onları birbirine aşılamak için gönderdik."* Eğer gökteki yağmur taneleri hepsi ayrı elektrik yüklü olarak kalsalar, hiçbir zaman yağmur yağmayacaktır. İsterse bu yağmur damlalarındaki (+) (-) meselesi, isterse bulutlardaki (+) (-) meselesi olsun bu, ancak Allah'ın telifiyle olur. فَأَنْزَلْنَا kelimesindeki ف sebebiyet içindir. *"Bu sebeple semadan yağmur indiriverdik."* Demek ki bu telif olmasaydı; rüzgâr yağmur tanelerini bir araya getirmeseydi, yağmur yağmayacaktı.

6. Semanın Genişletilmesi

Başka bir âyet ve başka bir mevzu:

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ

"Semayı azametle Biz kurduk ve onu genişletiyoruz."[13]

Arapça'da fiil cümleleri yenilenme, isim cümleleri sebat ve süreklilik ifade eder. وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ bir isim cümlesidir ve mânâ itibarıyla, üç zamandan birine has olmayıp süreklilik ifade eder. Yani, *"Eskiden genişlettik, bıraktık."*, *"Şu anda genişletiyoruz."*, *"İleride genişleteceğiz."* gibi mânâlara değil de, *"Devamlı ve sürekli olarak durmadan genişletiyoruz."* mânâsına gelir.

En yakındaki beş veya altı galaksi müstesna, bütün galaksilerin bizden uzaklıkları ile mütenasip (orantılı) hızlarla uzaklaştıklarını 1922'de astronom Hubble bildirmişti. Ona göre, bir milyon ışık senesi bizden uzak olan bir nebülöz, bizden senede yüz altmış sekiz kilometrelik bir hızla; iki milyon ışık senesi uzaklıkta olan iki misli, üç milyon ışık senesi uzaklıkta olan da üç misli hızla uzaklaşmaktadır. Bu da, Belçikalı matematik âlimi, rahip Lemaitre'nin iddia ettiği gibi, kâinatın genişleme (expansion) hâlinde olduğuna delâlet eder.

İlim çevrelerinde ağırlığını devam ettiren "mekân genişlemesi"ni 1400 sene evvel Kur'ân-ı Kerim ifade etmiştir.

Bütün ilim dünyası, ilim âlemi, bir ümmînin gözüyle görülen bu hakikat karşısında Kur'ân'a "senin taleben oldum" deyip hayret secdesine kapanması gerekirken, maalesef ortada görülen yalnız onların nankörlükleridir.

7. Dünya'nın Küre Şeklinde Var Edilmesi

Bir diğer âyet ve diğer mevzu:

يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ...

"Geceyi gündüzün üzerine, gündüzü de gecenin üzerine doluyor."[14]

Dünya, kutuplardan biraz basık bir küre şeklindedir. Arapça'da تَكْوِيرٌ kelimesi, bir yuvarlak etrafına sarık sarma, bir yuvarlak etrafında dönme mânâsına gelir. Buna göre âyet; *"Geceyi gündüze, gündüzü de geceye sarıyor."* demektir. Böylece تَكْوِيرٌ kelimesiyle, yeryüzünün yuvarlaklığına apaçık parmak basmaktadır. Diğer taraftan, Nâziât sûresinin 30. âyetinde bu mesele, kelimenin kökü itibarıyla daha açık anlatılmaktadır: وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا *"(Allah) gökleri nizama, intizama koyduktan sonra, yeri de deve kuşu yumurtası hâline getirdi."*

Demek oluyor ki; dünyamız kutuplardan basık bir küre, bir deve kuşu yumurtası şeklindedir. Tevil ve tefsire girmeden çok açık bir şekilde Kur'ân'ın bu hakikatini de hafızada tutmakta yarar var.

8. Göklerin ve Yerin Birbirinden Ayrılması

Bir diğer âyet:

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا

Kâfirler görmüyorlar mı, gök ve yer bir bütündü de Biz onları ayırıverdik."[15]

Fezada birçok sehabiyeler (Nebuleuse) vardır. Hafif bir su gibi şekli olmayanlardan alın da, yuvarlağımsı olan, sonra yassı ve geniş bir çapta, daha sonra da helezonik şekilde olanlarına kadar bir sürüsü önümüze serilmiş durumdadır.

Cenâb-ı Hak, her biri birer kehkeşan (Samanyolu) gibi muazzam nebülözlerden yıldız kümeleri yarattığı gibi, bunlardan da bir Güneş Sistemi meydana getirir.

Bizim sistemimiz de, belki buhardan bir nebülöz idi; gitgide Allah'ın iradesiyle sıcaklığını kaybeden bu gaz kütlesi büzüldü ve dönüş hızı arttı ve artan hızdan ötürü ani'l-merkez (merkezkaç) kuvveti altında ana kütlenin helezonik şekli açılıp yarıldı. Cenâb-ı Hak, bu açılan kütlelerden seyyareleri meydana getirdi. Hem merkezdeki güneşin çekimi tesirinde onun etrafında, hem de kendi etrafında döndürmeye başlattı. أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا

cümlesindeki رَتْقًا kelimesinin ruhunda *"Mâyi hâlinde bir bütün, yapışkan bir madde, birbirini çeken bir madde"* gibi mânâlar vardır. *"Gök ve yer, mâyi hâlinde veya gaz hâlinde bir bütündü."* derken فَفَتَقْنَاهُمَا *"Biz onları fetkettik, açıverdik, parçaladık, onları bölüverdik."* diyor. فَتَق kelimesinde şu da vardır: Esasen gök kupkuru yağmursuz, yer de kupkuru otsuzdu. Allah gök ve yer arasında münasebet temin ve tesis etti. Yerde ot bitirip canlıların yaşamasına müsait hâle getirdi.

Kâfir; vicdanına karşı yalan söyleyen, fıtratındaki kabiliyet ve istidatları körelten ve kalbiyle ters düşen insan demektir.

Kur'ân-ı Kerim, كَفَرُوا (kâfirler) sözüyle elbetteki sadece 1400 sene evvel ayağının ucunu zor gören, çölden dışarıya hiç çıkmamış, çıplak gözüyle yıldızları anlamaya çalışan kâfirleri kasdetmiyordu. O günün insanına, *"Gökler ve yerler bir bütündü, sonra Biz onları parçaladık, birbirinden ayırdık."* ifadesi, esasen bir şey anlatmaz. Yani, o günün insanı bu ifadelerden günümüz insanının anladığı ölçüde bir şey anlayamaz. Buradaki "kâfir" sözü, o devrin kâfirlerinden ziyade hakikatlere göz yuman, bugünün kâfirine bakmaktadır.

9. Her şeyin Sudan Yaratılması

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

"Sonra Biz, bütün canlıların hepsini sudan hay (canlı) kılıverdik."[16]

En küçük bir hücreden, onun protein dizilerinden ve en büyük Kaliforniya çamına kadar hepsinin vücudunda en mühim unsur, sudur. Su olmadan hayatı düşünmeye imkân yoktur. Hz. Hayy u Kayyûm'un emriyle hayat, suların kenarında meydana gelmiştir ve büyük ölçüde sularda devam edegelmiştir.

Kısaca da olsa, yukarıda bahsini ettiğimiz meseleler şu hakikati teyit ediyor ki: Allah kâinatı konuşturuyor ve konuşan kâinata da Kur'ân'ı tercüman yapıyor.

b. Kur'ân, Esmâ-i İlâhiye Hazinelerinin Anahtarıdır

Âyât-ı tekvîniyeyi dile getiren Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, âyât-ı tekvîniyeye tercüman olduğu gibi bütün göklerde, yerde, zeminde, insanın nefsinde gizli Esmâ-i İlâhiyeyi de ortaya çıkarıyor. Nerede hangi isim tecellî hâlindedir? Hangi isim nerede dalga dalgadır? İnsan hangi isme, toprak hangi isme dayanmaktadır? Kâinattaki bütün hâdiselerin arkasında neler vardır? İşte

Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, tercüman olarak bunları keşfedip ortaya çıkarmaktadır. Eğer yeryüzünde her şeyi bilen, ilim sahibi birisinin hükmü mevcut ise; her yerde bir temizlik varsa; muammasını çözemediğimiz bir hayat ve her şeyin yoktan var olması apaçık ortada ise, bunları birer isimle Kur'ân bize anlatmaktadır:

هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَٓا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ

"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur, görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, Rahmân ve Rahîm'dir."[17]

Bizim gaybla ve şehadetle, yani bilinen ve bilinmeyenle, görülen ve görülmeyenle, sezilen ve sezilmeyenle alâkalı taraflarımız var. Ancak bu her iki tarafımızı da bilen birisi bizi burada durdurur. هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ Rızka, Allah'ın bakıp görmesine, nimetleriyle beslemesine muhtaç nice kimseler vardır ki onlar, Allah'ın Rahmâniyet ve Rahîmiyetiyle beslenmektedir. Bütün yavruların anne karnında beslenmesinde, otların sert yer tabakasını yarmasında, bir kısım köklerin toprağı delip aşağıya doğru gitmesinde Allah'ın Rahmâniyet ve Rahîmiyetini görüyoruz. Allah'a dayanan her şey, en sert ve en kesif şeyleri şâk şâk ederek "Allah" deyip yoluna devam ediyor. İşte bu şeyleri bir bir bize Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan anlatıyor: هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ *"O öyle Allah'tır ki, eşi menendi ve ortağı yoktur."*

اَلْمَلِكُ : "Melik O'dur." Kâinatın zimamı O'nun elindedir.

اَلْقُدُّوسُ : Kâinatta bir nezafet (temizlik) hükümfermâdır. Milyonlarca hayvan ölüsünün ve havadaki gazların kimyevî değişikliğe uğraması, ağaçların insanın çıkardığı, insanların da ağaçların çıkardığı şeyleri yutmaları; denge bozulduğu zaman araya denizin girip aynı şeyi yapması, denizlerin tuzlu olması, gök ve yerin temiz tutulması, Allah'ın "Kuddüs" isminin tecellîleridir. Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, kâinattaki bu temizlik kanununu Allah'ın "Kuddüs" ismine bağlayarak bize anlatıyor.

اَلسَّلَامُ : Kâinatta umumî bir emniyet, bir sükut, bir sükun görüyoruz. Varlıklar arasında görünüşteki bütün boğuşma ve döğüşmelere rağmen, bitkiler hayvanların imdadına, hayvanlar insanın imdadına koşuyor. Ve bu mevkide insan sanki bütün kâinatla sulh imzalamış gibidir. İşte Kur'ân bu muammayı da bize اَلسَّلَامُ ism-i celîliyle anlatıyor. Allah'ın اَلسَّلَامُ ismine dayanan kâinat, selâmet ve emniyet yeri olarak tezahür ediyor.

اَلْمُؤْمِنُ : Allah, umum bu anlaşmalar içinde tam bir emniyet temin etmiş ve herkese bir emniyet vermiştir. Kalblere imanla itminan (oturaklaşma) bahşettiği gibi, insanların arasında da bir emniyet var etmiştir. Herkes birbirine güvenir, dayanır. Bütün kâinatta bu emniyet hükümfermâdır. Meleklerden balıklara, Sidretü'l-Müntehâ'dan yerin derinliklerine kadar, her tarafta bu emniyet hâkimdir. Biz bunu "Mü'min" ismine dayalı olarak görüyoruz; Kur'ân da bunu bize böyle anlatıyor. Evet, kâinattaki hâdiselerin ötesinde hangi isimlerin icraat hâlinde olduğunu Kur'ân'ın tercümanlığı vasıtasıyla öğreniyoruz.

c. Kur'ân, Sıfât-ı İlâhiye'nin Tercümanıdır

Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ı, sıfatları ve şuunatı hakkında kâfi malumatı yine Kur'ân-ı Kerim'den alıyoruz. Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de belki yüzlerce âyet vardır. Hepsini açıklama çok uzun süreceğinden, bir ikisine kısaca temas edelim:

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ۝اَللّٰهُ الصَّمَدُ۝لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ۝وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

"De ki: O Allah birdir. Allah Samed'dir. (Her şey varlığını ve bekâsını O'na borçludur. Her şey O'na muhtaçtır. O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Her şeyin başvuracağı, yardım dileyeceği tek varlık O'dur.) Kendisi doğurmamıştır ve (başkası tarafından) doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır."[18]

Yani de ki: Allah birdir. Kimseye muhtaç değil ama âlem O'na muhtaçtır. Nizam O'nun sayesinde ayakta durur. Kâinat O'nun Kayyûmiyetine dayanmaktadır. Eğer O'nun Kayyûmiyeti olmazsa bütün nizam alt üst olur. İnsan her hâliyle O'na muhtaçtır. Muhtaç olduğu şeyler Allah tarafından verilmese, insan söner gider ve yeryüzünde hiçbir şey kalmaz. Allah; ne bir insan evlâdıdır, ne de bir başkası O'nun evlâdıdır. O, ne baba olmuştur, ne de evlât olmuştur. O'nun eşi, ortağı, menendi, dengi de yoktur.

Kur'ân, bu hususu anlatmakla, bize Zât-ı Ulûhiyet hakkındaki en önemli bir hususu öğretiyor. Eğer öğretmeseydi, Eflâtuncuların saplandıkları gibi "Ruh-u Küllî" akidesine, İşrakiyeciler gibi daha başka yanlış düşüncelere saplanacaktık. Veyahut Hristiyanlar gibi; –hâşâ– Allah'ı (celle celâluhu) Hz. İsa'ya baba, Hz. Meryem'i Allah'a hanım; Hz. İsa'yı Allah'a oğul yapacaktık. Ama Zât-ı Bârî hakkında en sağlam, en sarsılmaz, en köklü akideye biz, yine

Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan sayesinde sahip olduk.

d. Kur'ân, Şuunat-ı İlâhiye'nin Tefsiridir

Zâtî şuunatı da en güzel yine Kur'ân anlatıyor. Şöyle ki:

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"De ki: Allahım, mülkün Sahibi Sensin. Mülk, Senin elindedir. Dilediğine mülkü verir, dilediğinden alırsın. Dilediğini azîz, dilediğini zelîl edersin. Bütün hayır Senin elindedir, Sen, her şeye kadîrsin. Geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokarsın, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğini sonsuz nimetlerinle perverde edersin."[19]

İşte bu akla hayale gelmedik tasarrufatı, Kur'ân-ı Kerim bize Şuunat-ı Zâtiye-i İlâhiye olarak anlatır. Kur'ân anlatmasaydı, biz bunu bilemezdik.

e. Kur'ân, Ahiret Âlemlerinin Mukaddes Haritasıdır

Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, ahiretin haritasını insanların nazarına arz etmekte de eşsiz, nadide bir kitaptır. Ahiret safhaları sahifeler hâlinde insanların nazarına o kadar yerinde, o kadar çekici ve öyle rikkat verici arz edilir ki, bunların hepsini burada sıralamaya imkân yoktur.

Başlara çarpacak o büyük belâ gelip çattığı ânı anlatan el-Hâkka sûresi, اَلْحَاقَّةُ ۝ مَا الْحَاقَّة diyerek kıyamet mûsıkîsiyle kulakları çınlatarak başlar, insanı elinden tutar ve kıyametin kopacağı âna götürür. Sonra dağları hallaç pamuğu gibi attırır ve insanı da âdeta onlara baktırır. Sonra insanı haşreder, mizan ve teraziyi koyar, iyilikleri ve kötülükleri tartar, sonra da kimin iyilikleri üstün gelirse, onun Cennet gibi bir hayata mazhar edileceğini müjde eder ve kimin de günahları ağır basarsa onun da Cehennem'e atılacağını ifade eder. Bunu insanın gözü önünde öyle tablolaştırır ki, daha bunun üstünde tablo olamaz: يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ *"O gün, (Allah'a) arz olunursunuz. Sizden hiçbir sır (Allah'a) gizli kalmaz."*[20] dediği zaman, insanın, başkalarından gizlemeye çalıştığı her şeyi onun nazarına arz eder ve

yaptıkları karşısında onu mahcup ve utanacak bir hâle getirir. Bu, aynı zamanda, insanın böyle bir hâle düşmemesi için tedarikli olmasını temine sevk demektir.

Bütün hayatını boş geçirmiş ve amel defterine hiçbir şey kaydetmemiş bir insanın, o gün amel defteri soldan ve salih amel işlemiş, defterini sağlam tutmuş bir insanın defteri ise o gün sağdan verilir. فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ *"O gün defteri sağdan verildiğinde, gelin işte bu kitabı okuyun."*[21] diyecek insanın sevinci ancak böyle ifade edilebilir. Defterini solundan veya arkasından alana gelince, o da kitabını eline aldığı zaman: *"Ah keşke bu kitap verilmeseydi de, içinde olanları bilmeseydim; zaten malımın mülkümün de bana hiçbir faydası olmadı."*[22] diye feryat edecektir. Ancak, bu temenni ve kuruntuların hiçbir faydası olmayacaktır. Kur'ân-ı Kerim ve bilhassa bu sûre bu hususu öyle tablolaştırır ki üstünde başka tablo olamaz.

f. Kur'ân, Bir Şeriat Kitabıdır

Evet, dinin hükümlerini bildirmesi, helâl ve haram olan hususları açık açık zikretmesi, aile, cemiyet, devlet ve bütün bunları meydana getiren ferde ait hukuk sistemini ele alıp tahlil etmesiyle, Kur'ân-ı Kerim bir şeriat kitabıdır.

g. Kur'ân, Bir Hikmet Kitabıdır

Varlık hakikatini ve eşyanın birbiriyle olan münasebetini anlatmayan hiçbir düşünür ve filozof yoktur. Felsefe, ilk filozoftan son filozofa kadar bu mevzuun işleniş ve ele alınışıyla doludur. Ancak bu hakikati onların ele alıp anlatışıyla, Kur'ân'ın izahı ve açıklayışı arasında yer-gök farkı vardır. Fark vardır; zira Kur'ân, varlığı yaratan ve eşya arasında münasebeti tesis ve temin eden Cenâb-ı Hakk'ın kelâmıdır. Diğerleri meseleyi hipotez ve teorilerle anlatırken, Kur'ân kat'î ve kesin bir hüküm ve üslûpla anlatmıştır. Dolayısıyla evvelkilerde, insan zihnini karmakarışık hâle getirecek birçok zıtlıklar varken, Kur'ân böyle bir zaaftan müberra bulunmaktadır.

h. Kur'ân, Allah'a Kulluk Kitabıdır

İnsan, Kur'ân sayesinde en yüce kulluk anlayışına yükselir. Kur'ân'a dayanmayan bir kulluk anlayışı bâtıldır. Yogi, dilini gırtlağına sokar, altı ay mezar gibi bir yere girer ve yemeden içmeden durur; Hristiyan mistikleri de ruhbanlık havası içinde manastıra kapanır, insanlardan alâkalarını keser ve bu

uğurda türlü türlü fedakârlıklara katlanırlar. Ancak, bütün bunların Allah nazarında önem ve kıymeti yoktur. Allah, Kur'ân'ında, insanlık hakikatini ve ortak kâinat realitesini insanın ruhuna, bedenine, fikirlerine ve hislerine uygun şekilde takdim etmiştir. Demek oluyor ki, insanın iradesi ve iradesine dayalı davranışları, Kur'ân'ın gösterdiği yönde olursa bir mânâ ve önem kazanır.

i. Kur'ân, Bir Dua Kitabıdır

Başkalarının bize öğrettiği dua yerine Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'la, ellerimizi Uluların Ulusu'na kaldırdığımız zaman, O'nu konuşturmuş, yine O'nun beyanıyla isteklerimizi O'ndan istemiş olacağız. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), O'ndan istediğini O'nun diliyle istiyordu. İşte Kur'ân böyle bir dua kitabıdır. Duada dahi Kur'ân'ın eşi-menendi yoktur.

j. Kur'ân, Arş-ı A'zam'dan Gelen Bir Kitab-ı Mukaddestir

Çeşitli arşlar vardır. Meselâ: Allah'ın Rahmâniyet ve Rahîmiyetinin bir arşı vardır. Âdeta Rahmâniyet ve Rahîmiyet taht üzerinde oturmuş, muhtaç herkese şefkat etmektedir. Rızkın bir arşı vardır. Sanki "Rezzak" ismi o arş üzerinde durmakta, rızka muhtaç olanların imdadına koşmaktadır. Hâlık'ın bir arşı vardır ve "Hâlık" ismi orada yaratma işini yapmaktadır. Bunun gibi, herbir ismin bir arşı vardır. Fakat nasıl isimler muhtelif hâdiselerin arkasında duruyor ve nasıl biz isimlere tutunmak suretiyle ismin sahibine gidiyoruz; öyle de, bu isimlerin arşlarıyla isimlerin sahibinin arşına yükseliyor ve ona "Arş-ı A'zam" diyoruz.

Bütün Esmâ-i Hüsnâ'nın a'zam –en üstün, en büyük– mertebesinden gelen Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, Allah'ın en üstün kelâmı olup, en mükemmel topluluğa, En Mükemmel İnsan'ın şahsında tebliğ edilmiştir. O, Arş-ı A'zam'dan geldiği, her ismin a'zam mertebesinden alındığı için "Kelâmullah" unvanı tam bir hak etmişlikle Kur'ân'a verilmekte ve "Allah Kelâmı" dendiği zaman, sadece ve sadece Kur'ân anlaşılmaktadır.

1 Fussilet sûresi, 41/53.

2 Âl-i İmrân sûresi, 3/190.

3 Nahl sûresi, 16/66.

4 En'âm sûresi, 6/125.

5 Zâriyât sûresi, 51/49.

6 Yâsîn sûresi, 36/36.

7 Sebe sûresi, 34/3.

8 Zâriyât sûresi, 51/1.

9 Zâriyât sûresi, 51/2.

10 Zâriyât sûresi, 51/3.

11 Hicr sûresi, 15/22.

12 Nûr sûresi, 24/43.

13 Zâriyât sûresi, 51/47.

14 Zümer sûresi, 39/5.

15 Enbiyâ sûresi, 21/30.

16 Enbiyâ sûresi, 21/30.

17 Haşir sûresi, 59/22.

18 İhlâs sûresi, 112/1-4.

19 Âl-i İmrân sûresi, 3/26-27.

20 Hâkka sûresi, 69/18.

21 Hâkka sûresi, 69/19.

22 Hâkka sûresi, 69/25.

FATİHA SÛRESİ'NE GİRERKEN

A. İSTİÂZE İLE ALÂKALI MÜLÂHAZALAR

İnsan, Kelâmullah'a girmek istediğinde kalb, ruh ve hislerini Kur'ân'a girmeye hazır hâle getirmelidir. Bu da ancak, buraların, şeytan hâkimiyetinden kurtarılıp temizlenmesiyle mümkündür. Allah'ın, melekler arasından çekip aldığı ve dergâhından kovduğu, rahmetinden mahrum ettiği ve bir daha da semaya çıkmayı ona haram kıldığı şeytanı, insan da Kâbe'den daha kudsî ve Sidre'den daha yüce olan kalbinden tardedip kovmalıdır ki, Allah ahlâkı ile ahlâklanmış ve Kur'ân'ın içine girmeye hak kazanmış olsun.

İşte bu duygu ve düşünce içinde, her hayırlı işte olduğu gibi Kur'ân'a başlarken de evvelâ أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ diyor ve söze öylece başlıyoruz. İmam Ahmed İbn Hanbel, Sevrî ve Evzâî'ye göre *"Semî"* ve *"Alîm"* kelimelerini de eklemek gerekir.[1] Onlara göre bu cümle أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ şeklindedir.

a. Kelime Tahlilleri

1. "Eûzü" Kelimesi

أَعُوذُ sarf ve iştikak ilmine göre عَوْذٌ kelimesinden iştikak (türemiş) etmiştir. عَوْذ 'nün değişik mânâları vardır. Birincisi: İltica ve Allah'a sığınmak. İkincisi: İstîcâr, Allah'ın ateşinden, azabından korkmak, ürkmek, titremek. Üçüncüsü de: İlsak ve yapışmak demektir. Öyle ise bu üç mânâya göre أَعُوذُ بِاللّٰهِ 'ı söylemek istersek şöyle olacaktır:

إِلَيْهِ أَلْتَجِئُ وَمِنْهُ أَسْتَجِيرُ وَبِهِ أَلْتَصِقُ

Birincisi: Allah'ın lütfuna, inayetine, ihsanına iltica ediyorum.

İkincisi: Allah'ın lütfuna dayanarak O'nun azabından yine O'na sığınırım.

Üçüncüsü: Allah'a dayanıyor, Allah'a tutunuyor, iltisak ediyorum. Her şeye karşı kuvvetsizliğimle beraber O'na dayandığım için, bu müthiş kuvvetle her

şeye meydan okuyorum. İşte başımda değirmen taşları çeviren ve bana karşı çeşitli tuzaklar kuran korkunç şeytana karşı da böyle bir güçle çıkıyorum.

2. “Billâh” Kelimesi

بِاللّٰهِ : “Allah” kelimesi, kâinatta tecellî eden bütün Esmâ-i Hüsnâ’nın mânâsını içine alır. Noksan sıfatlardan münezzeh, kemal sıfatlarla muttasıf, bütün kâinat, isimlerinin cilveleriyle dalgalanan, kâmil sıfatlarla muhât bulunan, beşer aklının idrak edemediği, zıddı, misli-menendi bulunmayan Zât demektir. “Allah” dediğimiz zaman, insanın aklına bu gelir. İşte أَعُوذُ بِاللّٰهِ derken “Ben sağdan, soldan, önden arkadan, alttan ve üstten gelen ve kâinatı baştan başa dolduran şerlilere, şerlere ve şeytanlara karşı, bütün kâinat kabza-i tasarrufunda olan ve ancak “Allah” demekle anlatabildiğim Yüce Yaratıcı’ya iltica ediyor ve O’na dayanıyorum.” mânâlarını ifade etmiş oluyoruz.

3. “eş-Şeytan” Kelimesi

Şeytan; ya شَطَنَ ’den veya شَاطَ يَشِيطُ ’den gelir. شَطَنَ olursa بَعُدَ demektir. Böylece ‘Allah’ın rahmetinden uzak oldu.’ mânâsına gelir.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ *“Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık.”*[2]

İnsî olsun, cinnî olsun Rahmet-i İlâhiyeden uzaklaşan, temerrüt eden her şeye “şeytan” denir. Onun için Allah nizamının dışında hayat yaşayanlara şeyâtîn; Allah’ın nizamının dışında ne kadar nizam varsa hepsine “şeytan nizamı” ve Allah’tan uzaklaşan, rahmetinden ayrı düşen herkese de “şeytan” diyoruz.

شَاطَ - يَشِيطُ şeklinde ele alırsak بَطَلَ mânâsına olur. Faydasına uygun şeyleri, yine secde ile Allah’a yakınlığı mümkün iken, Allah’a başkaldırıp serkeşlik yapmasıyla kendi menfaatine olan şeyleri iptal ettiğinden şeytana “şeytan” denmiştir.

4. “er-Racîm” Kelimesi

اَلرَّجِيمُ , مَرْجُوم mânâsınadır. “Laîn” deyip “mel’ûn” mânâsına anladığımız gibi, dergâh-ı ilâhîden kovulmuş, Allah’tan uzaklaştırılmış, demektir. İnsan bazen şeytanın vesveselerini hissedemez, hissettiklerini de kalbinden bertaraf etmeye gücü yetmez. Sanki şeytan insanın kalbine bir santral kurmuş, kendisi de başına oturmuştur. Daha sonra da oraya kendini duyuracak bir alıcı yerleştirmiştir. Buna “Lümme-i Şeytaniye” denir. İnsan kalbinde, Hakk’ın bir lümmesi; yani Allah’tan gelen şeyleri alabilecek bir cihaz bulunduğu gibi, bir

de şeytanın santrali vardır. Şeytan, insanın duygularına öyle meseleler dikte eder ki, insan çok defa onları hissedemez. Yine, hadisin ifadesiyle hannâs olan şeytan, ağzını insanın kalbine verir öyle efsun eder ki, insan bunun farkına varamaz.[3] Farkına varsa da, hissiyatın kabul ettiği bu vesveseleri çok defa defetmeye muktedir olamaz.

İşte o zaman da: *"Kalbimde vesvesesini duyamadığım şeytanın vesvesesini duyan Allahım"* mânâsına *"es-Semî"* ve *"Onun keyfiyetini bilen, bilip de bunu defetmeye muktedir olan Allahım"* mânâsına da *"el-Alîm"* diyerek أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ deriz.

b. İstiâze'deki Gaye ve Hikmetler

1. İnsanın Mahiyeti ve İstiâze

İnsan, düşman ve belâları çok olan bir varlıktır. Evet, o, sivrisinekten sıtmaya, ondan gökyüzündeki meteora, ondan bir yıldızın, küresine gelip çarpmasına kadar aleyhtarı çok bir varlıktır. Bütün bu şerleri defetme ve eğer edemezse, defedecek birisine dayanmak zorundadır. Ayrıca insan, muhtaç olduğu pek çok şeyi de kendine çekme mecburiyetindedir. Yeryüzü, güneş, Cennet ve bütün ışıklar bir cilvesi olan Allah'ın Cemali'nin ziyasını çekmeye hakikaten çok muhtaçtır. Çekme ve defetme mecburiyetinde olduğu bütün bu şeyler ise insan tâkatinin üstündedir. Bu durumun farkında olmaya ilim, yani, insanın kendini bilmesi denir. İşte insan, her işe bu "bilmek"le başlar. İnsan, düşmanlarını defetmeli, ancak silahı yok; belâlar ve musibetlere mukavemet etmeli, fakat güç ve tâkatı yok; ebede uzanmış arzularını yerine getirmeli, ama imkânı yok...

İşte kendini bilmekle bu sırra eren insan, kendini zavallı, perişan, âciz ve zayıf görmeye başlar. Birdenbire kalbinde ciddî bir tevazu ve inkisar hâsıl olur. Kalb öylesine burkulur, ruh ve hissiyat öylesine kırılır, insanın kanatları öylesine yere iniverir ki, bu hâliyle insan, ağzıyla hiçbir şey söylemese dahi, Mevlâ onun o vaziyetine acıyacak ve merhamet edecektir. Bu da işin ikinci şıkkıdır.

Hemen o esnada üçüncü hâl karşımıza çıkar, buna da amel ve iş diyoruz. Gönülde, Cenâb-ı Hakk'ın hıfzı, inayeti, keremi temenni edilmeye başlar. İnsan âdeta bütün benlik ve dehasıyla, kendi içinde yükselme yollarını araştırır. Dil, gönülden yükselen bu hâle tercüman olur ve أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ

الرَّجِيمِ der. Bu, *"Allahım, Sen çok güçlü, çok kuvvetlisin, zatımla Sana iltica ediyorum. Çünkü yegâne sığınak ancak Sensin."* demektir. Nice kimseler vardır ki, çok iyi bir mü'min, çok sağlam bir akideye sahip olmayı ve müstakim bir hayat yaşamayı arzu ederler ama çok vesvese veren ve sinsi olan şeytan onları inhiraf ettirir. Arzu ettikleri dürüst hayatı yaşayamadıkları gibi, akideleri de sağlam kalamaz. İşte böyle birisinin, altından kalkamayacağı büyük meseleler karşısında Allah'ın inayetine sığınmayı ifade eden أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ cümlesini söylemesi gerekir.

Allah, insanın terakkisine medar olsun diye, onun mahiyetine şehvet, gazap vs. gibi tabiî duygular yerleştirmiştir. Bunlar, insanın terakkisine kaynak ve vasıta olacaktır. Ateşi insanın istifadesi için yaratan Allah, şehveti de aynı gaye için yaratmıştır. Ta nesil üresin, Ümmet-i Muhammed artsın, Allah'ın isim ve sıfatlarına aynalar çoğalsın, böylece ilâhî maksatlar yerine gelsin. Hâlbuki böyle âli bir gaye için verildiği hâlde, çok defa bu duygu, yani şehvet, insanı kemalât ufkundan cismanî zulmetlere atıverir ve boğar. Ve yine insan, fıtratı itibarıyla kanatlanıp yukarılara doğru uçmayı arzu ettiği ve bu kabiliyette yaratıldığı hâlde, çok defa şehvet, insanı ten tenceresinde erimeye zorlar ve onu çepeçevre sararak oraya âdeta bağlar. Gazap ve diğer tabiî duygular da birer maslahat için verilmiştir. Fakat bütün bunların altından kalkamayan insan, bunalır, canı gırtlağına gelir. Hâlbuki o, güvercinler gibi kanat çırpıp yukarılara doğru çıkmak ister. Çıkamayınca da Allah'a dayanmayı akıl eder ve أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ der.

2. İstiâze Bir Sadakat Nişanıdır

أَعُوذُ , bir bakıma özür arz etmektir. Diğer yönüyle sadakat nişanıdır. Bir başka tarifiyle de başına gelecek hâdiseler karşısında şaşkınlığını Allah'a havaleden ibarettir. Ulü'l-azm peygamberlerden birisi olan Hz. Nuh (aleyhisselâm), Cenâb-ı Hakk'ın: قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ âyetindeki *"Ey Nuh, o senin ehlinden değildir. O salih olmayan bir iş yaptı. Bilmediğin bir şeyi de Ben'den isteme! Sana cahillerden olmamanı öğütlerim."*[4] şeklindeki tenbih ve kınaması karşısında: قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ *"Bilmediğim bir şeyi Senden istemekten yine Sana sığınıyorum Rabbim."*[5] diyordu.

Yusuf Peygamber (aleyhisselâm), Zeliha'nın tehdit ve şiddetli iştiyakı karşısında: قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ *"Allah'a sığınırım. Efendim bana güzel baktı."*[6] karşılığını veriyordu. Biz burada Cenâb-ı Hakk'a karşı sadakat nişanını izhar eden bir keyfiyet görüyoruz. İffet âbidesi olarak karşımıza çıkan Hz. Yusuf, sadece Allah'a sığınmakla bu işten kurtulacağına inanmıştı ve öyle de oldu.

Ve Hz. Musa (aleyhisselâm), ineğin boğazlanması hususunda, kavminin endişeyle: أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا *"Bizimle alay mı ediyorsun?"* şeklindeki sorularına karşı: أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."*[7] der. İlmi az dahi olsa, Allah'ı bilen bir kimseye cahil denmez. Ama Allah'ı bilmeyenin ilmi çok dahi olsa, ona cahil denir. Burada, bir peygambere istihzâ isnat ediliyor ve o da böyle bir fiilden Allah'a sığınıyordu. Zira bir peygamberden asla ve kat'a istihzâ, yani alay sâdır olmaz. Çünkü alay, Allah'ı bilmeyenlerin işidir.

Cenâb-ı Hak Habibine Kur'ân diliyle şu duayı talim ediyor: وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ۝ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ *"Şeytanın hümezelerinden, onun benim için hazırladığı tuzaklardan, komplolardan, vesveselerden ve çeşit çeşit ölümlerden dahi Allahım Sana sığınıyorum. Ve benim hâzır ve nâzırım Sensin. Şeytanın bana hâzır ve nâzır olmasından da Sana sığınıyorum."*[8]

Diğer taraftan Felak sûresi:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ۝ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ۝ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ۝ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ۝ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ

"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfleyip büyü yapan büyücü kadınların şerrinden ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden."[9] demek suretiyle bir sürü şeytandan Allah'a sığınmayı tavsiye ediyor.

3. İstiâze Allah'a Havale Çağrısıdır

Muaz b. Cebel, sahabenin en şereflilerindendi. O camiye girip çıkarken, topluluklar içinde otururken, vakar ve ciddiyetiyle tamamen bir başkaydı. Bu nadide insan, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile bulunduğu bir

zamanda geçen bir vak'ayı bize Buhârî'nin tespitine göre şöyle anlatıyor:

"Allah Resûlü'nün bulunduğu mescidin bir köşesinde iki şahıs birbirine karşı uygunsuz davranışta bulunmuş ve uygunsuz sözler sarfetmişlerdi. Bunlardan biri o kadar öfkelenmişti ki, boynunun damarları çatlayacak gibi kabarmış ve adam öfkeden ne yapacağını bilemez hâle gelmişti. Allah Resûlü onu öyle görünce yanındakilere döndü ve şöyle ferman etti: إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ ذٰلِكَ (أَوْ كَمَا قَالَ) وَهِيَ: أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيم *"Ben bir kelime biliyorum ki, eğer onu dese bu hâl ondan gidecek. O da –Şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım mealinde olan–* أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ *'dir."*[10]

Muaz b. Cebel gidip ona bunu söyleyince adam *"Ben deli miyim bunu söyleyeyim?"* dedi. Allah Resûlü'nün teklifi karşısında saygısızca davrandı. Belki içinde nifak vardı, belki de bu işin inceliğini kavrayamamıştı. Hâlbuki Allah Resûlü'nün maksadı tamamen başkaydı. O bir an önce onu içinde bulunduğu ve boğulduğu havadan uzaklaştırmak istiyordu. Yani;

1. Ona diyordu ki: Sen bu sözü söylesen meseleyi şeytanınla beraber Allah'a havale etmiş olursun. Hem dikkat et! Kızdığın bir adama hayalinde kurduğun intikam çeşitleri, intikam stilleri sadece seni yıpratacaktır ve bunun ona bir zararı olmayacaktır. Hâlbuki meseleyi Allah'a havale etmekle öyle bir intikam alacaksın ki, bin sene yaşasan benzeri bir intikama muvaffak olamazsın. İşte bunun için أَعُوذُ demelisin.

2. Bu sözün altında Allah Resûlü ona şunu ihtar ediyordu: Bazen iki kişi hasımlaşır ve davalaşırlar. Haklı veya haksızın kim olduğunu bilmezler. O esnada meseleyi Allah'a havale etmek en mâkul yoldur. İşte bu durumda *"Ben, şeytanın şerrinden, yanlış bir karar vermekten, haksız bir meseleye taraf olmaktan Allah'a sığınıyorum."* sözü de şeytandan olan bu korkunç ateşe su serpecektir. Ve İşte Allah Resûlü bunu tavsiye etmektedir.

3. Bir diğer noktayı da bunun altında şöyle anlatmış oluyordu: Sen gücünle, kuvvetinle, cebbarlığınla adamın başını ezmeye cesaret ve teşebbüs ediyorsun. Hâlbuki sen ne kadar güçlü ve kuvvetli, cebbar ve zalim olursan ol, Allah (celle celâluhu), senden daha Kahhar ve daha Cebbar'dır. يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ 'de, *"Evet sırların ortaya döküldüğü o günde"*[11] Allah, Kahhariyetiyle, Cebbariyetiyle senin başını ezecektir. Öyle ise o gün gelip

çatmadan sen Allah'a sığın ve ilticada bulun.

İşte bütün bu mânâları hâvi böyle bir cümleyi Allah Resûlü'nün tavsiye etmesine mukabil, inat eden adam, bundan mahrum kalıyor, nefis ve şeytanına mağlup ve mahkûm oluyordu.

4. Her Çeşit Şer ve Şerirlere Karşı Yegâne Sığınak: İstiâze

Havle binti Hakim (radıyallâhu anhâ) Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce'de olan bir hadis-i şerifi bize şöyle naklediyor:

مَنْ نَزَلَ مَنْزِلًا ثُمَّ قَالَ أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ لَمْ يَضُرَّهُ شَيْءٌ حَتَّى يَرْتَحِلَ مِنْ مَنْزِلِهِ ذٰلِكَ

"Bir kimse bir yerde konaklar, 'Yarattıklarının şerrinden mukaddes kelimeleriyle Allah'a sığınıyorum.' derse; oradan göç edeceği âna kadar, ona hiçbir şey zarar vermez."[12]

Burada bilhassa şu noktaya dikkat çekilmiştir: Mele-i A'lâ'dan esfel-i safilîne kadar şerliler hayırlılarla, habis ruhlar iyi ve güzel ruhlarla, şeytanlar meleklerle mücadele etmektedir. Şerliler, insanlığın zararına, hayırlılar ise insanlığın hayrına iş yapmaktadır. Şerlilerin insanı şirazeden çıkarmasına mukabil, hayırlılar insanı tarik-i müstakîme davet etmektedir. Onun içindir ki, insan nereye giderse gitsin, nerede konaklarsa konaklasın cin ve şeytanın ve orada hevam şeklinde görünen haşaratın şerrinden Allah'a sığınmalı, hayırlıları ve Mele-i A'lâ'nın sakinlerini yardıma davet etmelidir. Zira bu, mücadelenin muvaffakiyetle sona ermesini Allah'tan temenni ve niyaz etmek mânâsına gelir.

Ebû Ümâmetü'l-Bâhilî, Mescid-i Nebevî'de melûl, mahzun, mükedder, kalbi kırık, boynu bükük oturuyordu. Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) onun yanına sokuldu ve bu hâlinin sebebini; "Niye mahzun, niye mükeddersin?" diyerek sordu. Ebû Ümâme de: "Yâ Resûlallah, evde yiyecek birşey yok ve fakr u zaruret had safhaya geldi. Ben de gönlümle Cenâb-ı Hakk'a teveccüh ettim." cevabını verdi. Allah Resûlü, ona reçete mahiyetinde şu hususları talim etti ve "Sabah akşam şunları söyle." dedi:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الدَّيْنِ وَقَهْرِ الرِّجَالِ

"Allahım, gönül tasasından, üzüntüden, hüzünden, âcizlikten,

beceriksizlikten, iş yapamamazlıktan, kendimi anlayamama, durumumu değerlendirememe, kâinatın kanunlarından istifade edememekten, eli kolu bağlılıktan, miskin miskin oturmaktan, korkudan, cimrilikten, malımı ulvî bir gaye için verememekten; borca batmaktan ve insanların üzerime hâkim olmasından Sana sığınırım."[13]

Bunların her biri birer cevher olup hayatî büyük hakikatleri ifade etmektedir. Evet, nice kimseler vardır ki, hayatlarını, vermeleri icap eden yerde veremediklerinden, zilletle verme mecburiyetinde kalmışlardır. İşte, böyle zelîlâne hayatımı vermekten Sana sığınırım. Nice kimseler vardır ki, izzetle mallarını verip izzetlerini kurtarmak mümkün iken, bunu yapamadıklarından, malları zilletle ellerinden alınmıştır. İşte bundan da Sana sığınırım. Düşmanların bana galebe çalmasından da Sana sığınırım. Evet, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), Ebû Ümâmetü'l-Bâhilî Hazretleri'ne Allah'a bu şekilde sığınmayı tavsiye buyuruyordu.

Kur'ân-ı Kerim'de; şeytanın, nefsin, dehrin ve hikmetini bilmediğimiz nice hâdiselerin şerlerinden Allah'a sığınmayı ifade eden açık, kapalı, sarih, işarî, remzî mânâlarıyla belki yüzlerce âyet vardır. Fakat bu âyetleri burada sıralamak mevzuu uzatmak olacağından, bu kadarla iktifa ederek أَعُوذُ 'deki incelikleri arz etmeye çalışalım:

5. İnsanın Ebede Uzanan İhtiyaçları ve İstiâze

İnsan, ihtiyacı ebede uzanmış bir varlıktır. Bir çiçeği istediği gibi, bir baharı da ister. Baharı elde etmekle tatmin olacağını mı sanıyorsunuz? Arkasından Cennet'i ister, geçici bir Cennet'e de razı olmaz, ebediyet ister; ama saadet içinde bir ebediyet... Ancak bir yerde bu da onu tatmin etmez, Cenâb-ı Hakk'ın Cemali'ni müşâhedeyi talep eder. Evet, insana verilen her şey bir başka şeyi isteme mevzuunda ona fikir verir, o da hemen arkasından bir başka şey ister.

İşte insan, böylesine, istekleri birbirini takip eden bir varlıktır. Bununla beraber imkânları o kadar dardır ki, elini nereye uzatabiliyorsa imkânları da o kadardır. Yani elinin döndüğü daire kadar bir imkâna sahiptir. Belki çok defa bu daire içindeki işlerin dahi altından kalkamaz, mağlup olur. Böyle bir insan acaba ne yapmalı? Kim ne derse desin en akıllıca, en mâkul yol, onun, "Ben, Allah'ın inayetine sığınıyorum." demesi olacaktır. İşte bu mânâyı, Allah (celle celâluhu) bizlere, Kur'ân okumaya başlarken أَعُوذُ cümlesiyle ifade ettiriyor.

6. İstiâze İnsanın Aczini İtirafıdır

أَعُوذُ (Eûzü), bir mânâsıyla da insanın aczini itiraf etmesi demektir. Aczini itiraf eden bir insan, kırık kalbiyle Allah'a teveccüh eder. İşte o zaman Rahmet-i İlâhiye, perdesini kaldırarak, rahmet ve şefkate çok muhtaç olan insanın yüzüne güler ve insan böyle bir yakınlıkla müşerref olduğu zaman أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ أَجْلِي sözünün mânâsını idrak eder. Allah (celle celâluhu): *"Ben kalbi kırıklarla beraberim."*[14] diyor. *"Hiçbir şey yapamadım, dehrin hâdiselerinin altından kalkamadım, Seni hoşnut edecek işleri beceremedim, bu hâlimle huzuruna geldim fakat kalbim kırıktır."* diyen insana Allah: *"Üzülme! Ben de kalbi kırıklarla beraberim."* karşılığını verecektir.

7. İstiâze Kalbi Tahliye ve Tezkiye Eder

İnsanın tam taate muvaffak olabilmesi için gönlünde taht kurmuş şeytanı atması ve gönlünü Allah için hazırlaması gerekir. Gönlünden şeytanı atamamış, onu temizleyememiş, iç âlemini tezyin edememiş bir insanın okuduğu Kur'ân kirli bir gönül ve lekeli bir ağızdan çıkar. Bu itibarla, bu durumdaki bir insanın ilk defa bir boşalma ve arınma (tahliye ve tezkiye) yapması gerekir ki, أَعُوذُ 'de bunu yapmaktadır. Biz أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ derken, bu ulvî mânâyı düşünür, kalb ve lisan temizliğini bununla yapar ve bu kelimenin gücüne inanarak onu söyleriz.

Kalb, beyt-i Hudâ'dır. Hususiyle geceleri Sultan, kasrına nüzul etmek ister. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bize; *"Yatarken abdest al, şu duayı oku, Allah'a teveccühte bulun, şeytanın şerrinden Allah'a sığın ve Muavvizeteyn'i tilâvet et, öyle yat."* diyor. Çünkü o gece Sultan bizim kalbimize de nüzul edebilir. Kalb kapalı, kirli ve Allah için temizlenmemiş ise, o gece Sultan böyle bir kalbe nüzul etmeyecektir. Hz. İbrahim Hakkı:

"Dil beyt-i Hudâ'dır ânı pâk eyle sivâdan
Kasrına nüzul eyleye Sultan gecelerde."

demektedir. Rahmân, her gece kasrı olan senin gönlüne nüzul etmek için sema-i dünyaya keyfiyeti meçhul bir inişle iner. *"Yok mu dua eden duasını kabul edeyim? Yok mu istiğfar eden mağfiret edeyim? Yok mu Bana teveccüh eden, rahmetimi ona tevcih edeyim? Yok mu el açıp yalvaran, el uzatayım?"* dediği zaman bizler gönlümüzü açmışsak, Sultan, rahmetiyle Kendi kasrına nüzul edecektir.[15]

Allah (celle celâluhu), Cennet'ini bizim için hazırladı. Onun adına da Kur'ân'ında Dârü's-Selâm[16] dedi (Selâm ve emniyet içinde yaşamış olanların yurdu). Sanki Cenâb-ı Hak bizlere: "Ben orayı pâk ve temiz olanlar için hazır tutuyorum. İçinde öyle huriler var ki, ne ins ne de cin gözü onlara temas etmemiştir. Benim de bir kasrım var, o da senin gönlündür. Benim Cennet'i pâk ve temiz tutmama mukabil, sen de Benim köşkümü temiz tutuyor musun?" demektedir.

"Sığmam dedi Hak arz u semaya
Kenzen bilindi dil madeninden."

Allah gönülde kenzen bilinir. Bu, "Arz ve semaya sığmadım. Mü'min kulumun gönlüne sığdım." mealinde olan ve kudsî hadis diye rivayet edilen bir sözden mülhemdir.[17] Hz. Allah başka yerleri değil, senin gönül tahtını tecellîsine mâkes yapmış ve orayı, keyfiyeti bizim için meçhul kudsî bir taht olarak kabul etmiştir. O, senin Cennet yurdunu şerden ve şerirden muhafaza etmesine mukabil, sen de O'nun kasrı olan gönlünü O'nun için pâk ve temiz tutabildin mi?..

İşte أَعُوذُ bu temiz ve pâk tutmayı temin edecektir. Onun içindir ki, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), yatmadan evvel yatakta ellerini birleştirerek tutuyor, Muavvizeteyn'i okuyor, ellerine üfleyip, ellerini temas edebileceği bütün vücuduna sürüyordu.[18] Böylece her şeyden Allah'a sığınıyor ve âdeta *"Cesedime şeytan elini sürmesin, kalbime şeytan girmesin."* diyordu. إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنِ ابْنِ اٰدَمَ مَجْرَى الدَّمِ *"Şeytan insanoğlunun damarlarında tıpkı kan gibi cereyan eder."*[19] Alyuvar ve akyuvarları âdeta binek yaparak insanın kalbine kadar onlarla nüfuz ederek insana vesvese verir. Tecelligâh-ı ilâhî olan kalbin havasını bulandırır. Sonra da insan, etrafına ve Cenâb-ı Hakk'ı ifade edip anlatan her şeye bulanık bulanık bakmaya başlar. Artık her şey onun mahiyetinde bulanık görünür. Onun içindir ki Allah: أَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ، أَعُوذُ بِالرَّحِيمِ، أَعُوذُ بِالْقُدُّوسِ، أَعُوذُ بِالرَّزَّاقِ demiyor, bütün Esmâ-i Hüsnâ'yı içine alan ve Zât'ının ism-i hâssı olan اللّٰهُ ism-i şerifini zikrederek burada *"Allah'a sığının"* diyor.

8. İki Çeşit Cihad ve İstiâze

Şimdi latîf bir nükteyi arz edelim:

Sizin iki çeşit düşmanınız, bu iki çeşit düşmana karşı da iki türlü cihadınız

vardır.[20] Bunlardan birincisi, imanınıza karşı nâralar atan, maddî mevcudiyetinizi yok etmek, servetinize el koymak, vatanınızı sömürmek isteyen maddî düşmanlarınızdır. Bunlar, sizin karşınıza topla, tüfekle, tankla, uçakla çıkarlar. Sizler şimdiye kadar bu tür düşmanlara karşı Allah'tan her yardım dileyişinizde O'nun yardımı gelmiş ve her defasında meleklerini göndererek düşmanlarınızı perişan etmiştir.

Evet, siz, Allah'tan yardım istemiştiniz, Allah da size üç bin-beş bin melekle yardım etmişti. Meselâ, Çanakkale'de dahi bizzat İngiliz kumandanı Hamilton'un ifadesiyle, Allah, sarıklılar şeklindeki ruhanîleri Mehmetçiğin önünde koşturmuş ve bir avuç yaralı Mehmetçik, İngiliz gibi cebbar ve hodfuruş bir devleti Çanakkale Boğazı'nda durdurmuş ve boğazdan içeriye sokmamıştı. Gönlü coşmuşlar, مَتَى نَصْرُ اللّٰهِ *"Allah'ın yardımı ne zaman?"*[21] demişler, Allah da meleklerini göndermiş ve kullarını desteklemişti...

İkincisi de "Cihad-ı Ekber"dir. Bu tür bir cihadda ise, daha büyük bir yardımcıya ihtiyaç olur. İşte biz cihad-ı ekberi, bize musallat olan şeytanımıza ve kötülükleri emreden nefsimize karşı veriyoruz. Biz nefis ve şeytana karşı vermiş olduğumuz bu mücadelede vasıtaları bertaraf ediyor, doğrudan doğruya Allah'a ilticada bulunuyoruz. Çünkü bu cihad Anadolu'yu işgal eden düşmana karşı değil, Allah'ın kasrı olan kalbin, şeytanlar ve şerirler tarafından işgaline karşıdır.

İşte maddî gücün çok az olduğu zamanda, Müslüman, Allah'a olan bağlılığıyla nasıl kendisinden çok güçlü düşmanlarını mağlup etmişse, bu büyük cihadda da insanı nefis ve şeytana karşı galip getirecek ve insanı onlar karşısında mağlup olmaktan kurtaracak, yine Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve inayetidir. Onun içindir ki, bu cihadda en mâkul yol, doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın himayesine girmek olacaktır ki, "Eûzü" işte bu şuurla sığınma ve teveccühün unvanıdır.

9. Kovulmuş Şeytanın Dünü Bugünü

Cenâb-ı Hak, şeytan için: *"Dergâh-ı ilâhîden kovulmuş"* mânâsına الرَّجِيمِ demektedir.[22] Onun hakkında kullanılan bu tabirle de, şeytanın daha önce huzur-u ilâhîde bulunduğunu, itaatkâr olduğunu anlıyoruz. Zira evvelce huzura kabul edilmemiş olsaydı, kovulmuş olması düşünülemezdi. Şeytan, kibir ve

gururunun kurbanı olmuş, isyan ve temerrüdü onun “racîm” olmasını netice vermişti. Böylece şeytan, Cenâb-ı Hakk’ın mü’min kulları için hazırladığı Cennet’ten kovulmuştu. Yani, Allah (celle celâluhu) mü’min kullarının emniyeti için, şeytanı Cennet’ten tard etmişti. Buna mukabil acaba bizler, O’nun Samedaniyetine bir ayna olan kalbimizi, O’nun için, şeytandan temizleyebildik mi? İşte mesele budur. “Eûzü” bize durmadan her tekrar edişte bu ihtarı yapmaktadır.

Mü’min, Allah ahlâkıyla ahlâklanan insandır. O, şeytanı senin yerin olan Cennet’ten kovduğu gibi, sen de onu Hakk’ın tecelligâh-ı Sübhânisi olan kalbinden tard eyle..!

اَلشَّيْطَانُ kelimesinin başında harf-i tarif vardır. Yani bu, belli ve mâruf olan şeytan demektir. Hani bir zamanlar Hz. Âdem’e başkaldırıp insana düşman olan şeytan. Evet, dün olduğu gibi bugün ve yarın da küfür hesabına kurduğu saltanat sayesinde, inkârı devletleştiren ve devletleştirecek olan şeytan, kıyamete kadar bu dava uğruna çalışacak ve her devrede kendisine temsilciler bulacak ve Allah nizamını yıkmak için ne lâzımsa yapacaktır. O, sizin eski düşmanınızdır. Hani o, babanızı Cennet’ten attıran ve Allah’ın huzurundan ayrı düşmenize sebep olan şeytan. Siz onu yakinen tanıyorsunuz. Fakat bilin ki, babanız Âdem’e yaptıklarını size de yapmak isteyecektir. Sakın gafil olup da onu kendinize dost edinmeyiniz. Ve ondan Allah’a sığının. Bu mânâ ل ’ın ahd-i hâricî olduğuna göredir. ل cins mânâsına gelirse; Hz. Âdem’in Cennet’ten çıkmasına sebebiyet veren, Hz. Nuh’un kavmini baştan çıkaran... Ve yirminci asırda bütün dalâlet, rezalet ve şenaatiyle hükümfermâ olan ne kadar insî ve cinnî şeytan varsa hepsinin şerrinden Allah’a sığınıyorum, mânâsına olur.

c. İstiâze ile Alâkalı Fıkhî Hükümler

أَعُوذُ ’nün fıkhî durumuna gelince; İbn Sîrîn ve Hanefî mezhebinin dayandığı imamlardan Nehaî, Kur’ân okumayı bitirdikten sonra أَعُوذُ çeker. Fakat cumhur, Kur’ân okumaya başlarken أَعُوذُ çeker. Bunların kendine göre mesnetleri vardır. Diğer taraftan İmam A’zam ve İmam Şâfiî: أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ Ahmed İbn Hanbel ise: أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ der. Yine iki mezhep imamı Sevrî ve Evzâî: أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ derler.[23] İster öyle, ister böyle olsun, biz birisini sabah-akşam, diğerlerini de diğer vakitlerde

söylüyoruz.

Her hâlükârda, sabah-akşam, yatarken-kalkarken şeytanın şerrinden Allah'a sığınmak; selâmet içinde yaşamak ve emn ü emân içinde Dârü's-Selâm olan Cennet'e dahil olmak için bir berat demektir. أَعُوذُ Allah'a iltica, özrünü Allah'a arz etme ve sadakat nişanesidir. Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan her hâlükârda أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ demeyi ve dehrin hâdiseleri karşısında çapımızı, enimizi, boyumuzu araştırmayı, işin ilmini yapmayı tavsiye ediyor. Ve daima kolu kanadı kırık gibi davranmaya, aczin, zaafın kanatlarıyla insanî kemalât ufkuna uçup gitmeye ve hiçliğimizi anlayarak büyük hâdiseler karşısında Allah'a güvenip dayanmaya teşvikte bulunuyor.

1 Bkz.: Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 1/59; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 1/15.

2 En'âm sûresi, 6/112.

3 Bkz.: Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 7/278; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/135.

4 Hûd sûresi, 11/46.

5 Hûd sûresi, 11/47.

6 Yûsuf sûresi, 12/23.

7 Bakara sûresi, 2/67.

8 Mü'minûn sûresi, 23/97-98.

9 Felak sûresi, 113/1-5.

10 Buhârî, *bed'ül-halk* 11, *edeb* 44, 76; Müslim, *birr* 109.

11 Târık sûresi, 86/9.

12 Müslim, *zikr* 54, 55; Tirmizî, *daavât* 40; İbn Mâce, *tıp* 46.

13 Buhârî, *daavât* 36; Tirmizî, *daavât* 70; Ebû Dâvûd, *vitr* 32.

14 es-Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-hasene* 1/169; el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/69. Benzer rivayetler için bkz.: el-Beyhakî, *ez-Zühd* 1/162; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/364, 6/177.

15 Buhârî, *teheccüd* 14, *daavât* 14, *tevhîd* 35; Müslim, *salâtü'l-müsafirîn* 168-170.

16 Bkz.: En'âm sûresi, 6/127; Yûnus sûresi, 10/25.

17 Bkz.: el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 3/15; ed-Deylemî, *el-Müsned* 3/174.

18 Bkz.: Buhârî, *fezâilü'l-Kur'ân* 15, *tıp* 39; Tirmizî, *daavât* 22; Ebû Dâvûd, *edeb* 108.

19 Buhârî, *i'tikâf* 11, 12, *bed'ü'l-halk* 11, *edeb* 121, *ahkâm* 21; Müslim, *selâm* 23, 24.

20 Bkz.: el-Beyhakî, *ez-Zühd* 1/165; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* 13/523.

21 Bakara sûresi, 2/214.

22 Bkz.: Hicr sûresi, 15/34.

23 Bkz.: Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 1/59; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 1/15.

B. BESMELE İLE ALÂKALI MÜLÂHAZALAR

Şimdi de Besmele-i Şerîf'in mânâlarını arz etmeye çalışalım: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ bütün hayırlı işlerin başıdır. O Arş-ı A'zam'dan insanların eline uzatılmış nuranî bir hayttan ibarettir. "Bismillâh"a dayanan insan, bütün kâinata meydan okuyabilir. Çünkü orada Allah'a güvenme, dayanma ve itimat etmekten bahsedilmektedir. Dünyanın kapısı "Bismillâh"la açılmıştır. Kâinat "Bismillâh"la kurulmuştur. Her hâdise "Bismillâh"la meydana gelir. Ve kıyamet "Bismillâh"la kopacak, haşr ü neşr, Cennet-Cehennem "Bismillâh"la teessüs edecek, mü'minler "Bismillâh" dediklerinde Cennet'in kapısı açılacak ve orada mü'minler, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ 'de anlatılan Allah'ı, Rahmân ve Rahîm olan Zât'ı göreceklerdir. Âlem "Bismillâh"la başladığı gibi "Bismillâh"la bitecektir.

a. "Be" Edatı

Besmele harf-i cer olan ب ile başlar. Harf-i cer ismin sonunu cer eder. Burada اِسْمٌ kelimesini cer etmiş ve bu kelimenin sonu kesre kılınmıştır. Kesre, inkisardan gelir. Ve başlangıçtaki bu kesre bize Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna gelirken âdeta münkesir, yani kırık bir kalble gelmeyi ders verir. Esasen, her hayırlı işte havl ve kuvvetine dayanacağımız Cenâb-ı Hakk'a karşı kalbimiz münkesir olmalıdır ki, aczimiz O'nun kuvvetini davet eden bir şefaatçi olsun...

ب 'de musâhabet (yakınlık, dostluk) mânâsı vardır. İnsan, Allah ve Resûlü'ne yakın olmak istiyorsa Besmele çekmelidir. Ve yine ب 'de ilsak (birlikte olma, sarılma) mânâsı vardır. İnsan, Besmele ile Allah'ın Rahmân ve Rahîmiyetine sarılır. Bütün muamma ب 'nin noktasıyla başlar اَلرَّحِيمِ 'nin mimiyle sona erer. ب 'nin altındaki nokta kaldırıldığında iki sonsuz arasında uzayıp giden bir elif akla gelir. Elif, hakikat ilminde Allah'ın remzidir. Elif'in alt tarafına bir nokta koyup onu ب yapacağımız güne kadar, kâinatta gölge olmadığından dolayı o büyük ve nâmütenâhî ışık da bilinmiyor ve bulunmuyordu. كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا *"Ben gizli hazine idim."*[1] ifadesi bu hakikate parmak basmakta ve bize bu hakikati şerh etmektedir.

ب nâmütenâhî uzayıp giden ve zıddı olmayan, nuranî bir hattır. O, Allah'ın remzidir. Elif harfinin ilk yazıldığı yerde Hz. Ahmed'in adına remiz yapılmıştı.

Onun başında da bir elif vardı. İş elifle başlar ve ebedlere kadar da öyle kalır. Nokta, Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) remzidir. Kâinatın çekirdeği ve nüvesi olan Hz. Muhammed أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِي *"İlk yaratılan benim nurumdur."*[2] sözüyle bunu anlatmaktadır. Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) yaratılmasaydı Allah bilinmezdi. Allah Kendini Kendinde görüyor ve Kendi ilmiyle Kendini biliyordu ama Allah başka gözlerle görülmek; başka kulaklarla duyulmak ve başka gönüllerde de bilinmek istedi.[3] Onun için Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nurunu yarattı. Kâinatı da O'nun nurundan halketti, nihayet kâinatın müntehâsında insan, bir semere olarak zuhur edip ortaya çıktı. "Mir'ât-ı Muhammed'de Allah görünür daim." sözünden biz bunu anlıyoruz.

Ayna ve aynada tecellî eden şey بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ 'de yer almış bulunmaktadır.

"Bismillâh"ta ilk isim Allah'ın adıdır. "Allah'ın adıyla" mânâsına "Bismillâh"la işlerimize başlıyoruz. "Bismillâh"ın sonundaki "Rahîm" Allah'ın sıfatıdır, ama kendi sıfatını Kur'ân'da Habib-i Edîb'ine isim olarak takmıştır. بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ *"(O) mü'minlere karşı çok bağışlayıcı, çok merhamet edendir."*[4] derken, Hz. Muhammed'i kasdetmektedir.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*[5] derken de âlemlere rahmet için gelen Hz. Muhammed'in rahîmiyetine parmak basmaktadır. "Bismillâh"ta Allah anlatılır. Ve "Bismillâh"ta Allah'ı anlatan Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) dile getirilir.

ب 'nin alâkalı olduğu bir fiil vardır. Zaten kâinat fiillerden ibarettir. Bu fiil ya başa ya da sona takdir edilir. Biz Allah kelimesini başa alarak diyoruz ki, Allah vardı, hiçbir fiil yoktu. Allah zâtında fa'aldi. Belki, ef'âli de Zât'ıyla beraberdi. İşte bu noktaya gelince susup bir şey diyemiyoruz...

Takdir edilen bu fiil ya أَبْدَأُ veya اِبْتِدَائِي şeklinde olur. Eğer أَبْدَأُ dersek, fâil, altındaki أَنَا 'dir. اِبْتِدَائِي dersek, ي fâildir. Böylece Besmele yedi kelimeden meydana gelmiştir. Bunlardan dördü sarihtir. Diğer üçünü ise biz takdir ediyoruz.

b. "İsim" Kelimesi

اِسْمٌ ya يَسْمُو - سَمَا ’den veya وَسَمَ -يَسِمُ ’den gelir.

Birinciye göre mânâ: Yüksek oldu, yüce oldu şeklindedir. Allah zaten hem Zât’ıyla, hem de isimleriyle yücedir. وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى *“Allah’ın güzel isimleri vardır.”*[6] âyeti bize bunu anlatmaktadır.

İkinciye göre ise mânâ, “alâmet ve işaret oldu” demektir. Başka hiç kimseye “Allah” denmez. “Allah” dendiği zaman insanın aklına; kâinatı idare eden, Vâcibü’l-Vücud’la tarif ettiğimiz Zât-ı Ecell-i A’lâ gelir.

اِسْمٌ kelimesi üzerinde bir nebze durmamız gerekiyor. Allah (celle celâluhu) kendi isminden evvel bu kelimeyi zikrediyor. بِاللّٰهِ demiyor, بِسْمِ اللّٰهِ diyor. Belki biraz düşününce بِاللّٰهِ ile de aynı şey anlaşılırdı; ancak, bununla evvelâ, kasem (yemin) mânâsı hatıra gelirdi. Hâlbuki bizim maksadımız yemin etmek değil; Allah’ın inayetiyle, Allah’ın emirlerine yapışarak, cismaniyetin karanlıklarından, ruhaniyat ve kalb nuraniyatına yükselmektir. Yani biz insanî kemalâta yükselmek ve insanî miraca çıkmak için bu kelimeyi söylüyor, bu kelimeye tutunuyoruz.

“İsim” dendiği zaman akla, Allah’ın bütün isimleri gelir. Ve kâinattaki tasarrufu sayısınca Allah’ın isimleri vardır. İşte bu kelimeyi söylerken âdeta gözümüz önünde tecessüm eden Cenâb-ı Hakk’ın isimleri اَللّٰهِ lafz-ı şerîfiyle, bütünüyle niyet edilmiş ve niyetteki genişlik nisbetinde de bütünüyle zikredilmiş olur. Yani bir insan aynı zamanda Rahmân, Rahîm, Rezzak, Hâlık vs. gibi sayısız ismi söylemeyi de niyet etmiş ve bu isimleri şefaatçi yaparak isteyeceğini istemiştir. Her hareket ve talep bu isme dayalı olduğuna göre, “Bismillâh” ifadesindeki geniş ve güçlü kuvvet hakikaten mânidardır. “Bismillâh” diyen bir insan bütün Esmâ-i Hüsnâ’yı söylemiş ve bu isimleri şefaatçi yaparak Allah’tan dilemiş oluyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ diyen insan aynı zamanda gaybûbet makamındadır. Yani, “makam-ı fark”ta; yani Allah’a “O” diyeceği makamda bulunmaktadır. İşte böyle bir makamda “Bismillâh” derken yardım talebiyle araya Allah’ın ismi girmektedir. Yani lafz-ı Celâle ile insan arasına “isim” kelimesi girmektedir.

Kâinat, Cenâb-ı Hakk’ın isimlerinin cilvelerinden ibarettir. Her yerde dalgalanan, Allah’ın isimleridir. “İsim” dendiğinde bütün bu dalgalanmalar hatıra gelir. İşte ifade edilen bu lâhûtî ve ulûhiyete ait mânâ ne ise, biz onu

“Allah” diye ifade etmekteyiz.

Besmelenin ب ’si, ب ’nin noktası ve بِسْمِ . İşte biz bu Besmelenin altında o noktadan ibaretiz. Şiblî’ye: “Sen Şiblî misin?” diye soranlara, o şu cevabı verir: “Hayır, ben, müstakîm ve nuranî hat altında gölge yapıp O’nun vücuduna ayna olan noktayım.”

c. “Allah” Lafz-ı Şerîfi

اَللّٰهُ lafz-ı şerîfini başka bir lügatten nakledilmiş olarak kabul etmek ve iştikak ilmine göre şu kelimeden veya bu kelimeden türemiştir deyip O’na bir asıl bulmaya çalışmak gönlüme uygun gelmiyor. Vâkıa, bazıları O’nu bir kısım kelimelere ircâ ederek bir temel kelime bulmaya çalışmışlardır. Fakat âcizane diyorum ki: Zât-ı Bârî nasıl ezelî ise, ezelden beri O’nun adı “Allah”tır. “Allah” kelimesine bir temel kelime aramak uygun değildir. Ama bu kelimenin etrafında “Ben bu kelimeye benziyorum.” diyen kelimeler vardır ki, ben de onların mânâlarını arz edeceğim:

Her şey Allah’a bağlı ve her şey Allah’la ayakta durmaktadır. Kâinatın yüzünün nuru ve ziyası اَللّٰهُ kelimesidir. “Allah” kelimesinin mevcut olmadığı yerde, bütün ilimler ve bilgiler; evham, hayal ve seraptan ibaret olur ve iki ucu birleşmeyen bir kısım anlaşılmaz, karmakarışık fikir yığınları olarak kalır. Yirminci asırda bütün ilimlerin tıkanması işte bu noktaya dayalıdır. Günümüzde “Allah” kelimesine dayanmayan bütün ilim, teknik ve fenlerin hepsi tıkalıdır ve altlarında bir kısım tereddüt ve şüpheler vardır. İlim adamı bunlara hipotez, nazariye veya başka başka namlar takar, mânâsı ve mahiyeti anlaşılmış gibi takdime çalışır. Fakat esas itibarıyla ne mânâsı ne de mahiyeti anlaşılmıştır.

Kâinatta her şey bir hakikate dayanmakta, her şeyin temelinde bir hakikatin vücudu gerekmektedir. Şu muhteşem kâinatın temeline de büyük bir hakikat gerekir ki, bu kâinat o büyük hakikate dayansın ve mânâsını, tonunu bulmuş olsun. İnsan gibi âbide ve yaratılış ağacının meyvesi olan bir varlık, bir kısım faraziyelere meselâ, denizlerin dibindeki amiplere, solucanlara, tesadüf rüzgârlarına dayanmaz. Bu âbidenin altında büyük bir hakikat olması lâzımdır ki, o da “Allah”, “Rahmân” ve “Rahîm” kelimeleridir.

Burada bir hususa dikkatinizi çekmek istiyorum. Dünyanın doğusunda, batısında, kuzeyinde ve güneyinde gelişen ilmî akımlar, ilim ve teknoloji yönüyle oldukça ileride bulunan devletler vardır. Allah’a inanmayan bu

insanlar, her şeyin tıkandığı noktada, gönlü Allah'a bağlı, bütün hissiyatıyla O'na iman etrafında pervane gibi uçan ve gerçekten inanan insanların bu hususta imdada koşmalarını beklemektedirler.

Eğer bütün ilimlerin tensik edilmesi düşünülüyorsa, bu "Allah" kelimesine dayandırılarak yapılacaktır. O zaman ilimler ve maarif bir hakikate dayanmış ve mânâsını, tonunu bulmuş olacaktır.

İlme ve fenne yeni bir mecrayı, Allah'a inananlar verecektir. İlim ve fen sağlam temeller üzerine, inanmış insanlar tarafından oturtulacaktır. Yoksa kâinatın mânâsı anlaşılamadığından ve kâinat Allah'ın yarattığı istikamette gidip değerlendirilmediğinden ötürü, Cenâb-ı Hak kâinatı yıkıp dağıtacaktır. Bu, belki bir insanın, belki bir gezegenin, belki bir seyyarenin eliyle olacaktır. Çünkü böyle bir kâinatın artık mânâsı kalmamıştır.

Allah (celle celâluhu) muhtecibtir, Mâbud-u bi'l-Hak ve Maksûd-u bi'l-İstihkâk'tır, yani, Kendisine ibadet edilmeye lâyık yegâne varlıktır. Allah bizâtihi mahbubtur. Kalbler Allah'ı zikirle doygunluğa ulaşır.[7] Bütün kırık gönüller Allah'a vardıkları zaman içlerinde sekîne hâsıl olur. Allah en yüksektir, müşriğin şirki O'nun izzet ve azametine ulaşamaz. Bu gözlerle O'nu görmek mümkün değildir. O çok muallâdır. Bütün kâinatı idare eden O'dur. Allah'ı gözümüzle göremeyiz; fakat her şeyde ayândan daha ayân olan Allah'ın eserlerini görmekteyiz. Ve anlıyoruz ki O, şiddet-i zuhurundan gizlidir. Bütün kalbi kırıkların sığınağı Allah'tır. Allah mü'min için bir hayret kaynağıdır. Allah hakkında mârifetini artıran herkes hayrete dalacaktır. Allah bütün insanların Mâbud'udur. Allah, Allah olduğu için Mâbud'dur. Şimdi de bütün bu arz ettiğim sözlerin hepsini "Allah" kelimesiyle alâkalı ve lafz-ı Celâle'ye yakın kelimelerden çıkarmaya çalışalım:

1. Lafz-ı Celâle'ye Yakın Kelimelerin Tahlili

a. Elehe

İlâh kelimesi أَلَهَ 'den gelir. أَلَهْتُ إِلَى فُلَانٍ ise سَكَنْتُ إِلَيْهِ 'Sakin oldum, kemale erdim' gibi mânâlara gelmektedir. İnsan, kemal için koşup durmakta, kemali buluncaya kadar da durmadan ve yorulma bilmeden mesafe katetmektedir. İnsanlığını kaybetmemiş, vicdan ve kalb taşıyan bir insan, neticede kendisi için mukadder olan kemali buluncaya kadar durmadan koşacaktır. Kâmil-i Mutlak olan Allah, ona kemal verecektir. O, hayret ve dehşet içinde insanlık makamından isimler makamına, isimler makamından

sıfatlar makamına, sıfatlar makamından Zâtî şuunat makamına yükselecek ve yükseldikçe hayret ve dehşeti artacak ve mutlak kemale ereceği âna kadar da koşacaktır. Allah onu olgunlaştırdığı, kemale erdirdiği anda da, içinde sekîne hâsıl olacaktır.

أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Dikkat edin! Kalbler ancak, Allah'la oturaklaşır, Allah'a imanla huzur ve itminana kavuşur."*[8] Öyle ise kemal arayanların sığınağı, son durak noktası Allah'tır. Dolayısıyla اَللّٰهُ kelimesiyle أَلَهْتُ إِلَيْهِ sözü arasında bir münasebet vardır ve Allah kelimesinin altında bu mânâ sezilmektedir.

b. Velehe

Lafz-ı Celâle ile alâkası olan bir diğer kelime de وَلَهَ 'dir. وَلَهَ 'irtifa etti, yükseldi' mânâsına gelir. Yeryüzünde müşrik istediği kadar şirk koşadursun ve haddinden taşkın olarak: "Ben fezaları dolaştım da Allah'ı göremedim." desin. Bütün zaman ve mekândan münezzeh, bütün kâinatı idare eden, her şeyi tesbih taneleri gibi evirip çeviren ve her yerde nizamıyla kendisini ilân eden Allah, müşriğin her türlü şirkinden münezzeh ve muallâdır. İşte, Allah öyle mürtefi, öyle yüksektir. Bu da, lafz-ı Celâle'nin altındaki mânâda mündemiç bulunmaktadır.

c. Velh

Bir başka kelime de وَلْه kelimesidir. وَلْه 'şaşkınlık ve aklın gitmesi' demektir. Bu kelime, bir yönüyle hayret makamını bildirir. Aslında her insanda bir hayret ve şaşkınlık vardır. Bu da tevhid nurunun bir cilvesidir.

İnsanlardan bazısı, cismaniyetini aşamaz, ten tenceresinin sıkıcı ve boğucu havası içinde hapsolur. Ne yapacağını bir türlü bilemez ve bu bir şaşkınlık hâlidir. Bir diğeri ise, esmâ makamını aşar, sıfâta yanaşır. Ama daha ilerisini keşfedemez. Bu da ayrı bir şaşkınlık içindedir. İster ulvî isterse süflî şekliyle olsun, bu hayret ve şaşkınlık, tevhid nurunun bir cilvesi, bir tecellîsidir ve bu büyük mânâ da yine lafz-ı Celâle'de meknûzdur.

d. Lâhe

Yine lafz-ı Celâle ile alâkalı bir kelime de, لَاهَ 'dir. لَاهَ – يَلُوهُ: اِحْتَجَبَ mânâsındadır ki, 'gizli oldu, gizlendi' demektir. Allah (celle celâluhu), gözle görülmez. Hâlbuki O ayândan daha ayândır. Görünmemesi, varlık kemalinin

zirvesinde bulunmasından yani şiddet-i zuhurdan ileri gelmektedir. Görünmek, zıddı olan ve varlığın kemal noktasına gelememiş olanlar için söz konusudur. Gece gündüzün, gündüz gecenin zıddı olduğu için görünür ve bilinir. Sıcaklık soğuklukla, aksi de aksiyle hissedilir. Hâlbuki Cenâb-ı Hakk'ın zıddı ve benzeri yoktur.

O Allah ki, görme, işitme, hayat-memat, iman-küfür, adalet-zulüm ve bütün zıtlar hep O'nun tecellîsiyledir. Hayır ve şer O'ndandır. Böylesine her şey O'ndan olan, zıddı ve benzeri bulunmayan Allah'ı görmeye imkân var mıdır? Onun için O'na, "O, şiddet-i zuhurundan gizlidir." diyoruz. Bin seneden beri ehl-i kalb, "Ey şiddet-i zuhûrundan gizli olan, ey kemal-i nurundan muhtefî bulunan Allahım!" diye O'na münacâtlarını arz ve takdim etmektedirler. Hz. İbrahim Hakkı:

"Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi misli âlemde
Ve sûretten münezzehtir, mukaddestir Teâlâllah
Şerîki yok, berîdir doğmadan doğurmadan ancak
Ehad'dir, küfvü yok, İhlâs içinde zikreder Allah."

e. Elihe

Ayrı bir kelime de أَلِهَ 'dir. أَلِهَ 'iltica etti, sığındı' mânâsına gelir. Arap, أَلِهَ الْفَصِيلُ der ki, bu da وَلِعَ إِلَى أُمِّهِ yani 'yavru, annesine sığındı, iltica etti' demektir.

Bir yavru, aczi ve zaafını şefaatçi yaparak anasına sığınır. Hatta ondan tokat yer, yine ona iltica eder. Kul da öyledir. Kolu kanadı kırık, âciz ve fakir olan insan, yavrunun annesinin şefkat dolu sinesine sığınması gibi, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve merhametine sığınır. Kendisine iltica edilen ve ona ilticanın bir faydası olan sadece Cenâb-ı Hak'tır ve bu iltica mânâsı da lafz-ı Celâle'de gizlidir.

f. Kulluk

أَلِهَ kelimesinin bir diğer mânâsı da عَبَدَ 'kulluk yaptı'dır. Ve Allah "Mâbud" mânâsınadır ki, kulluğa tek lâyık zât demektir.

g. Himaye

Ve yine أَلِهَ 'himaye etti' mânâsına da kullanılır ki, Cenâb-ı Hakk'ın kulunu koruyup, himaye etmesini ifade eder. Aynı kökten أُلِّهَ ise 'ilâh edinildi'

demektir. Zaten, Allah'tan başka ilâh yoktur. Ve ilâh kabul edilmeye lâyık ve şâyeste sadece ve sadece O (celle celâluhu) vardır.

Şimdi hep beraber bu cümlelerle bize anlatılmak istenen Mâbud-u Mutlak'ı, lafz-ı Celâle'nin altında müşâhede edelim:

Allah, kolu kanadı kırıkların sığınağıdır. O, ibadet edenlerin Mâbud'udur. O, dertlilerin dermanı, yaralı gönüllerin derdinin şifasıdır. O, kâinatın nuru ve ziyasıdır. Her şey O'nunla hallolur. O'nu bulduğun zaman hâdiselerin senin başına getirdiği dağdağalardan, sıkıntılardan, belâ ve musibetlerden kurtulursun.

2. Lafz-ı Celâle'nin Mucizevî Yönü ve Hû Lafz-ı Şerîfi

Lafz-ı Celâle'nin diğer bir husunsiyeti, başka isimlerle ifade edemeyeceğimiz bir mucizelik ifade etmesidir. Başından elif'i kaldırdığımız zaman لِلّٰهِ kalır ki, yine "Allah" demektir; لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ[9] ve وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ[10] âyetlerinde olduğu gibi. Başından ل 'ı kaldırdığımız zaman لَه yine "Allah" demektir. Her iki ل 'la beraber ا 'i kaldırdığımız zaman هُ (Hû) kalır ki, Allah'ın zâtının unvanıdır ve yine "Allah" demektir. Ve biz, çok defa zikir, vird ve fikrimizi هُ (Hû) demekle ifade ederiz.

هُ (Hû) aynı zamanda İsm-i A'zam arasında sayılmaktadır. Lafz-ı Celâle'nin son harfi هُ 'dur ve Allah'ı ifade etmektedir. Hatta çok defa diğer isimlerle Allah'a yönelmektense هُ (Hû) ile yönelmek daha uygun olur. İşte lafz-ı Celâle, böyle mucizevî bir kelimedir. Onun bu son harfi üzerinde kısaca duralım, sonra umumî mânâsına tekrar dönelim:

هُ (Hû) başlı başına bir mucizedir. İnsan هُ (Hû) dediği zaman şu mânâları mülâhaza eder veya şu mânâların mülâhazası ona هُ (Hû) dedirtir: "Nerede ben, nerede Sen? Ben bir damla hakir sudan mahluk, Sen ezel ve ebed sultanı Mâbud. Ben, Sana Sen diyemem. Sana ancak, kâinatı dolduran, Senin Esmâ'na ait mânâları birden ifade etme sadedinde, unvanın olan هُ (Hû) ile sesleniyorum. Ve ancak هُ (Hû) demekle gönlümdeki ateşi söndürüyorum."

İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerini anarken, çok kere o ismin varlıkla olan alâkalarını hatırlar ve zikrettiği ismin kendisiyle olan alâkasını nazara alır. Meselâ: "Yâ Kerîm!" dediği zaman, Allah'ın kendisine olan ikramını hatırına

getirir. “Yâ Muhsin!” dediği zaman, Allah’ın ihsanını, “Yâ Cemîl!” dediği zaman da Allah’ın cemal ile tecellîsini hatırına getirir. Böylece, kısmen de olsa ihlâsı zedelenir. Hâlbuki هُ (Hû) dediği zaman, Zât-ı Ecell-i A’lâ’ya has bir unvan ile her türlü beklentinin, her türlü karşılığın üstünde; Allah, Allah olduğu için, O’nun Mâbud-u Mutlak olduğunu ilân etme sadedinde “Hû” demek gönüle öyle şifa verir, öyle su serper ki, ta gönlünün derinliklerinden هُ (Hû) demiş insanlar ancak bu zevkin ne demek olduğunu bilirler. Bu ifadenin, ruhu terbiyedeki tesiri ise başka hiçbir isimde yoktur.

Ayrıca, Allah (celle celâluhu) bize Kendini eserleri ve icraatı ile tanıtmaktadır. Biz de O’nu kendimizde mevcut tecellî ve eserleri nispetinde tanımaktayız. Bu tanımalar hep izafîdir, hakikî mârifet yanında da noksandır. Çünkü insan kendisine yapılan kerem, lütuf ve ihsan adesesinden, bütün kâinatta cereyan eden bu fiilleri ve bu fiillerin fâilini idrak edip kavrayamaz. Belki kendi ölçüleri içinde meseleyi değerlendirir. Hâlbuki “Hû” deyince, nefsü’l-emirde var olan ve bütün güzel isimlerin sahibi bulunan Zât-ı Ecell-i A’lâ kasdolunmaktadır. Böylece de hem enfüsî hem de âfâkî bütün delilleriyle, bize Kendini tanıtan ve kâinatta bütünüyle tecellî eden Cenâb-ı Hakk’ın huzurunda, O’na hitap sigasıyla “Sen” demekten teeddüp ederek, gayb makamında sadece ve tek kelimeyle “O” mânâsına “Hû” denmektedir ki, aslında her nefes alışverişimiz, bir “Hû”dan ibarettir. Yani “Hû” bizim hayat kaynağımızdır. O’nu demeden yaşamamız mümkün değildir.

Diğer bir husus da şudur:

İnsan, O Sultan’ın huzurunda ve O’nun muhteşem saltanatı karşısında, açlığını, susuzluğunu, her türlü debdebe ve âlâyişi ve hatta kendisiyle beraber varlığını unutur. Nazarını, başka her şeyden alır, sadece O’na çevirir ve orada “O” mânâsına deyiverir. Her şey onun gözünden kendisi ile beraber silinir, yok olur. Bismillâh derken, işte bu mânâları mütalâa ve müşâhede etmiş oluyoruz.

d. “Rahmân ve Rahîm” İsimleri

Rahmân, bir isim sıfattır. Yani o, Cenâb-ı Hakk’ın sıfatıdır. Fakat isim oluş onda öyle öndedir ki, “Rahmân” dediğimiz zaman hemen aklımıza Allah gelir.

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *“Rahmân, Arş üzerinde istivâ etti.”*[11]; اَلرَّحْمٰنُ۝عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ *“Rahmân, Kur’ân’ı insanlara talim etti.”*[12] dediğimiz zaman Allah’ı kasdetmiş oluyoruz. Öyle ise “Rahmân”, Allah’a has

bir sıfattır. İnsanlara "Rahmân" denmez. Rahmân, sonsuz merhamet edici, sonsuz nimetlerle besleyici mânâsına gelir. Nasıl ki, "Allah" kelimesini tercüme etmek mümkün ve muvafık değildir. Öyle de; "Rahmân" kelimesini dahi tercüme etmek mümkün ve muvafık değildir. Çünkü isimdir. Hususî isimler ise tercüme edilmezler. Hele Rahmân'ı "esirgeyici, bağışlayıcı" şeklinde tercüme etmek büyük hatadır. Zira dilimizde 'esirgeyici' demek, cimri ve eli tutuk demektir. Beşerin dahi kabul etmeyeceği bir çirkin sıfatı Allah'a isnat eden, bu mânâları düşünüyorsa namaz kılarken dahi imandan olur. Onun içindir ki "Rahmân"ı tercüme ve bir kelime ile ifade etmekten o ismin Sahibine sığınırım.

Rahîm de Rahmân gibi bir sıfattır. Fakat Rahîm Allah'a has değildir. Rahîm, Allah'ın sıfatıdır ama yaratılmışlar hakkında da kullanılır. Şimdi de bu iki kelimenin muvazenesini arz edelim:

e. Bazı Açılardan Rahmân ve Rahîm Kelimelerinin Muvazenesi

İkisi de "rahmet" kökünden geliyor ve Allah'ın merhametini ifade ediyor. Fakat birinin en geniş merhametine karşılık, diğerinin hususî merhameti vardır. İnce bir ifade tarzıyla; Rahmân vâhidiyetin, Rahîm ise ehadiyetin tecellîsidir.

"Rahmân" kelimesi ezele,*"Rahîm"* kelimesi ise lâyezâle (yok olmayana) bakar. Allah, Rahmân isminin ruhundaki merhameti ve o merhametin taalluku ile kâinatı yoktan var etmiştir. Sistemler, insanlar, ağaçlar, kuşlar ve her şey Rahmân ismiyle var olmuştur. Bütün mevcudat Rahmân isminin cilveleriyle cilve-endâz olmaktadır. Bu geniş, umumî ve şümullü rahmet, bütün kâinatı içine almış ve Rahmâniyet bütün kâinatı kuşatmıştır.

Her şey, bu Rahmâniyetin cebrîliği altında, ister istemez Allah'ın emirlerine itaat etmektedir. Rahmân'da cebrîlik vardır. Allah kâinatı yaratırken kâinata, bizi yaratırken bize, kuşu, ağacı, taşı yaratırken de onlara sormamıştır. İşte bu cebrîlik, Allah'ın vâhidiyetinin gereğidir. Mâlikü'l-Mülk O'dur. Mülkünde istediği gibi tasarruf eder. Ve kimse O'na müdahale edemez. Meseleyi sadece ezele bakan ve Allah'ın zâtına isim olan Rahmân açısından mütalâa edecek olursak; küfür-iman, adalet-zulüm, hakkaniyet-haksızlık, güzellik-çirkinlik, iyi-kötü her şey birbirine karışıverir. Bu durumda irade mevzuubahis olamaz. Böylece de insan, diğer varlıklar gibi, ne kötülüklerinden mesul olur ne de iyiliklerinden dolayı mükâfata erer. O da bir ağaç, bir taş ve dört ayaklı bir

canlı gibi, fitratın hududu çerçevesi içinde yaşar, bazı isimlere ayna olur ve göçer gider. Eğer kâinata sadece “Allah” kelimesinden sonra Rahmân’ın tecellîsi hükümfermâ olsaydı, durum bu merkezde olacaktı. Ancak Allah murad buyurdu ve insanlarda iradeyi yarattı; iradesini iyiye kullananları mükâfatlandırma, kötüye kullananları cezalandırma hikmetiyle, Rahîmiyeti ile de tecellî etti. Böylece insana esfel-i safilînden a’lâ-yı illiyyîne kadar, ya aşağıların aşağısına düşme veya yukarıların yukarısına çıkma imkânını bahşetmiş oldu. Kuş kanat çırpıp yavrularının başında dönüyor, ağaçlar boy salıp büyüyor, sular çağlayıp akıyor, otlar yeşerip ağaçlar meyve veriyor ve bir hayvan olan anne, yavrusuna karşı o derin şefkatiyle davranıyorsa; bütün bunlar Rahmân’ın cilveleridir. Ancak, bunlarda irade yoktur ve bu varlıklar Rahmân’ın kendilerine öğretip takdir buyurduğu hudutlar içerisinde yaşamak mecburiyetindedirler.

Bir de iradeye bakan Cenâb-ı Hakk’ın hususî rahmet tecellîsi vardır ki, onu da bize “Rahîm” kelimesi ifade etmektedir. Demek oluyor ki, “Rahmân” olmasaydı, biz vücuda gelmeyecektik. Kâinat ve bütün mevcudat yok olacaktı. Şayet “Rahîm” olmasaydı i護demizi kullanamayacak ve Cenâb-ı Hakk’ın sanatının inceliklerini idrak edemeyecektik.

Rahmân, kâinatı büyük bir kitap gibi gözümüzün önüne serdi. Rahîm, bize o kitabı okuma ve okuduğumuz o kitaptan alacağımız hüzmeleri kalbimizde iman hâline getirme iradesini verdi: Ve yine Rahîm, kâinatın sırlarını aşma, esmânın sahiline yanaşma, sıfatların keyfiyet ve ahvâlini kurcalama ve Zât-ı Bâri’yi düşünmemizi mümkün kıldı. Zât-ı Bârî’yi idrak mümkün değildir. Allah’ı bin isimle değil milyarlarca isimle anlatmaya çalışsak, yine Zât-ı Bâri hakkında bir şey anlatmış olamayız. Hz. Ebû Bekir: اَلْعَجْزُ عَنِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ *“O’nu nâkabil-i idrak kabul etmek şeklindeki acz, tam idraktir.”*[13] der. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) de kendisine isnat edilen bir sözde مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ buyuruyor: *“Ey her şeyden daha ayân, daha beyân olan Mâruf-u Mutlak, Seni hakkıyla bilemedik.”*[14] Onun içindir ki biz de:

“İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez
Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez.”

diyor, aczimizi itiraf ve ilân ediyoruz.

Demek oluyor ki, Cenâb-ı Hak, bu kâinatın kapısını Bismillâh’la açıyor ve

insanları kâinatı müşâhedeye davet ediyor. Bismillâh'la kâinatın kapısını kapatıyor. Ve yine Bismillâh'la Dârü's-Selâm'ı açıyor, insanları ebedî mesut etmek üzere Cennet'e davet ediyor.[15]

f. İnsan Kalbini Arş-ı A'zam'a Bağlayan Nuranî İp: Besmele

Bismillâh'ın her yerde tecellî ettiğini görüyoruz. Çünkü onun içinde bütün ilâhî isimleri ihtiva eden lafz-ı Celâle vardır.

Bu itibarladır ki, bu kudsî cümlelerin tercümesini yapmak mümkün değildir ve tercüme etmeye imkân yoktur. *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım."* diyen insan, ilk defa Allah'a "olan" demek suretiyle eskiden yokmuş da, sonradan olmuş gibi bir mânâyı işmâm etme hatası içindedir. İster "keynûnet" (oluş), isterse "sayrûret" (olma) mânâsına gelsin; ister "O Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" densin; isterse "Allahu Rahmânu'r-Rahîm" densin hepsinde bu kabîl hatalar mevcuttur.

Kur'ân-ı Kerim'in anlatmak istediği bütün hakikatler, hulâsa olarak Besmele'de mevcuttur. Ve Besmele bu hâliyle de harikadır. Bu harikalık elbette onun tesir gücüne de şirayet edecektir ki, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): كُلُّ أمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ فِيهِ بِبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ فَهُوَ أبْتَرُ buyuruyor. Son kelime muhtelif rivayetlerde değişir; bazı rivayetlerde أَقْطَعُ bazılarında ise أَجْزَمُ ifadesi vardır. Hepsi birbirinin eş mânâlısı bu kelimelerle Allah Resûlü: *"Besmele ile başlamayan her iş, bereketsizdir, devam etmez ve köksüzdür."*[16] demektedir.

Kur'ân dört büyük hakikatten bahseder: Bunlar, tevhid, nübüvvet, haşir ve adalettir. Ve Besmele bunları hulâsa eder. اَللّٰهُ Lafz-ı Celâle'si sarih olarak tevhide bakıyor. Rahmân O'nun has sıfatı olup, peygamberliği ispat eder. Rahîm sıfatı ise haşir ve adaleti dile getirir.

Bismillâh, Berâat (Tevbe) sûresi müstesna Kur'ân'ın bütün sûrelerinin başında vardır. Kur'ân yazan her kâtibin Besmele'yi bütün sûrelerin başına yazması icmâ ile farzdır. Yazmayan haram işlemiş olur. Şâfiîlere göre bir görüş müstesna, bütün mezheplere göre hayvanlar kesilirken Besmele çekilmesi farzdır. Ayrı bir mesele de, namazda Fatiha'dan önce "Besmele" çekmek Şâfiî mezhebine göre farz, Hanefî mezhebine göre de sünnet olduğu hususudur. Ancak Mâlikî mezhebine göre Besmele mendub değildir. Çünkü İmam Mâlik (radıyallâhu anh): إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

âyetiyle[17] anlatılan, yarım âyet şeklinde kendisini gösteren *“Bismillâh”* müstesna, Kur’ân-ı Kerim’de yüz on üç yerde geçen “Bismillâh”ı âyet kabul etmemektedir.

Bismillâh’ı bazıları müstakil birer âyet saymışlar, bazıları da “başında bulunduğu sûreden bir parçadır” demişler. Hayatta her şeyin anahtarı durumunda olan Bismillâh, Kur’ân’daki sûrelerin de anahtarı durumundadır. İster sûreleri birbirinden ayırmak, isterse o sûreye bereket getirmek ve isterse o sûreyi anlamak, gereğiyle amel etmek mevzuunda Allah’ın yardımını dilemek ve dilenmek için olsun, kısacası ne maksatla yazılırsa yazılsın o, Arş-ı A’zam’dan insanların kalbine uzanmış nuranî bir iptir. Mânâsındaki ulviyeti kavrayıp, füyûzâtından istifade eden insanlar بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ’e tutunarak insanî arşa çıkabilirler.

Allah (celle celâluhu) kâinatta var olan bütün hakikatleri, gönderdiği kitaplarında şerh ve izah etmiştir. Bu yüce hakikatleri Allah, ona gönülleri mâkes olabilecek peygamberlerin sinelerinde mânâ, dillerinde harf ve kelime olarak ifade etmiştir. Bütün bu mukaddes kitap ve sahifelerde anlatılan hususlar en son kitap Kur’ân’da detaylarıyla ele alınmıştır. Kur’ân-ı Kerim, bütünüyle Fatiha sûresinde, Fatiha sûresi de Besmele’de hulâsa edilir. İşte Besmele, bütün peygamberler ve kitapları birbirine bağlayan böyle nuranî bir iptir. Kâinatta var olan bütün hakikatler bir nüve hâlinde ve muhakkak surette Besmele’de yer almaktadır. Ancak onu bulup çıkarmaya, herkes muvaffak olamaz.

1 ez-Zerkeşî, *et-Tezkira fi’l-ehâdîsi’l-müştehira* s.136; es-Sehâvî, *el-Makâsıdü’l-hasene* 1/521.

2 Bkz.: es-Suyûtî, *el-Hâvî* 1/325; el-Halebî, *es-Sîratü’l-Halebiyye* 1/240.

3 Bkz.: el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât* s.218; es-Suyûtî, *ed-Düreru’l-müntesira* s.15.

4 Tevbe sûresi, 9/128.

5 Enbiyâ sûresi, 21/107.

6 A’râf sûresi, 7/180.

7 Bkz.: Ra’d sûresi, 13/28.

8 Ra’d sûresi, 13/28.

9 Bakara sûresi, 2/284; Nisâ sûresi, 4/131,132.

10 Fetih sûresi, 48/4,7.

11 Tâhâ sûresi, 20/5.

12 Rahman sûresi, 55/1-2.

13 el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’d-dîn* 4/252; *el-Maksadü’l-esnâ* s.54; es-Suyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*

1/103.

14 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/410; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 4/79, 17/202.

15 Bkz.: En'âm sûresi, 6/127; Yûnus sûresi, 10/25.

16 Bkz.: Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* 2/69-70; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 1/206. Yakın ifadelerle geçen şekli için bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/359; ed-Dârakutnî, *es-Sünen* 1/229.

17 Neml sûresi, 27/30.

FATİHA ÜZERİNE MÜLÂHAZALAR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰـنِ الرَّحِيـمِ ۝
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ۝
مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۝ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ
غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

A. SÛRE VE ÂYETLER ARASINDAKİ MÜNASEBET

Kur'ân-ı Kerim'in sûre ve âyetleri arasında çok ciddî bir münasebet ve alâka vardır. Sanki Kur'ân, bir anda ve tek bir mesele için inmiş gibi bir tenasüp arz etmektedir. Besmele ile Fatiha sûresi arasında da aynı hususu görmekteyiz. Ancak bu münasebeti arzdan evvel bir iki meseleye temasta fayda vardır:

Bir lafzın mânâya üç şekilde delâleti olur:

Birincisi: Vaz' delâletidir. Her kelime, kendine ait bir mânâya delâlet eder ki, herkesin anladığı ve anlayacağı bu mânâya, ifade edilen lafız vaz'edilmiştir; yani o lafız, önce herkesin anlayacağı o mânâ içindir. Umum insanların anlayışı bu merkezdedir. Meselâ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ dediğimizde "Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." mânâsı vaz'î bir delâlettir.

İkincisi: Aklî delâlettir ki, bir mertebe daha hâstır. Meselâ: Aynı cümlede, niçin اَلْحَمْدُ önce, لِلّٰهِ sonra zikredilmiştir, "Allah" lafzının delâlet ettiği mânâlar nasıldır, gibi sorularla bazı hakikatlere yol bulma aklî bir delâlettir.

Üçüncüsü: Zevkî delâlettir; bu, ikinci mertebe olan aklî delâletin bir mertebe daha üstündedir. Havâssü'l-havâssa has bir husustur. Meselâ, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ cümlesini meydana getiren kelimelerin sıralanışı ve eş anlamlılarına

kıyasla bu kelimelerin tercih hikmeti gibi meselelerin yanında, zâhirden öte bazı mânâları duyarak zevketme bu mânâya dahildir.

İşte bu üç yolla Kur'ân-ı Kerim'i incelemeyi denemek hem benim, hem de belki çoklarının başından aşkın bir meseledir. Bununla beraber Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'a hürmetimin ifadesi olarak O'nun bu cephesine temas etmeden geçmeyi de Kur'ân'a karşı hürmetsizlik ve suiedep sayıyorum. Anlatılan, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'dır. Anlatmak istediğim meseleleri ben tam anlatamazsam, siz de tam anlamasanız dahi yine de anlayacaksınız ki, bu kelâm Allah Kelâmı'dır. İşte o anlamama içindeki anlama, idrak gibi büyük mânâ ile Mevlâ'nın huzuruna gelip اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ derseniz tam hâlis bir teveccüh yapmış, belki de insanî miraca çıkmış olursunuz.

Burada başka bir hususu da arz edeyim:

Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın mânâsını detaylarıyla namazda düşünmek hoş görülmemiştir ve mekruhtur. Çünkü huzuru ihlâl eder. Namazda, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olma mânâsını, Mevlâ'nın huzurunda durmayı ifade eden mânâyı, onu idrak edememe mânâsını müşâhede, mütalâa, tefekkür etme havası ve o havanın insan üzerindeki baskısı ve ağırlığı.. derken, derin bir haşyet ve saygı ile Allah huzuruna gelme ki, bence asıl üzerinde durulması gereken de budur.

B. BESMELE İLE FATİHA ARASINDAKİ MÜNASEBET

Fatiha sûresinin çeşitli isimleri vardır. Kur'ân-ı Kerim, bu sûre hakkında "es-Seb'u'l-Mesânî"[1] tabirini kullanmıştır. Ayrıca Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) dilinde bu sûreye "Ümmü'l-Kitap", "eş-Şâfiye", "el-Vâfiye" denmiştir.

O, ilâhî bir hazinedir. Her dertli, derdinin çaresini onda bulur. Fatiha halkı, Hakk'a ve Hâlık'a yaklaştıran sırlı bir sûredir.

Fatiha sûresinin kendisinden sonraki sûrelerle ciddî bir alâka ve irtibatı olduğu gibi, kendisinden evvelki Besmele ile de alâka ve irtibatı vardır ki, buna "siyak ve sibak" denir. Zaten her söz siyak ve sibakıyla değerlendirilir ve aradaki münasebetler de ancak bu şekilde tespit edilmiş olur.

Fatiha sûresi, Kur'ân-ı Kerim'in ilk sûresidir. Dolayısıyla evvelinde başka bir sûre yoktur. Ancak, bu sûrenin başına takdir edeceğimiz bir fiil, Fatiha sûresine sibak olabileceği gibi Besmele de ona sibak olabilir.

Fatiha'nın evveline bir, اِقْرَأْ (oku) veya قُلْ (söyle) fiili takdir olunur. Beyhakî'nin Delâil'inde, vahyin başlangıcına ait şu vak'a anlatılır:

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) beşerin ızdırabıyla kalbi dilgir, insanlığı kurtarmak için bir mübarek mağarada çareler ararken, karanlık yerlerde mehbit-i vahy-i ilâhiyyeye, yani, ilâhî vahyi almaya tam mâkes olabilecek derecede semavîleşen mukaddes kalb-i pâkini feyz-i akdesten gelen nurlara yöneltip açtığı sıralarda, ara sıra ses duyuyordu. Ses duyulunca da koşa koşa eve geliyordu. Bir gün içini, o mübarek hayat arkadaşı ve hayatının sonuna kadar kendisine sadakattan ayrılmayan Hz. Hatice'ye açmıştı. O da elinden tutup O'nu amcazâdesi Varaka b. Nevfel'e götürmüştü. Varaka Hristiyanlığı kabul etmiş, Arapça İncil yazıp halka İncil'i anlatan bir zattı. Allah Resûlü'nden evvel halka İncil'i gösteriyor ve bu Allah'ın kitabıdır diyordu. İncil'de Allah Resûlü'nün geleceğine dair işaret ve bişareti gördüğü için hemen hemen O'nun gölgesini başının üzerinde hissediyordu. Kimbilir belki de etrafındaki çok kimselere bunu fısıldamıştı. Onun çok yukarılarda aradığı belli bir zaman sonra başının üzerinde bir rahmet bulutu gibi belirecek, beşeri sulayacak, yeryüzünün yeşermesine vesile olacak Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) onun yanına geliverdi: "Ben kırlarda, sahralarda dolaşırken, mağaraya girip çıkarken, Rahmet Dağı'ndan aşağıya inerken, daima arkamda 'Yâ Muhammed, Yâ Muhammed!' sesini duyuyorum" dedi. Varaka İncil'de

vahyin keyfiyetini gördüğü ve her peygamberin Allah'a böyle muhatap olacağını bildiği için: "Bir daha böyle seslenirlerse kaçma ve yerinde dur. Ne diyorlar dinle, belle, ondan sonra benim yanıma gel!" cevabını verdi. Allah Resûlü, Varaka'nın dediğini yaptı. Hz. Cibril-i Emîn: "Yâ Muhammed!" dediği zaman Allah Resûlü yerinde durdu, durunca da vahiy başladı. Cibril nakletti, Allah Resûlü de belledi. Ve Fatiha-yı Şerife'yi sonuna kadar okudu.[2]

İşte bu rivayette, Cibril'in gelip Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ismiyle hitap ettikten sonra قُلْ: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ۝اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diyerek, ilk bu sûreyi getirdiği ifade edilmiştir. Bu itibarla, Fatiha'nın sibakında, yani evvelinde Cenâb-ı Hakk'ın "Oku!" veya "Söyle!" emirleri vardır. Ve Fatiha bu iki kelimeden birine dayanmaktadır.

O, sûrelerin evvelidir. Onun içindir ki, her şey Fatiha ile başlar. Zaten, bütün Kur'ân-ı Kerim, esas itibarıyla vahy-i semavîye dayalıdır. Fatiha da öyle. O da, Cibril vasıtasıyla beşerin en efdalinin pâk ve mübarek kalbine vahiy yoluyla gelmiştir. Geldikten sonra da öyle dal budak salmıştır ki, bütün beşeriyet ve cin âdeta onun sıyanet kanatları altına sığınmıştır. O, beşerin her türlü derdine derman olacak şekilde kâfi ve vâfidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ile Fatiha'nın çok sıkı münasebeti vardır. Âdeta o, Fatiha'dan bir âyet gibidir. Onun içindir ki birçok fukahâ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ 'i Fatiha'nın yedi âyetinden biri saymıştır. "Bismillâh" ile Fatiha arasında âdeta şiir âhengi içerisinde bir münasebet mevcuttur. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ 'in mânâ-i münîfini arz ederken; Cenâb-ı Hakk'ın Celâli ile mahlukatı çalkaladığını, yarattığını ve yokluğa varlık tohumu attığını, Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) çekirdeğinin nuru etrafında kâinatı geliştirip mânâlandırdığını ve kâinat ağacına insanı meyve verdirdiğini arz etmeye çalışmıştık. "Bismillâh" Allah'ın ismiyle başlar, Allah var başka bir şey yok. Ve sonra Allah (celle celâluhu), Besmele'nin sonunda, Habibi'ne ad olarak taktığı, "Rahmeten lilâlemîn"[3] ve "Rahîm"[4] dediği Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nurunu yarattı. O'nun nurundan kâinat sıralanıp geldi. Hâdiseler zincirleme birbirini takip etti. Siz isterseniz onlara "jeolojik devirler", isterseniz "gazların kaynaştığı devirler" deyin. Atılan çekirdek artık ağaç olmuş, büyümeye doğru gidiyordu...

Siz bağınıza, bahçenize meyve verecek olan bir ağaç dikersiniz. Bu ağacı

diktikten sonra çeşitli devrelerde gösterdiğiniz çeşitli tımar ve ameliyelerle hep onu karşınızda görür ve nazarınızı daima onun başındaki meyvelere çevirirsiniz. Hatta ağacın kökünde hayatiyet olmayabilir, ağacın kabuğu mânâsız olabilir, meyve vereceği âna kadar açan dalı, budağı, yaprağı hepsi de mânâsız olabilir. Fakat o ağaç esasen büyük bir mânâ için dikilmiştir. Sizin bakışlarınızın hedefi ağacın başında, çiçekler arasında arz-ı endamla size tebessüm edecek, kendini sizin kucağınıza atacak ve Allah tarafından konserve mahiyetinde hazırlanmış olan meyvelerdir. Onun gibi Allah (celle celâluhu) yokluğa Hz. Muhammed (aleyhi ekmelüttehâyâ) nurunu tohum olarak attı. İşte bu varlık, ondan meydana geldi. İsterseniz, elektronlar ondan teşekkül etti, atom âlemi ondan hâsıl oldu diyebilirsiniz. Bütün bunlar bizim malumat ve idrakimizin dışında olan meselelerdir. Bildiğimiz bir şey varsa o da, Arş-ı A'zam'dan bize doğru uzanan ve yokluğa atılmış Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) çekirdeği üzerinde boy salan kâinat ağacıdır. Ve bu ağaç neticede meyve verdi. O meyve insandır. O meyvenin meyvesi de insanlığın hulâsası, Allah'ın "sâfi, öz, hulâsa" mânâsına "Mustafa" adını verdiği Hz. Muhammed'dir (sallallâhu aleyhi ve sellem).

İşte Bismillâh bize bu mânâları ifade ediyor. Allah, Celâliyle kâinatı çalkalıyor, bir ağaç meydana getiriyor. Rahîmiyetiyle bizlere irade veriyor; kâinatın mânâsını, büyüklüğünü anlamaya muvaffak kılıyor. Bu mânâları ifade edince Bismillâhirrahmânirrahim ile Elhamdülillâh arasında münasebet kurabiliriz.

1 Bkz.: Hicr sûresi, 15/87

2 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/329; el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* 2/158.

3 Bkz.: Enbiyâ sûresi, 21/107.

4 Bkz.: Tevbe sûresi, 9/128.

C. BESMELE İLE ELHAMDÜLİLLÂH ARASINDAKİ MÜNASEBET

Besmele'de Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin bir câzibesi vardır. Hiçbir şey kendini bu câzibeden kurtaramaz. Öyle ise Fatiha sûresi de bu câzibeden uzak kalmayacaktır. Zaten biz, bütünüyle Kur'ân okumaya başlarken Besmele ile başladığımız gibi, Fatiha'ya da Besmele ile başlıyoruz. Bu başlayışın altında bize ister istemez şu sorular yöneltilmektedir: Besmele'de, kendisini bu şekilde, Rahmâniyet ve Rahîmiyetiyle anlatan Cenâb-ı Hakk'a karşı siz nasıl mukabele etmelisiniz? Bismillâh'da, Celâliyle, Cemaliyle tecellî eden bu câzibe-i Rahmet'e karşı, hangi sözle karşılık vereceksiniz?

İşte bu mukadder sorulara bizim cevabımız اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ şeklinde oluyor. Bununla, bizi bu kadar rahmetiyle kuşatıp besleyen Zât'a hamd ve senâlar olsun demek istiyoruz. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ 'le Cenâb-ı Hak, küllî ve umumî olarak tecellî ediyor ve Rahîmiyetiyle de bize kendi iradesinden bir irade veriyor ve artık eşyanın mânâsını anladığımıza göre, bir şeyler alma yolunu açıp bize hidayet ediyor. Yani, Allah, bizi önce varlığa, sonra insanlığa, sonra da Müslümanlığa erdiriyor ve Besmele'nin sonundaki en son isimle şereflendirdiği ismin sahibine bizi ümmet kılıyor. Böyleşine rahmet câzibesiyle çepeçevre bizi saran Allah'ın rahmeti, bize اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ dedirtiyor: Allah'a hamd olsun bizi var etti. Allah'a hamd olsun bizi insan olarak yarattı. Allah'a hamd olsun bizi Müslüman kıldı. Allah'a hamd olsun bizi insaniyet-i kübrâ (en büyük insanlık) sayılan Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmet olma şerefiyle şereflendirdi...

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ'de henüz doğrudan Allah'a yönelmeksizin dolaşıyor ve Allah'ın eserlerinde Allah'a ait delilleri araştırıyoruz. Sonra Allah (celle celâluhu) Rabbü'l-âlemîn olarak kâinatı tesbih yapıp evirip çeviriyor ve bize büyüklüğünü gösteriyor. Sonra da hemen Fatiha'da da "er-Rahmâni'r-Rahîm" isimlerini mütalâaya davet ediyor. Yani yeryüzünü bir nimet sofrası gibi merhamet ve şefkatiyle hazırladığını gösteriyor. Ve görüyoruz ki, kâinat âdeta er-Rahmâni'r-Rahîm'le kaynayan bir şefkat dalgasıdır; dalgalar birbirini takip edip gitmekte, peş peşe merhamet dalgaları oluşmakta ve bütün bunların ötesinde de Allah kendisini hissettirmektedir. Kendisini bize rahmetiyle böyle hissettiren Allah'ın sonsuz rahmetine karşı, bütün mahlukatın ağızlarıyla, duyuşlarıyla ve kalbî hissedişleriyle اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ ile اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diyoruz. İşte رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحِيمِ arasında böyle münasebetler var.

Biz araştırmalarımızı gaib (henüz Allah'a yönelmeksizin; üçüncü şahıs olarak) ve Allah'tan uzak olarak yapıyor ve bir mânâda Allah'tan uzak bulunuyoruz. Bismillâh'ın başında da gaybûbet ve fark makamı olduğunu tasavvufî bir edayla arz etmeye çalışmıştık. Bu makam, gaybûbet ve fark makamıdır. Hâlbuki "cem" makamı, insanın kâinattaki bütün hakikatleri, teleskobik bir gözle kavrayıp, onunla Allah'ın huzuruna gelmesi şeklinde olur. Bunu şöyle arz edebiliriz:

Allah'ın büyüklüğüne uygun bir kavrayış ve idrak, insanın kalbinde o büyüklüğe uygun bir teveccüh ve Allah'a kulluk ancak bütün kâinatın mânâsını birden kavramakla olur. Bütün kâinatın mânâsını birden kavramak için de o sonsuz makamı görecek bir teleskop lâzımdır ki, bu geniş dairede Allah'ın icraatını müşâhede edebilsin, anlayabilsin, kavrayabilsin ve içinden geldiği gibi اَللّٰهُ أَكْبَرُ diyebilsin veyahut da Allah'ı tesbih ve takdis edebilsin. Hâlbuki bütün bunlara kâmil mânâda ulaşamadığımız için biz daima gayb makamında bulunuyoruz ve gayba iman ediyoruz.

İnsan kâinattaki geniş tasarrufa baktıkça Allah'a doğru bir kurbiyet ve yaklaşma kazanır. Kazanılan bu kurbiyet ve yakınlık onun içindeki buzları çözer ve eritir. Artık o, o güne kadar anladığı şeylerden çok başka şeyler hissetmeye başlar ve sonra كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللّٰهُ وَرَاءَ ذٰلِكَ hakikatine yükselir. Bu öyle bir zirvedir ki akla ne geliyorsa verâsında Allah vardır. Meselâ çiçeğe baktığınızda kalbinizde "Onu o vaziyette tanzim eden Allah'tır." hissi belirir. Ağacın başındaki meyveyi gördüğünüz zaman, "Bunu böyle tasvir eden, buna bu şekli veren ve onu böylesine kıvama getiren Allah'tır." hakikati içinizi sarıverir. Ve kendi nev'inizin simasında, bütün güzelliğiyle Rahmân ve Rahîm'in tecellîsini müşâhede edersiniz.

İşte bütün bu duyuş, görüş ve hissedişlerle insan, gaybûbet (uzakta ve üçüncü şahıs olma) makamından kurtulmak için çırpınıp durur. Ve derken kalb ve vicdanında Cenâb-ı Hakk'a karşı "Sen" diyebileceği bir "Sen" hissi belirir. Ve bu his belirir belirmez, o, kendini Mevlâ'nın huzurunda hisseder. Diğer bir tabirle, kendini Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın isimlerinin halitası önünde görür. Ve bütün samimiyet ve içtenlikle: إِيَّاكَ نَعْبُدُ *"Yalnız Sana kulluk yaparız."* der ve Allah'a "Sen" diyebileceği makama erer.

Sultanın huzuruna çıkılırken hediye ile çıkılır. Allah'a vereceğimiz hediye ise, Cenâb-ı Hakk'ın bizi yaratmada tuttuğu maksat olacaktır. O da mârifet-i ilâhîdir. Biz, O'nu bildiğimizi O'na takdim edecek, zimamın O'nun elinde olduğunu kabullenecek ve ancak bu sayede vicdanımız "Sen" diyeceği muhatabını bulmuş olacaktır. Esasen vicdanımızdaki Allah'a ait bu duygu yaratılıştandır. Ancak, vicdanımız üzerine konan tozu, toprağı süpürdükten sonra, yani "Rabbü'l-âlemîn"in icraatını ve rahmetle tecellî ettiğini gördükten sonra içimizdeki toz toprak silinecek ve apaçık "Sen" ortaya çıkıverecektir. Ondan sonra "sadece" mânâsını ifade eden إِيَّا 'ya "Sen" mânâsına gelen ك 'i ekleyecek ve وَإِيَّاكَ نَعْبُدُ "Ancak Sana kulluk yapıyoruz." diyeceğiz.

Kul bu yakınlığı kazandıktan sonra وَإِيَاكَ نَسْتَعِينُ der. Zira o, kulluk mükellefiyetinin altından, ancak böyle bir yardım talebiyle kalkabilir. Artık arada vasıta ve vesile de yoktur. Hitap makamına yükseldiği böyle bir an ve zamanda, elbette yardımı da sadece Allah'tan isteyecektir. Çünkü o, her şeyin ötesinde, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve azametini müşâhede etmiş ve gayb makamından hitap makamına da ancak bu sayede ermiştir.

Ve sanki insan, bu makamda kendisine bir fırsat ve salâhiyet verildiğini keşfeder gibi olur. Binaenaleyh, onun bu fırsatı en iyi bir şekilde değerlendirmesi gerekir. Bu itibarla istenmeye en lâyık husus ne ise o istenmeli ve bu fırsat kaçırılmamalıdır. Onun içindir ki, hiç vakit kaybetmeden, doğru yola hidayeti talep sadedinde اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ der ve Rabbinden kendini sırat-ı müstakîme ulaştırmasını ister.

Demek oluyor ki, ezelde ve Besmele'de gizli olan hakikat, Fatiha'da ve şu anda bizim hâlihazır durumumuzda açık bir konuşan olmuştur. Bu muammaya parmak basan Cafer-i Sâdık hazretleri: "Allah, Kendi kelâmında kullarına zuhur etmiştir. Fakat onlar O'nu göremezler."[1] sözüyle bunu ifade etmektedir.

Bütün bu anlattıklarımız "Bismillâhirrahmânirrahim" ile Fatiha'nın münasebeti idi. Böylece hep beraber görmüş olduk ki, bu ikisi bir şiir âhengi içerisinde ve birbirine çok sıkı bağlanmış durumdadır. Besmele'nin siyakıyla alâkalı münasebette de birçok nükteler vardır: Nasıl ki biz, Besmele'ye dayalı Fatiha'da tam huzura erebiliyorsak, öyle de Fatiha'nın bizzat kendisinde de bu huzuru bulmamız mümkündür.

Zira Fatiha ile "Rabbü'l-âlemîn" unvanının Sahibi, bizim elimizden tutar ve bize kâinatı gezdirir. Biz eşya ve hâdiseleri işte bu "Rabbü'l-âlemîn" unvanı

altında kavrar ve idrakına ereriz. Kâinatta câri bütün kanunlar, namuslar ve bütünüyle fitrat, Cenâb-ı Hakk'ın bu unvanına bağlı olarak cereyan etmektedir. Ancak, hâdiseler dehşet verici ve ürkütücüdür. Sadece bu unvana bakan insan hayret ve dehşetten dona kalır.

İşte burada, "er-Rahmân" ve "er-Rahîm" isimleri imdada yetişir ve ünsiyet verir. O Allah ki, sonsuz bir şefkat ve merhamete sahiptir, öyleyse O'nun saltanat ve mülkünde korku ve dehşete yer vermek gereksizdir. Aynı zamanda O, Din Günü'nün sahibidir. İyilerin mükâfat, kötülerin ceza göreceği o günün varlığı, bir insanın huzuru tadabilmesi için en lüzumlu bir husustur. *"Zira huzurlu olabilmek için huzursuz olmamak kâfi sebep değildir. Huzur, bizzat var olmalıdır."* Bu var olma ise, ancak ve ancak gücü, iyilere mükâfat, kötülere ise ceza vermeye kâfi bir Zât'ın öyle bir güne sahibiyetiyle mümkündür. Ve işte insan, Fatiha'nın içinde dolaşırken, onda, siyak itibarıyla böyle bir huzura erer. Erer çünkü o, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diyecek ve Cenâb-ı Hakk'a bizzat muhatap olacak bir makama yükselmiştir.

Böylece anlıyoruz ki, Fatiha, hem siyak hem sibak itibarıyla bir bütünlük arz ediyor. Zira Fatiha'nın Kur'ân'la öyle bir alâkası var ki, sanki tek başına bir yıldız gibi ve diğer gezegenlerle hiçbir bağı yok ve âdeta bir güneş gibi tek başına dolaşıyor, ama sanki diğer sistemlerle içli-dışlı. Yıldızlar Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerine, sûrelerine çok benzerler. Zira Kur'ân âyetlerinin bir mânâsı da "necm"dir. Necm, aynı zamanda yıldız demektir. Semanın yıldızları nasıl hem aynı hem gayrı, hem bağlı hem kopuk; öyle de Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın âyetleri dahi sanki müstakil ve sanki birbirine bağlı, işte böyle bir nizam ve âhenk içindedir.

1 ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* 1/452

D. "ELHAMDÜLİLLÂHİ RABBİ'L-ÂLEMÎN" ÂYETİ

Fatiha, "hamd" kelimesiyle başlar. "Hamd"in, kelime olarak şükür ve medih mânâlarına geldiği de olur. Ancak arada birçok farklar vardır. Onun içindir ki Fatiha sûresi اَلْمَدْحُ لِلّٰهِ، اَلشُّكْرُ لِلّٰهِ ile değil de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ile başlıyor.

a. Hamd, Şükür ve Medih Kelimelerinin Karşılaştırılması

Hamd: Hamd edilecek Zât'ın hür irade ve tercihiyle verdiği nimetlerine mukabelede bulunma ve O'na teşekkür etmenin yanı sıra o, hamdedilmeye lâyık ve bütün iyiliklerin kaynağı olması sebebiyle de O'na karşı arz-ı şükür etme mânâsını ihtiva eder. "Hamd"de O'nun sahip olduğu ihsan ve nimetlerin bize ulaşıp ulaşmaması önemli değildir. Önemli olan, o Zât'ın böyle bir hamde lâyık olmasıdır. Dolayısıyla bizim Cenâb-ı Hakk'ın büyüklük ve lütuflarına karşı şükür ve medih hissimizi arz etmemiz bir hamddir.

Şükür: Kendisine teşekkür edeceğimiz zât tarafından, bize ihsan edilen nimetlere mukabil yapılan bir teşekkürdür. Bu teşekkür nimete karşı olur. Bu da ya lisan, ya davranış, ya da kalble yapılır. Görülüyor ki, teşekkür umumîdir. Hem dille, hem kalble, hem de hareketlerle yapılabilir. Onun içindir ki namaz, Allah'a karşı bir teşekkürdür. "eş-Şükrü lillah" demek, Allah'a karşı bir teşekkürdür. Ve kalbin Allah'ın nimetleri karşısında eziklik hissetmesi veyahut o nimetlerden dolayı Mevlâ'nın kendisine merhamet ettiğini düşünüp vecd ve istiğrak içinde bulunması, Allah'ın nimetlerine mukabil bir teşekkürdür.

Medih: Medhe gelince, o hem canlı hem de cansız varlıklar için kullanılabilir. Allah'a güzelliğinden dolayı medih olabilir. *"Güzelsin Allahım, Cemal sahibisin Allahım, dalga dalga kâinatta dalgalanan bütün güzellikler, Senin güzelliklerinden bir cilvenin yansımasıdır Allahım!"* demek, bütün bunlar birer medih olur. Bununla beraber medih, bir ağacın veya bir yemeğin medhi gibi cansız şeylere de olur. Bazen de medih hiç lüzumu olmadığı hâlde, başkalarına karşı yaranma işinde kullanılabilir. Onun içindir ki, Allah Teâlâ Hazretleri'ne medyûniyet ve şükran hislerimizi teşekkür ve medihle değil, hamdle ifade ediyoruz. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): إِذَا لَقِيتُمُ الْمَدَّاحِينَ فَاحْثُوا فِي وُجُوهِهِمُ التُّرَابَ *"Yüzünüze karşı medih edenlerin yüzlerine toprak saçın."*[1] demek suretiyle medhi zemmediyor ve buna izin vermiyor. Allah Resûlü: مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللّٰهَ[2] buyurarak hamd'i de medhediyor. *"İnsanlara karşı hamd ü senâda bulunmayan, onların*

nimetlerine karşı nankörlük yapan insan, Allah'a karşı da hamd etmez." diyerek medih ile "hamd"i birbirinden ayırmaktadır. Medih başkadır hamd başkadır.

Allah'a hamd ve şükür etmenin bir bakıma iç içe girdiği ve bir bakıma da birbirinden ayrıldığı noktalar vardır. Şükür, sadık insanların şiarıdır ve buna muvaffak olan insanlar da çok azdır. Allah'ın nimetleri sayısız ve sonsuzdur. Sadi Şirâzî, Gülistan'ında: *"Bir insan her nefeste Allah'a karşı iki şükür borçludur."* der. Bir soluk alıp vermede hayatını iki defa bağışlayan Allah'tır. Böyle bir Allah'a elbette dilinle, hâlinle, kalbinle teşekkür etmen icap eder. Bundan dolayı teşekkür çok ağır, teşekküre muvaffak olan da çok azdır. Onun için Kur'ân-ı Kerim: وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورِ *"Kullarımdan şükreden ne kadar az."*[3] diyor. Fakat şükür, sadakat makamıdır. Her hâlükârda Allah'a şükretmek, Allah'a karşı *"Minnet ve şükran Sanadır."* demek bu sadakatın nişanıdır.

Hamde gelince; Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): اَلْحَمْدُ رَأْسُ الشُّكْرِ *"Hamd, Allah'a teşekkür etmenin başıdır."*[4] buyurmaktadır. Hamd bir bakıma, Allah'tan bize ihsan gelse de, gelmese de kulluğumuzu, aczimizi anlayıp O'na minnet ve şükran hislerimizi ifade etme bakımından ivazsız, garazsız, mukabelesiz, samimî olarak Allah'a teveccühün ifadesi olması itibarıyla şükürden üstündür. Hamd, ihlâs makamında söylenir, hiçbir karşılık beklemeden, hiçbir mukabele görmeden Allah'a karşı kulluğunu idrak edip اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ demek, samimî ve muhlis kimselerin şiarıdır.

Buraya kadar hamdin, şükrün, medhin mânâlarını anlatmaya çalıştık. Şimdi de, hamdin makamını kısa da olsa arz edelim:

b. Hamd Makamı

Hamd, kendisine nimet verilenin nimetlendirme işini idrak makamıdır. O, nimetten istifade makamından çok üstündür. Üstündür çünkü nimetlendirmeyi idrak, nimet vereni anlamaya vesiledir. Onun içindir ki bu makama, "Makam-ı Mahmud" denilir. Hatta bu makamda hamîdiyet ve mahmudiyetin bir olması söz konusudur. Bu ince meseleyi şu şekilde izah edebiliriz:

Bir padişahın hediyesi bize iki hususu düşündürür. *Birincisi:* Bu hediyenin maddî kıymet ve değeridir ki, bu hususta, ondan alınacak zevk ve lezzet sadece maddesi itibarıyla ve maddesi kıymetindedir. *İkincisi* ise, onun bir padişah

hediyesi olması hususudur ki, burada artık maddî kıymetin hiçbir değeri yoktur. Belki bu makamda mühim olan, bu hediyenin padişaha ait oluşudur. Şimdi böyle bir hediyeden alınacak zevk ve sürur, evvelkinden bin derece daha fazladır. Zira bu hediyeden onu veren padişaha intikal mevzuubahistir ve önemli olan da odur. Cenâb-ı Hakk'ın in'am (nimetlendirmesi) ve ihsanı karşısında da durum bundan farklı değildir. Verilen nimetlerden istifade ile bu nimetleri verene intikal etme ve O'nunla huzur bulma arasındaki fark ise küçümsenemeyecek kadar mühimdir.

c. Hamd ve İnsanlığın İftihar Tablosu

İnsan hem hâmiddir, hem de mahmuddur, yani hem hamd eden, hem de övülendir. O, Cenâb-ı Hakk'a karşı yerine getirdiği hamdiyle hâmid, gökte ve yerde övülüp medhedilmesiyle de mahmuddur. Zaten kâinatın hulâsası ve Beşeriyetin İftihar Tablosu'nun isimleri olan "Ahmed, Mahmud ve Muhammed" kelimeleri de hep "hamd" masdarının etrafında dönüp durmaktadır.

O'nun adı Ahmed'dir. Çünkü ilk defa kâinat Ahmed'le başlamıştır. Kâinatın başında Ahmed, sonunda ise Muhammed vardır. Allah'ın Elif'inin ilk sembolleştiği yer, Hz. Ahmed'in adının başıdır. Ve Muhammed adı, kâinat şiirine bir kâfiye olarak gelmiştir. Orada Ahmed, burada Muhammed'dir. Ve böylece insanlık manzumesi sona ermiştir.

Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatta kulluk yaptıkça Cenâb-ı Hak tarafından övülmüş, övüldükçe de mütemadiyen kulluk yapmış, hamîdiyet ve mahmudiyeti bir araya getirmiş ve Allah O'nu medih, O da Allah'a hamd etmiştir. Zira Makam-ı Mahmud'u hak ve elde eden bir insan, öyle bir lütfa mazhardır ki, o âna kadar Allah'a ettiği bütün şükürlerden başka, bu makama mazhar olmanın da şükrünü bir miktar daha artırdı mı, onun da şükrünü eda etmelidir. Onun içindir ki Cenâb-ı Hak: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ *"Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım."*[5] yani Makam-ı Mahmud'u genişletirim buyurmaktadır. Ve biz de Makam-ı Mahmud'a yönelik dualarımızda ezan okunduğu zaman ellerimizi açar: وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ *"O'nu, vaadettiğin Makam-ı Mahmud'a, övdüğün insanların makamına ulaştır; makamını genişlettikçe genişlettir."*[6] deriz.

Çünkü Makam-ı Mahmud'un sahibinin elinde Livâü'l-Hamd vardır. Beşer, kâinata Ahmed'le girmiş, nurunu Muhammed'le bulmuştur ve gerçek emniyet ve

azaptan korunmayı da Livâü'l-Hamd'in altında elde edecektir ve bu sayede, [7]وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diyerek Cennet'e girecektir.

Hamd, kâinatın başlangıç ve ruhudur. O, Cenâb-ı Hakk'ın nazarlarının odaklaştığı merkez olan Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) etrafinda nuranî bir haliçe hâlinde, O'nu örmekte ve hep O'nu ifade etmektedir. Bizler de Cenâb-ı Hak'tan Livâü'l-Hamd'in altında toplanmayı niyaz ediyoruz ki, bu hakikate işaretle Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"Ümmetim hammâddır."*[8] buyurmaktadır. Hammâd, durmadan Allah'a hamd eden demektir. Ve biz de devamlı, hem işin başında hem de nihayetinde hamd etmekteyiz.

d. Mizanı Doldurmaya Yetecek Kelime: Hamd

İbn Ebî Hâtim'in rivayet ettiği İbn Abbas hadisinde Hz. Ömer (radıyallâhu anh) Hz. Ali'ye sorar: *"Günde beş vakit namazdan sonra 'Sübhanallah, Elhamdülillâh, Allahuekber ve Lâilâhe illallah' diyoruz. 'Sübhanallah, Lâilâhe illallah ve Allahuekber'i anlıyoruz, ama 'Elhamdülillâh' ne demektir?"* Cevap verir: كَلِمَةٌ رَضِيَ اللّٰهُ لِنَفْسِهِ *"Öyle bir kelimedir ki, o kelimenin Rabbi o kelimeden razı olmuştur, o kelime Allah'ın hoşnut olduğu bir kelimedir."*[9] Bu cevap ince ve önemli bir sırrı ifade etmektedir.

İbn Mâce'nin İbn Ömer'den rivayet ettiği bir hadis-i şerifte de Allah Resûlü şöyle buyurdular: Allah'ın kullarından bir kul: يَا رَبِّ! لَكَ الْحَمْدُ كَمَا يَنْبَغِي لِجَلَالِ وَجْهِكَ وَلِعَظِيمِ سُلْطَانِكَ 'Allahım, Celâl-i Vechinle, azim sultanlığınla Sana hamd olsun.' dediği zaman melekler ne yazacaklarını bilemediler, Allah'ın huzuruna çıktılar ve: *'Allahım, kulun bir şey söyledi, fakat biz bu sözlere mukabil ne yazacağımızı bilemedik.'* dediler. Cenâb-ı Hak, onların ne dediğini iyi biliyordu fakat: *'Kulum ne dedi?'* diye sordu. Melekler: يَا رَبِّ! لَكَ الْحَمْدُ كَمَا يَنْبَغِي لِجَلَالِ وَجْهِكَ وَعَظِيمِ سُلْطَانِكَ dedi, dediler. Bunun üzerine *'Siz, kulum ne dediyse onu yazın, o söz Bana öyle ulaşsın. Ve Ben, onun mükâfatını esas mahiyetine göre vereceğim.' buyurdu."*[10]

Başka bir hadislerinde Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ *"Hamd, mizanı dolduracak tek şeydir."*[11] buyurmaktadır. Terazinin diğer kefesinde ne bulunursa bulunsun, Allah'a karşı saygı dolu bir

kalb ile "Minnet ve şükran Sana" diyerek hamdetme, fiilen O'nun huzuruna gelme ve lisanı o istikamette çalıştırma ve bütün bunlara ek olarak kalbi Allah'ın huzurunda durmanın heyecanıyla dalgalandırma, mizanı doldurmaya yetecektir ki, Allah Resûlü böyle buyurmuştur.

e. "Rab" Kelimesi

رَب kelimesi, ism-i fâil mânâsında bir mastardır ki, terbiye eden demektir. Ancak اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ مُرَبِّي الْعَالَمِينَ *"Hamd, âlemlerin terbiyecisi Allah içindir."* demeyip de, رَبِّ الْعَالَمِينَ denmesinde bir hikmet ve bir nükte vardır.

Şöyle ki, sanki Rab, terbiyecinin (mürebbi) ta kendisidir. Çünkü kâinatın geniş safha ve sahifelerinde terbiye ettiği binlerce hâdise için lâzım gelen ne kadar şey varsa hepsini Allah yapmaktadır.

Özetle: Sadece beşerin terbiyesini ele alacak olsak, beşere Cennet'i gösteren, onu terbiye eden Allah'tır. Cehennem'i gösteren, ondan sakındıran, Peygamberimiz'i gönderen O'na uymayı teşvik eden, Kur'ân hakikatlerini gösterip insanın gözünü gönlünü açan, Kur'ân'da da kâinatı dile getiren, kâinatı anlatıp insanın karşısına apaçık hakikatleri ayân beyan seren, Allah'tır. Bütün bu dairelerde umumî tasarruf yapanın Allah olması itibarıyla, "Adl" dediğimiz zaman, mahz-ı adalet (adaletin ta kendisi) mânâsını anladığımız gibi, "Rab" dediğimiz zaman da sırf 'terbiye edici' mânâsı anlaşılır. Bu mânâda O'ndan, terbiye etmenin dışında bir fiil sâdır olmaz.

Hz. İbrahim Hakkı:

"Her işte hikmeti vardır
Abes fiil işlemez, Allah."

demek suretiyle bu hakikati anlatmaya çalışmaktadır.

Varlığa gelen ve eren bütün mahlukatı terbiye eden Allah'tır. Ve her varlık, bizzat Cenâb-ı Hak tarafından kendi fıtrat hudutları içerisinde terbiye edilmektedir. Terbiye hudutlarının dışına çıkmış hiçbir varlık gösterilemez. Bu âlemşümul terbiyenin tek ve yegâne sahibi Rabbü'l-âlemîn olan Allah'tır. İnsanı da terbiye eden O'dur. Belki, hidayet ve dalâlet yolunu göstermek ve gönderdiği peygamberleri, dünya ve ahiret hayatının lider ve önderleri kılmakla Cenâb-ı Hak insanı terbiye etmektedir. Ve yine, bir nebi ile bir bedeviyi, kabiliyet ve istidat ölçülerine göre terbiye etmektedir.

Beşeriyet, ancak O'nun terbiyesi ile hakikî kemale ulaşabilir. Bunun en

sağlam yolu ise, Kur'ân'ı rehber edinmektir. Terbiye, her varlığın kendi sınırları içinde tekâmül etmesi demektir. Onları kemale erdiren ise, Rab olan Allah'tır.

Felsefe, eşyayı birbirine düşman gösterir. Hâlbuki Kur'ân, hayatta yardımlaşmanın hâkim olduğunu muhtelif vesilelerle dile getirir ve hayata o açıdan bakar.

Evet, kâinatta geçerli olan kanunlar, hep bir yardımlaşma örneğidir. Cansız unsurlar (elementler) bitkilerin, bitkiler hayvanların ve hayvanlar da insanların imdadına koşuyor. Aynı zamanda bu, onlar için kemale tırmanma mânâsına geliyor. Toprak, şefkatli bir ana gibi sinesinde bitki yetiştiriyorsa, buna nasıl kavga ve cidal denebilir? Felsefe, meseleye ters yönden baktığı için, bu yardımlaşma ve imdada koşmayı, karşı taraftan gerçekleştirilmiş bir gasp şeklinde görmektedir. Bu kabul edilemez ve hatalı bir yaklaşımdır.

Cenâb-ı Hak, nizam ve intizam içinde, hâdise ve kanunlar eliyle bütün kâinatı çalkalamakta ve her şeyi kemale sevk etmektedir. Bunlardan hâsıl olan yegâne hikmet ise, iyiyi kötüden, hayrı şerden, aydınlığı karanlıktan ve elması kömürden ayırmaktır. Bu kanun ve çalkalama iledir ki, mü'min Cennet'e, kâfir ve günahkâr da Cehennem'e ehil hâle gelir. Cenâb-ı Hak, burada ayırdığı gibi ahiret yurdunda da bu iki sınıfı birbirinden ayıracak ve وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ *"Ayrılın bugün ey mücrimler!"* diyecektir.[12]

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, kâinatta geçerli tek şey, Cenâb-ı Hakk'ın terbiyesidir. Ve Allah hâdiseleri "Rab" ismiyle terbiye etmektedir. Sadece, insandaki kemale sevk edilişi müşâhede edebilen bir insan, bu hakikati kabul edecek ve başka bir delile de ihtiyaç duymayacaktır.

Hâdiseler, Allah'ın (celle celâluhu) kudret elindedir. İlk hareket ettirici daima Cenâb-ı Hak olduğu gibi, belli bir gayeye doğru bu hareketi devam ettiren de O'dur. Ve eşya, işte bu ilk harekete geçirmeyle kemale doğru sevk edilir. Bir çocuğu ele alacak olursak, onun varlığa ermesine sebep ne sperm, ne de yumurtadır. Önce anne-babayı yaratan, sonra da çocuğu anne karnı gibi üç karanlık içinde geliştiren ancak ve ancak Allah'tır. Çünkü sebeple netice arasında münasebet olması lâzımdır. Yani bir tenasüb-ü illiyet (sebeple neticenin birbirine uygun olması) prensibi vardır ve bunu görmezlikten gelmek kat'iyen doğru değildir.

Bu hükmü şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Siz ortada büyük bir âbidenin

yapıldığını ve bu âbidenin hemen yanında eli kolu bağlanmış bir çocuğun bulunduğunu görseniz, çocuk “Bunu ben yaptım.” iddiasında bulunsa, elbette siz buna inanmazsınız. Çünkü yapanla-yapılan şey arasında bir uygunluk ve bir münasebet olması gerekirken, burada bu uyum ve münasebet yoktur. Aynen öyle de, ortada her şeyiyle mükemmel âbide-misal bir kâinat durmakta ve bunun etrafında da eli kolu bağlı çocuk hükmünde sebepler bulunmakta. Nasıl ki âbidenin yapılmasını çocuğa veremiyorsak, bu kâinatın yaratılışını da sebeplere veremeyiz. Öyle ise bu kâinatı yaratan, terbiye edip kemale doğru sevk eden ancak Rabbü’l-âlemîn olan Allah’tır. Doğrusu inkârcının Allah’ı inkârda ısrarını anlamak mümkün değil... Hâlbuki serâdan süreyyaya, zeminden göklere, delillerle bezenmiş, süslenmiş, her hâl, her keyfiyet Allah’ın varlığına delâlet etmektedir. Her şey O’na delâlet ettiği hâlde O’nu inkâr etmek ve tanımamak, şaşılacak ve aynı zamanda korkunç bir küfür, korkunç bir başkaldırmadır.

İşte Rabbü’l-âlemîn hakikati bu açıdan ele alınıp değerlendirilebildiği takdirde, ilim kuşağı, bir mârifet kuşağı olacak ve eşya da bir kitap haline gelecektir.

Eğer beşer, Cenâb-ı Hakk’ın ve Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan’ın ona bakışı açısından kendine bakabilse ve Kelâmullah’ı bu şekilde bir kere olsun tetkik edebilseydi, bugünkü hâlinden çok daha başka bir keyfiyette olacak ve ilâhî kelâmı bugün anladığından çok daha farklı şekilde anlayacaktı.

O Allah ki, insanı rahmetiyle yaratmış ve yine rahmet eseri olarak, Kur’ân’la insanın imdadına koşmuştur. Ve yine, Rahmân suretinde bezediği insanı,[13] rahmetinin mevce mevce coştuğu Kur’ân’ına muhatap kılmıştır. İşte bu zaviye ve seviyeden insan, kendini ve kendisine gönderilen Kitab’ı tetkik edip inceleseydi, Allah Resûlü’nün (sallallâhu aleyhi ve sellem): لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا *“Eğer bildiğimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız.”*[14] ifadesi ve bir başka yerde de: *“Ne kadar isterdim, insan olacağıma bir odun parçası olsaydım!”*[15] ifadesindeki, mükellefiyetin ağırlığını omuzlarında hissedecek, utancından ve mahcubiyetinden dolayı kaçacak yer arayacaktı. Evet, sıfât-ı ilâhiye semasından ve esmâ-i ilâhiye burcundan kendisine bakış, insanı bu hâle getirecektir. Ama bu da his ve duygularla Kur’ân’a bir gavvas gibi dalmak veya Kur’ân’ın yıldızları arasında pervaz edip kanat çırpmakla mümkündür.

Devr-i Saadet'te, insanlık kendine bu şekilde baktı, kendini buldu ve Allah da onları beşer üzerine hâkim kıldı. O Allah ki: *"İnsanları yeryüzünde halife yaptım."*[16] demektedir. Ve kendisine gönül, kafa ve hislerle tam bir teveccüh olduğu devirde: وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ *"Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da arza mutlaka iyi kullarım vâris olacak (bu yer onların eline geçecek) diye yazmıştık."*[17] hakikatiyle tecellî etmektedir. Evet, O, her zaman bütün mirasını salih kullarına bıraktı. Onun içindir ki, Saadet Devri'nde tek söz sahibi, Müslümanlar idi.

Allah (celle celâluhu) kâinatla, insanla kendi arasında bir muadele vaz'etti. İnsanı karşısına alıp ona "Sen!" diye hitapta bulundu. Sonra "Sana göre Ben senim." dedi. Rubûbiyet dairesinin karşısına ubûdiyet (kulluk) dairesini yerleştirdi. Rahmâniyet ve Rahîmiyeti beşerle paylaştı. Ve Besmele'de bize bunu talim edip duyurdu. İşte biz de, O'nun sonsuz Rahmet ve inayetine mukabele edip اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ diyor ve O'ndan gelen her şeye minnet ve şükranlarımızı takdim ediyoruz.

f. "Elhamdülillâh" Kudsî Cümlesi ve İman Esasları

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ kudsî cümlesi, iman adına inanacağımız bütün esas ve rükünleri ihtiva eder. Şimdi de bu hususu izah etmeye çalışalım.

1. "Elhamdülillâh" ve Allah'a İman

Hamd, Cenâb-ı Hakk'ın eserlerini görüp O'nu alkışlama, Kemal'i karşısında hayret ve hayranlık secdesine kapanma, Cemal'i karşısında muhabbetten coşup taşma ve İhsan'ı karşısında yüzü yerlere sürme demektir. Lafz-ı Celâle'nin kelime ve lugat yönüyle mânâsını arz ederken temas etmemize rağmen, kısaca bu hususu bir kere daha hatırlatmamız faydalı olacaktır.

اَللّٰهُ kelimesinin altında "Mâbud", her şeyin kendisine inkıyat ettiği, 'münkâdun ileyh', sığınılan, kendisine dayanılıp iltica edilen, azameti karşısında hayranlık ve şaşkınlık duyulan ve kendisine itimat edilip güvenilen mânâları vardır. Demek oluyor ki *"Elhamdülillâh"* denildiğinde, kendisine dayanılan, hayrette kalındığı zaman kendisine iltica edilen ve muhtaç olunduğu zaman kendisine el açılan ve sadece kendisine ibadet edilen bir Mâbud mânâsı kastedildiği gibi, O'nun dışındakileri mâbudiyetten azletme mânâsı da kastedilmektedir.

Yine *"Elhamdülillâh"* denildiğinde Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz tasarrufu,

kemalde güzelliği karşısında bir hayret ve şaşkınlık ve bundan ötürü bir secde; Cemal'i karşısında mest ve sermest kendinden geçme ve kendini boynu tasmalı, ayağı prangalı bir köle ve kul görme mânâsı da düşünülmektedir. Hamd ve lafz-ı Celâle'nin baktığı bu büyük mânânın tercümanı ise لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ 'tır. Bütün kevnî hakikatler لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ 'ta mündemiçtir. Bu kudsî cümleyle mü'min kâfirden, müslim mülhidden, Allah'a tam teslim olmuş kişi zındıktan, muhlis münafıktan ayrılır. Âdeta لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ bir alâmet ve bir nişandır. Onunla bir zümre diğer zümreden farkedilir.

Şu kadar var ki, bu kudsî kelimeyi sadece dilimizle söylemekle bu mazhariyete eremez ve varmamız gereken ufka varamayız. Zaten bu kelime gönülde iz'an, benlikte kabullenme şeklinde kendini gösterir ve insan hissiyatında hâkimiyetini kurarsa ona 'iman' denir. Yoksa üşüyen bir insanın "Ateş, ateş!" demekle ısınamayacağı ve zehir içen bir insanın "Zehirlenmeyeceğim, zehirlenmeyeceğim!" demek suretiyle zehirin tesirinden kurtulamayacağı gibi, söylenen sözler de çok defa kendini iman ve iz'an hâlinde gösteremez. İnsan en az zehirin öldürücü, ateşin yakıcı olduğuna inandığı kadar لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ derken ibadete lâyık yegâne Zât'ın yalnız ve yalnız Allah olduğuna inanmalıdır ki buna "iman" densin.

Evet, insan sadece O'nu görmeli, O'nu bilmeli ve O'nu tanımalıdır. Ve yine kulluğu da sadece O'na takdim etmelidir. İşte o zaman dilindeki لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ gönlündekiyle birleşir ve hakkıyla mü'min olur. Bu şekilde olmayan iman, iman değildir. Hayır hayır.. ateşin yakıcılığına ve zehrin öldürücü olduğuna inanıldığı kadar Allah'a inanılmıyorsa, bu iman olmaz, buna iman denemez.

Burada şu mühim hususu da arz edelim: Ateşin yakması ve zehrin öldürmesi, bunların kendi özelliklerinden değildir. Ateşte yakıcılık, zehirde öldürücülük birer kanundur ve bu kanunları yaratan da Allah'tır. Onun içindir ki bir insan "Ateş bizatihi yakar." veya "Zehir bizatihi öldürür." dese, Allah korusun, ehl-i dalâlet olur ve Ehl-i Sünnet'ten ayrılır. Ateş, ancak Allah'ın dilemesiyle yakabilir. Nitekim Hz. İbrahim'i yakamamıştı. Zehir ancak Allah'ın dilemesiyle öldürebilir. Nitekim zehir Bişr'i (radıyallâhu anh) öldürdüğü hâlde Resûlullah'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) öldürememişti.[18] Bu hâdiseler gösteriyor ki fiilleri yaratan ancak ve ancak Allah'tır. Allah'a inanan her insan, bunu bu şekilde kabul etme mecburiyetindedir. Maddesiyle dünyaya bağlı olan insan, ancak böyle bir imanla semaya doğru merdiven merdiven yükselir.

Devamlı onu mâbede doğru sevk eden gizli bir kuvvet vardır ve o, ibadet edemediği an ve zamanlarda tarifi mümkün olmayan bir vicdan azabıyla karşı karşıyadır. Sanki onu yüceliklere ve yüce ufuklara doğru sevk eden itici ve çekici bir kuvvet var da o, onlarla ufuk ufuk huzur aramaktadır.

İmanı sayesinde insan, bir itici ve çekici kuvvete, irade ve aklını teslim eder. Ve bu teslimiyet de onu, Cennet'e ve Cemal-i Bâki'ye götürür. Artık o, bu sayede mutmain bir insandır. İman, onun kalbinde yakîn hâsıl etmiştir. Ve gönül dünyası, Cennet'e açık ve Cemalullah'a parlak bir ayna olduğu gibi, onun hanesi ve kendisi gibilerin meydana getirdiği ve getireceği cemiyet de burcu burcu lâhut âlemine ait kokuları neşredecektir.

Kulluk, beşerin fitratında vardır. Allah (celle celâluhu), insanı yaratırken, kul olacak fitratta ve kıvamda yaratmıştır. Ancak beşer çok kere bunu kötü ve yanlış yere kullanmıştır. Taş, ağaç, yıldız, ay ve güneş gibi ibadete asla liyakatı olmayan, Allah'ın mahluku, âciz, zayıf varlıkları kulluk mihrabına dikmiş ve böylece, ulvîlerin ulvîsi kulluk makamından, süflîlerin süflîsi şirk ve küfür derekesine düşmüştür. Aslında bu netice dahi bize, biraz evvel söylediğimiz hakikati anlatıyor; kulluk, fitratta var olan bir duygudur. İnsanların hakikî Mâbud'u bulamadıklarında, bir sürü mâbudlar uydurarak onlara baş eğmeleri, bu tabiî hâlden sapmaktan başka bir şey değildir.

Hâlbuki fıtrat dini olan hanîfiyetin büyük önderi Hz. İbrahim, Kur'ân'ın ifadesi içinde, bütün sebep ve vasıtaları ayaklar altına alarak, Allah'a yükselmenin yol ve usûlünü göstermektedir. O, parıl parıl parlayan ve insana göz kırpan yıldızların mâbud kabul edilemeyeceğini, yine onların batıp kaybolmasıyla ilân ederken, ay ve güneşin batmasıyla da aynı hususa parmak basıyor ve batıp gidenlerin mâbud olamayacağını,[19] her seviyedeki insanın anlayabileceği bir dil ve üslûpla ifade etmiş oluyordu. İşte beşer bunu idrak ettikçe, Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm): إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا *"Ben, yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim."*[20] deyişindeki mânânın yükseltici halkasına tutunup, nuranî helezonlarla yükselecek, kemal ve zirve noktası olan kulluğa çıkacak ve insanlığın ne demek olduğunu da, ancak bu yükselişle anlayacaktır.

İnsanlık, bu seviyeye peygamberler sayesinde ve onların vasıtasıyla ulaşır. Peygamberlerin aydınlık yolunda kalb gözünden perdenin kalkmasıyla insan, Cenâb-ı Hak'la âdeta yüz yüze gelir ve O'nu seyreder. Zaten mübarek bir sözde

O , *“Ben arz ve semaya sığmadım, mü’min kulumun kalbine sığdım.”*[21] demektedir ki, bu sırra ermek de ancak kullukla olur. Bu öyle bir sırdır ki, sadece yaşanır. Onu kitaplar yazmaz ve veli onu ifadeden âcizdir. Hatta az kimse müstesna, insanlar Kur’ân tilâvetinde dahi bu hisse ulaşamazlar. Bu öyle bir hâldir ki, bütün vasıta ve vesileler artık silinmiştir. Gönül Sultanı kendi sarayına teşrif etmiştir. Ve o anda insan kendinde değildir. Kendisini dahi unuttuğu bir hâl içinde kararsız, hayret ve hayranlığın doruğunda bulunmaktadır. Bu hâlde olan bir insan ne der? Hâl ve durumunu nasıl anlatır? İşte bu durumda bazıları, لَا مَوْجُودَ إِلَّا هُوَ demiş. Diğer bazıları da bu hâllerini لَا مَشْهُودَ إِلَّا هُوَ ile anlatmaya çalışmıştır. Bir diğer grup da, *“Kâinatta O’nun tecellîsinden başka bir şey görmüyorum.”* diyerek kendisine göre bir üslûpla bu hâli anlatmak istemiştir. Fakat ne denirse densin, ne söylenirse söylensin, esas duyup hissedilenler yanında bu ifadeler sadece insana bir nefes aldırmak içindir. Yoksa meselenin esasını kelimelerle ifade kat’iyen mümkün değildir.

Beşer, tevhid ve Allah’a imanla huzura kavuşur. Ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ deyişimizin altında, Kendini bize tanıtan ve bu tanıtışıyla bizi tevhide erdiren Cenâb-ı Hakk’ın bir lütfuna karşı da, şükranımızı arz ediş mânâsı vardır.

Birlik, ulûhiyetin ayrılmaz bir gereğidir. Allah’ı düşünüp de O’nu “Bir” düşünmemek mümkün değildir. Fakat biz bunu lafzen de ifade ediyor ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ diyoruz. Böylece, Allah’ın bir tane olduğu; hayır-şer, iyilik-kötülük elinde bulunduğu; bütün iyiliklerin ve kötülüklerin O’nun yanında tespit edildiği ve iyiliklerin mükâfatını, kötülüklerin cezasını verecek de O olduğu için biz hamdi Allah’a tahsis ediyoruz.

Kâinatta zerre kadar şirke yer yoktur. Burhan-ı temânu ve redd-i müdahale, yani emsalin, aynı kutupların birbirini itmesi ve müdahaleyi kabul etmeme kanunu şirki şiddetle reddetmektedir. Bir köyde iki muhtar, bir kasabada iki müdür, bir beldede iki kaymakam, bir vilâyette iki vali olmaz; olursa keşmekeşlik olur. Bu durum gösteriyor ki, hâkimiyet ortak kabul etmez. Kâinattaki düzen, intizam ve nizamıyla kendini hissettiren Allah’ın eşi, ortağı olamaz. Allah O’dur ki, kudretine nispeten bir zerreyi yaratmakla kâinatı yaratmak arasında fark yoktur. Aynı kudretle, insanı yarattığı gibi bütün kâinatı; bir çiçeği yarattığı gibi bütün bir baharı; baharı yarattığı gibi bütün dereceleriyle Cennet’i ve bütün tazeliğiyle ebediyeti yaratır. Öyleyse hayali ifsat edip fâsık kılacak ve gönül huzurunu silecek ortak tasavvuru, insanı

tedirgin ve rahatsız etmeden başka, onun düşüncesini dağıtacak, düşünce sistemindeki birliği bozacak zihnî bir hastalıktan başka bir şey değildir.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا *"Gökte ve yerde Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, gök ve yer fesada uğrardı."*[22] âyet-i kerimesi, kelâmcıların "burhan-ı temânu" adını verdikleri delille çok açık olarak bize bu hakikati anlatmaktadır. Onun için biz sebepleri azlediyor, Hristiyanların düştüğü vartaya düşmekten kaçınıyor, hatta gönüllerimizin sultanı Hz. Muhammed'e dahi, şirki hissettiren bir muhabbetin kalbimize girmesine asla meydan vermiyoruz. *"Allah'ın hakkı Allah'a ait, Peygamberimiz'in vesileliği de Peygamberimiz'e aittir."* diyor, dengeyi muhafazaya çalışıyoruz.

Allah, o Allah'tır ki, gökleri ve yeri elinde tutup bütün kâinatı idare eder. Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem), o Sultan'dır ki, Mâbud-u Mutlak'ı görmüş, O'ndan emirler almış, itikat ettiğimiz akâidi, ayne'l-yakîn müşâhede etmiş, yaşadığımız şeyleri bizzat yaşamış, müşâhedenin, yaşamanın, görmenin kendisinde hâsıl ettiği yakîn ile karşımıza çıkmış, kendisi tereddüt etmeden inandığı gibi, bizleri de böyle bir inanışa davet etmiştir. O'nun gönlünden çıkan en tonlu ifade ve sözler bütün mü'minlerin gönlünde de mâkes bulmuştur. Düşünün ki, aradan on dört asır geçmesine rağmen Resûlullah'ın mârifet deryasına attığı cevherlerin meydana getirdiği dalgalar iç içe daireler gibi yirminci asrın sahiline kadar gelip ulaşmıştır. لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ kudsî hakikati, Allah'ın Mâbud-u Mutlak olduğunu, kulluk ve ibadetin sadece O'na yapılıp, sadece O'nun karşısında baş eğilmesi gerektiğini anlattığı gibi, Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) O'nun elçisi ve kâinat sarayında O'nun teşrifatçısı olduğunu da dile getirmektedir. Bu kelâm, gönül evimizde bir hisse Allah'a, bir hisse de Resûlullah'a ayırıyor ve biz لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ hakikatini böyle anlıyoruz.

Mü'min işte bu imanı elde edip her şeyi Allah'ın yed-i kudretine verdikten sonra, kâinattaki bütün eşya ile bir münasebet kurar. Artık onun ruhunda vahşet, tiksinti ve ürküntü yoktur. O taş, toprak, kuş, ağaç, hulâsa bütün hayvanat ve bütün nebatatla kardeş olur. Mü'min, kâinata mehd-i uhuvvet (kardeşlik beşiği) nazarıyla bakar. Çünkü her şey "Bir"den gelmiş ve neticede "Bir"e dönecektir.

İnsan, ceset ve şekliyle haşrolacağı âna kadar, ruhuyla Allah'a bağlı kalacaktır. Daha sonra varacağı yerde Mevlâ'sını apaçık görüp mevcudiyetini hissedecektir.

Uhud Savaşı'ndan dönerken Allah Resûlü, başı yarılmış, dişi kırılmış, yaralı bir hâldeydi. Emir dinlemedeki nezaketi o gün için kavrayamamış olan sahabe yüzünden, mutlak bir galibiyetten olunmuştu. Buna rağmen O, bütün varlıkla kurduğu sevgi ve dostluğu perçinleştirircesine: أُحُدٌ جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ *"Uhud bir dağdır. O bizi, biz de onu severiz."*[23] buyurmuştur. Bu sevgi atmosferi, hata işlemiş sahabe ruhunda öyle bir emniyet hâsıl etmiştir ki, o anda söylenecek başka bir söz belki bu tesiri icra edemezdi. Ancak, biz bu hâdiseyle, meselenin ayrı bir yönüne bakmak istiyoruz. O da, Allah Resûlü'nün eşya ile olan münasebetidir. Sanki o anda Uhud dağı, üzerinde birçok mü'min şehit düştüğünden ve kâinatın yaratılış gayesi olan Nebi'nin dişinin kırılmasından dolayı ürkmüş, irkilmiş vaziyetteydi. Ve işte Allah Resûlü, bu ifadesiyle Uhud'a teselli veriyordu.

Başka bir defasında da, üzerinde bulunduğu Uhud dağı sarsılınca: أُثْبُتْ أُحُدُ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ buyurarak, *"Dur ey Uhud, senin üzerinde Nebi, Sıddîk ve iki de Şehit var."*[24] demiş ve O'nun emri üzerine de dağ durmuştu. Belki son durum itibarıyla bu bir mucizeydi. Ancak evvelki hâl Efendimiz'in her zamanki tavrıydı. O, eşya ile münasebete geçiyor ve bütün bir kâinata 'kardeşlik beşiği' nazarıyla bakıyordu. O'nun, hayvan, ağaç, taş ve daha nice varlıklarla konuştuğu tarihen sabit hakikatlerdendir. Ve bir mü'minin de, Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu hareketinden alacağı ders ve ibret cidden büyüktür.

Bu hakikate ulaşma da, ancak, tevhide ermek ve her şeyin "Bir"den gelip "Bir"e döneceğine tam ve yakînî bir imanla inanmakla mümkündür.

Onun içindir ki Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), imanın tercümanı olan لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ cümlesini şu mübarek sözüyle şöylece anlatıyor: أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ *"Ben ve benden evvel bütün peygamberlerin söylediği en faziletli, en hayat bahşedici, en mânâlı, en tonlu ve çaplı ifade* لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ *ifadesidir."*[25] Allah'tan başka yaratıcı ve Mâbud, Allah'tan başka kendisi için mest ve sermest olunacak varlık yoktur.

2. "Elhamdülillâh" ve Meleklere İman

Tevhid akidesini اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ kudsî cümlesinde bulduğumuz gibi, meleklere imanı da aynı cümle içinde bulmaktayız. Zira bu cümlede, en ulvî şekilde Allah'a hamd etmek mânâsı vardır. Hâlbuki zaaf ve isyanlarıyla insan, çok

kere, esas ulviyetine lâyık şekilde hamdetmekten uzaktır. Demek ki, isyan ve unutma kendilerine arız olmayan ve daima Allah'a kulluk yapıp O'nu yâd eden kullar olmalıdır. Evet, Allah'ın böyle mükerrem kulları vardır ve dinde onlara "melek" denir.

Hz. İbrahim Hakkı:

"Hakk'ın mükerrem ibâdıdır melekler yerde-göklerde,
Avâmından avâm-ı nâsı efdal eylemiş Allah."

ifadesiyle bize bu hakikati anlatmaktadır.

Ayrıca, bu kudsî cümle içinde, yapılacak kulluk ve ibadette, meleklere benzemeye teşvik vardır. İsyansız ve nisyansız kulluk yapmak isteyenler meleklere benzemelidir. Bir fark var ki, insan, meleklere benzer kulluğu sayesinde meleklerden üstün hâle gelir. Zira ondaki zaaflar kemale ermesi için bir vesile olur. Hâlbuki meleklerin makamı sabittir. Diğer taraftan, insan halife olarak yaratılmıştır. Melekler mutlak bir itaat içinde, fıtratlarına yüklenen vazifeyi yapmaktadırlar. O melekler ki, Rabbileri onları şöyle anlatmaktadır:

لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

"Onlar Allah'a, Allah'ın emrettiği şeylere asla ve kat'a başkaldırmazlar ve harfiyen Allah'ın emirlerine itaat ederler."[26]

İnsan da en az onlar kadar yaratılış gayesine uygun hareket etmelidir ki, hilafet gibi bir pâye ile şereflendirilmenin şükrü eda edilmiş olsun. Aynı zamanda bu kudsî cümlede, Allah'a karşı ibadetlerini takdim eden diğer varlıklara –sadece bu yönleriyle– benzemeye de teşvik yapılmıştır. O varlıklar ki, Rabbilerine karşı: قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ *"Biz itaat ederek geldik."* demişlerdi.[27]

3. "Elhamdülillâh" ve Kitaplara, Peygamberlere İman

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ Kur'ân-ı Kerim'i ve sair kitapları da içinde taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i bize gönderen Allah'a (celle celâluhu) hamd ve senâ olsun. Biz Allah'a kulluk yapmayı, O'nu senâ etmeyi, peygamberlere karşı hürmet ve saygıyı ancak Kur'ân sayesinde öğrendik. O Kur'ân gelmeseydi biz hamdetmeyi bilemeyecek ve Allah'a nasıl kulluk yapılacağını anlayamayacaktık. Allah (celle celâluhu), Kur'ân'ı indirdi ve biz kulluğu ve Allah'ı öğrendik. Allah'a karşı kulluğumuzu ancak o kitaptaki programa göre yapıyoruz. Böyle bir

program olmasa idi, kulluk da olmayacaktı. O zaman yaptığımız hareketler bir toteme, bir puta ve bir heykele yapılan şeylerden farksız olacaktı. Öyleyse kulluk dediğimiz zaman, kulluğun programı olan kitabı düşünmemeye imkân yoktur.

Meleğin dilinde, Nebinin tebliğinde, Allah âleminde, kelâm sıfatı muhtevasında kitabı düşünmeden kulluğu ve Mâbud-u Mutlak'ı düşünmek mümkün değildir. Böylece, bir taraftan bize hamdettiren kitap, diğer taraftan hamd, senâ ve şükrün keyfiyetlerini öğretmesiyle اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ kudsî cümlesinde bir çekirdek hâlinde yer almaktadır. Kitap, melek ve meleğin emir getirmesi düşünülür de, şu kâinatı en güzel bahçe gibi hazırlayan, en debdebeli bir bağ hâline getiren, bizleri çeşit çeşit nimetleriyle besleyip büyüten, sonra bu nimetlerin arkasında kendisini bize tanıttırmak isteyen, tanıttırmak isterken de ezelî ve ebedî hutbesi olan Kur'ân-ı Kerim'le o nimetleri anlatan Allah'ın (celle celâluhu), o kitabı bize tebliğ edecek bir keşşafı, bir Yaver-i Ekrem'i ve şu kâinat sarayına gelecek seyircilere, şu muhteşem sergideki sırları anlatıp açıklayacak bir dellâlı olmaması düşünülebilir mi? Bunun olmaması muhaldir. Onun içindir ki, peygamberlerin gönderilmesi lüzumlu bir keyfiyet arz etmektedir. Ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ifadesinin altında peygamberler de vardır. Aslında bu kelimeyi telaffuz etmekle sanki biz Allah'ın peygamberler göndermesine karşılık da hamd etmiş oluyoruz. Zaten peygamberlik kafilesinin kâfiyesi olan Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) adı da hamd kökünden gelmektedir.

"Ahmed-i Mahmud-u Muhammed derler sana" diyen şair, O'nun hem Ahmed, hem Mahmud ve hem de Muhammed olduğunu anlatmaktadır. Evet, O, hem çok hamd eden, hem Allah'ın matmah-ı nazarı, hem de ferd-i ferîd makamının tek ve yekta sahibidir.

4. "Elhamdülillâh" ve Ahirete İman

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ kudsî cümlesini candan ve gönülden söylemek ve buna devam etmek, bize öldükten sonra dirilmeyi de hatırlatır. Zira devam etmeyen nimet, nimet değil nikmettir. Nikmet ise, insandaki dostluk ve muhabbet duygularını düşmanlık ve nefrete dönüştürür. Dünyada kendisini bunca nimetleriyle tanıtan, sevdiren bir Rahmeti Sonsuz, bu dünyada kendisine hamdettirirken, nimet ve rahmetini kesmek suretiyle, edilmekte olan hamde bir son verdirmeyecektir. Aksine, ebedî bir hayatta, insanlara ebedî olarak hamdettirecektir. İnsanlar

hamdederek yaşıyor ve ahirette hamdederek yeniden dirilecek ve mü'minler meleklerin teşrifatçılığı ile Cennet'e girdiklerinde, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ diyerek vaadinde duran ve kendilerine Cennet'i bahşeden Rablerine hamdedeceklerdir.[28]

Demek oluyor ki, bu kudsî ve mübarek cümle, Kur'ân'ın esas gaye ve hedefi olan dört ana meseleyi öz olarak içinde sakladığı gibi, imanın bütün rükünlerini ve ibadetin bütün çeşitlerini de ihtiva etmektedir. Hakikî hamd mademki, Cennet'te devam edecektir. O hâlde Cennet'e ehil hâle gelmek dünyada hamdetmek ile mümkün olacaktır. Ve insanı Cennet'e ehil hâle getiren de ancak ibadet ve takvadır ki, bu hususlar Kur'ân'da detaylarıyla anlatılmıştır. Dolayısıyla hakikî olarak اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ demek, bütün Kur'ân'ı kendine rehber edinmek ve bütünüyle İslâm'ı yaşamakla olacaktır.

g. "el-Âlemîn" Kelimesi

İstidradî (antrparantez) bir aradan sonra, şimdi de اَلْعَالَمِينَ kelimesi üzerinde duralım. رَبِّ kelimesine yukarıda bir nebze temas etmiştik. Mevzuun sonunda bu iki kelimeyi yine değişik bir açıdan tahlil edeceğiz.

اَلْعَالَمِينَ , "âlemler" mânâsına gelir. Bu kelimenin başında ال, yani lâm-ı tarif dediğimiz "-el" belirlilik takısı vardır. Lâm-ı tarif ahd için kabul edilecek olursa Cenâb-ı Hakk'ın bildiği, sayısız ve sınırsız bütün âlemler kasdolunuyor, demektir. Âlem ise alâmetten gelen bir kelimedir. Zerreler âleminden, yıldızlar âlemine kadar her âlem, Cenâb-ı Hakk'a ait bir alâmet ve bir delil olması hasebiyle, âleme âlem denilmiştir. Ruhlar âlemi, eşbah âlemi, misal âlemi, berzah âlemi ve daha nice âlemler...

Bu mânâsıyla âlem ne güzel şeydir ki, onunla Allah bilinir, kâinat ne kadar eşsiz bir tablo ki, o tabloda Allah müşâhede edilir; elvan elvan kâinattaki cemal dalgaları ne tatlı şey ki, onda mutlak cemal ve mutlak kemal Sahibi'nin cemal ve kemali görülür. Cemal ve kemale ermek ise görmeye bağlıdır. Bu da ancak devamlı düşünen bir beyine ve gönüle müyesser olur. Kâinatta hiçbir varlık abes ve boş yere yaratılmamıştır. Bu hakikate sürekli düşünme ve tefekkürle ulaşılır. Bu ulaşmadır ki, رَبِّ الْعَالَمِينَ olarak kendini tanıtan Mevlâ'yı anlama ve idrak mevzuunda önümüze yeni yeni ufuklar açar.

Hz. Ömer (radıyallâhu anh) devrinde, çekirge kıtlığı oldu ve çekirgeler birden bire ortadan kalkıverdi. Hz. Ömer buna çok üzüldü. Yemen, Şam ve

Irak'a gidenlere *"Oralarda çekirge görürseniz bana haber verin."* diye tembihlerde bulundu. Sonra Yemen'den birisi elinde bir avuç çekirge ile geldi ve bunları halifenin önüne attı, atınca da halife: *"Allahu Ekber"* dedi. Orada bulunanlar: *"Ey Allah'ın Peygamberi'nin Halifesi, biz bu hareketinizi anlayamadık!"* dediler. Cevaben şöyle buyurdular: "Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle işittim: إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ أَلْفَ أُمَّةٍ سِتُّمِائَةٍ مِنْهَا فِي الْبَحْرِ وَأَرْبَعُمِائَةٍ مِنْهَا فِي الْبَرِّ فَإِنَّ أَوَّلَ هَلَاكِ هٰذِهِ الْأُمَّةِ الْجَرَادُ فَإِذَا هَلَكَ الْجَرَادُ تَتَابَعَتِ الْأُمَمُ كَنِظَامِ السِّلْكِ *'Allah bin ümmet yaratmıştır. Bunlardan altıyüzü denizde, dörtyüzü de karadadır. Ümmetlerden biri de çekirge ümmetidir. Yeryüzünde ilk defa helâk olup yok olacak çekirgedir. Onlar yok olduktan sonra, diğerlerinin yok olması onu takip edecek ve teker teker her ümmet helâk olup gidecektir.' Ben de âlemin nizamının benim zamanımda bozulmasından ve âhengin değişip kıyametin kopmasından endişe ettim."* [29]

Hz. Ömer'in bu sözünde, yukarıda arz etmeye çalıştığımız tefekkür ve tedebbürün mânâsı gizlidir.

Batılı bir uzman "kelaynaklar" öldüğü zaman endişesini açığa vurmuş ve "Niye endişe ediyorsun?" diye soranlara da şöyle cevap vermişti: *"Sâni-i A'zam'ın, âlemler adına kâinatta yarattığı her şey bu kâinatın tamamlayıcı parçalarıdır. Bunlardan bir tanesi eksildiğinde dünyada bir eksiklik meydana gelir. Yılan, akrep, bit, pire ve sizin ağaçlarınıza musallat olan parazitlerin varlık içinde birer yeri vardır ve bunlar âdeta kâinatın tamamlayıcı unsurlarıdır. Hâlık-ı A'zam bunlarla kâinatı tamamlamış ve hikmetini bunlarla ikmâl etmiştir. Bu sebeple birinin eksilmesi kâinatta bir eksikliktir ve bu eksiklik birbirini takip edecek ve kâinat sona doğru gidecektir. Nasıl ki insan vücudunda, vücut için lüzumlu maddelerden bir tanesi dahi eksik olsa, bu eksiklik başka arızalar doğurur, derken vücuttaki âhenk bozularak, daha başka maddeler de eksilmeye başlar ve insanın gelişmesi durur ve çöküşü başlar; öyle de, insan-ı ekber olan kâinat da, onu tamamlayan parçalardan birinin eksilmesiyle aynı akıbete dûçâr olur."*

h. Terbiye Açısından "Rabbi'l-âlemîn" Beyanı

Şimdi de رَبِّ الْعَالَمِينَ kudsî cümlesini ayrı bir yönüyle ele alıp tahlil edelim:

Burada mastar olduğu hâlde ism-i fail mânâsına gelen رَبِّ kelimesi ve ardından da bütün âlemler mânâsına اَلْعَالَمِينَ kelimesi zikrediliyor. Bütün âlemlerin terbiyecisi ve bütün âlemleri kemale erdiren Allah'tır. Demek bütün âlem Allah'ın terbiyesindedir. O'nun terbiyesini görmeyen kemale eremez. O'nun terbiyesini almayan ot, ot olarak varlığa eremez. O'nun terbiyesiyle tımar olmayan ağaç meyve veremez. O'nun terbiyesinden geçmeyen hava zehirden arınamaz. O'nun terbiyesini görmeyen şeker kamıştan ayrı olamaz. O terbiyedir ki, ummadığımız taş gibi kaskatı şeylerden, hayat sahibi canlı varlık meydana getirir. O terbiyedir ki, çok ölüleri hayata mazhar edip dipdiri yapar. O terbiyedir ki, en basit şeyleri dahi kemale mazhar edip en mükemmel, en muhteşem, en muallâ şeyler hâline getirir. Ve siz ona gösterilen itina ve itiyat karşısında hayret ve hayranlık secdesine kapanırsınız.

Terbiye, bir şeyin, olabileceği en son noktaya ulaştırılması demektir. Bir otun çiçek açma kabiliyeti varsa, onun nihaî gelişme noktası çiçek açmaktır. Bir ağaç meyve veriyorsa onun son noktası da meyve vermektir. Esasen meyve vermesi gereken bir ağaç meyve vermiyorsa o, terbiyede kemale ermemiş, terbiye olmamış demektir. Bir yılanın terbiyesinde de bir son hududu vardır. Eğer bu yılan zehirli ise, onun terbiyedeki kemali, zehrin teşekkül etmesidir. Kör yılanın gözü görmez, fakat hayatta yaşamasını devam ettirecek mekanizma tam ve en mükemmel şekilde onda teşekkül ederse, artık o fıtratın kendisine tayin ettiği hududun bu son noktasına varmış sayılır. O, onun kâb-ı kavseynidir. Meyve veren ağacın meyve vermesi, çiçek açan bir otun çiçek açması, bir hayvanın fıtraten kendisine çizilmiş olan hudutların son noktasına ulaşması hep onların kâb-ı kavseynidir.

İnsanın da bir kâb-ı kavseyni vardır. Ve o En Kâmil İnsan'da miraçta ifade edilmiştir. Büyük mürebbi Nebiler Sultan'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) kâb-ı kavseyn'e çıktığını anlatırken Allah eliyle terbiye edilmekte, en son noktaya vardığını anlatmaktadır. İmkân âleminden sıyrılması, çokluk âleminden çıkması, birliği kavraması, sonra da çokluk âlemindekileri vahdete götürebilme aşk ve heyecanını duyması. İşte biz bu âna imkân ve vücup arası mânâsına "Kâb-ı Kavseyn" diyoruz.

Şöyle ki, terbiye edilen her şey terbiyesi ve tımarı neticesinde Allah'a delâlet etmektedir. Siz fundalıkların kapladığı fakat hiçbir tımarın görülüp müşâhede edilmediği bir dağa, bir vadiye, bir deniz kenarına gidip

karmakarışık otları müşâhede etseniz, düşünmediğiniz için, bunları bir an için de olsa sebeplere, tabiata verebilirsiniz; kendi kendine olmuştur diyebilirsiniz. Ama ilim kıstasıyla bakacak olursanız, onların da, Allah tarafından yapılmış olduğunu göreceksiniz. Fakat bir de görseniz ki, bu gelişigüzel, karmakarışık zemin ve yeşillikler bir fundalık değil de, arasında yollar açılmış ve su vermek için kanallar düzenlenmiş, ağaçlar budanmış, etrafında bir daire çevrilmiş, tel örgü yapılmış.. ve sonra oraya kuşları kaçırmak için korkuluklar dikilmiş, bir muhteşem bağ ve bahçe...

Bütün bunları gördükten sonra artık bunun gelişigüzel, tesadüfen olduğuna hiç ihtimal verebilir misiniz? "Rastlantı eseri olarak böyle olmuş" diyebilir misiniz? Tesadüfe hamledebilir misiniz? Asla ve kat'a! İşte Allah (celle celâluhu), kâinatı böyle tımar edilmiş olarak karşımıza çıkarıyor. Tıpkı kanalı açılmış, bağı bahçesi tımar edilmiş, içinde yollar yapılmış ve sonra korkuluk gibi şeyler dikilmiş, etrafı da tel örgüyle çevrilmiş bir bahçe gibi... Karşınıza çıkan her ağaç, o bağdaki her parça, her gül ve çiçeğin âdeta insan gibi "Allah" dediğini duyacaksınız.

İşte, bunun için sanki cansızlar da, şuurlular arasına katılarak "âlemîn"den bir parça oluyor. Allah hepsini katıp karıştırıyor. Meleği insana, insanı şeytana, şeytanı cine... Ve seni bir safta mütalâa ederek diyor ki; ağaçtan ota, ottan bağa, bağdan bahçeye, bahçeden yerin bağ ve bostanlarına kadar.. ondan da semanın yıldızlarla yaldızlanmış tertemiz yüzüne kadar her şeyi terbiye eden ve her şeyi en uç noktaya kadar götüren, "Rabbü'l-âlemîn" unvanıyla, Allah'tır.

Kâb-ı kavseyni ister ok ve yayla misallendirelim, isterse başka şeylerle anlatalım. Bütün bu ölçüler hiçbir zaman, gözünün biriyle çokluklar dünyasına bakan, diğer gözüyle de Vâcibü'l-Vücud'a nazar eden ve böylece vücubla imkânı bir araya getirip vücub ve imkân arasında bir makamı cem eden Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vaziyetini ifade edemez.

Terbiyede beşerin kâb-ı kavseyne kadar gitmesi için ona da yol açıktır. Ve eğer beşer, kendisi için takdir edilmiş olan bu kâb-ı kavseyne ulaşmamışsa, kimlerden ve nerelerden aşağı düşeceğini düşünmeli ve mutlaka yerini kontrol etmelidir. Düşünmelidir, çünkü Kur'ân böylelerine: إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا *"Onlar hayvanlar gibi, belki tutup gittikleri yol itibarıyla onlardan da aşağıdır."*[30] buyuruyor.

Allah (celle celâluhu), silsile silsile bütün kâinatı terbiye etmektedir. O'nun

bu terbiyesiyledir ki, atomdan çeşitli moleküller, moleküllerden de hücreler yaratılıyor. Sonra hücreler de terbiye ediliyor. Onlardan da canlılar meydana geliyor. Daha sonra da atomlardan aylar, yıldızlar ve sistemler yaratılıyor. Ve yaratılan sistemler âlemleri meydana getiriyor ki, Allah رَبِّ الْعَالَمِينَ unvanıyla bize bunları anlatıyor.

1. Âlemîn Kelimesinin Akıllıların Çoğul Yapıldığı Kip ile Anlatılması

O, bütün âlemlerin terbiyecisidir. اَلْعَالَمِينَ kelimesinin, akıllıların çoğul yapıldığı bir kip ile anılması da, esasen bu âlemlerin terbiye şeklini anlayıp idrak edeceklerin akıl sahibi insanlar olmasına tatlı bir işarettir. Bu işaretten de anlaşılıyor ki, Cenâb-ı Hakk'a alâmet olmayan bir âlemin var olmasının mânâsı yoktur.

Eğer şuur ve idrakiyle âleme bir kıymet ve değer getiren insan bu âlemden hariç tutulacak olsaydı, اَلْعَالَمِينَ yerine اَلْعَوَالِم denecekti. Fakat âlemi anlamada insanın önceliği olması hasebiyle اَلْعَالَمِينَ denilmiştir. İnsanın yanında, melekler ve cinler gibi varlıklar da şuur sahibidir. Ancak onlar, insan-ı kâmilin anlayabileceği çok şeyi anlamaktan âcizdirler.

Bunda diğer bir nükte de şudur. Sanki cansız ve şuursuz varlıklar, şuur ve akıl sahibi varlıkların potasında eritilerek, şuurlu ve akıllı birer varlık hâline getirilmişlerdir. Kâinat, bir bağ ve bahçenin sahibine delâlet edip âdeta onu terennüm etmesi gibi, Cenâb-ı Hakk'ı terennüm etmektedir. Hâsılı gökyüzüne, yıldızlarla لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ yazılsaydı semanın yıldızlarla yaldızlanmış tertemiz yüzündeki yaratılış mucizesi kadar, Cenâb-ı Hakk'ı ilân etmiş olmazdı.

İşte, bir çiçekten semanın o temiz çehresine kadar her varlık, ciddî bir terbiye ile ele alınıp terbiye ediliyor ki, bu intizam ve nizam devam ediyor. Ve devamıyla da durmadan ve ebedî bir lisanla, لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ diyor. Öyleyse bu varlıklar da sanki şuurlu gibi hareket etmektedirler. Dolayısıyla اَلْعَالَمِينَ 'nin içine girmeye lâyıktırlar. İşte bunları bu noktaya sevk eden رَبِّ الْعَالَمِينَ unvanıyla bize Kendisini anlatan Allah'tır (celle celâluhu).

2. İnsanın Terbiyesi

İnsan, terbiye yönünde bir ameliyeye, yani kendisinden meyve alınabilecek bir muameleye tâbi tutulmazsa çürür. Nasıl ki ağaçtan beklenen, meyvesidir; öyle de, insandan da beklenen bir meyve vardır; o da kâb-ı kavseyn-i beşeriyeye çıkmaktır. O, bu meyveyi elde etme hususunda kimyasal bir

muamele gibi bir muameleye tâbi tutulursa meyve verir, tutulmazsa bozulur çürür. Sütün bozulması gibi bozulur gider. İnsanla süt arasındaki münasebeti, kâb-ı kavseyne çıktığı noktada Nebiler Nebisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) bize şöyle anlatmaktadır: *“Bana o noktada bir bardak süt ve bir bardak da içki takdim edildi, ben önce tereddütte kaldım, sonra da sütü alıp içtim; bunun üzerine Cibril: ‘Fıtratı tercih ettin. İçkiyi içseydin, ümmetin tuğyan edecekti’ dedi.”*[31]

Beşer fıtratı, hususiyle Ümmet-i Muhammed’in fıtratı, süte benzetilmektedir. O olduğu gibi kalsa ekşir, bozulur, içindeki virüsler çoğalır. Sonra da hiçbir işe yaramaz hâle gelir. Ve artık yağından, ayranından, peynirinden istifade edilmez. Ama kimyasal bir operasyona tâbi tutulursa, ondan yağ ve peynir elde edildiği gibi ayranından da istifade edilir. Tıpkı insan da bunun gibidir. Meselâ insan, tamamen terkedilmiş bir hâlde kalsa, ona ne iyi ne de kötü hiçbir şey telkin edilemese ve lâhut âlemiyle olan münasebeti kesilse, o da, süt gibi işe yaramaz hâle gelecek ve atılacaktır. Onun içindir ki, çok yüce gayeler için yaratılmış olan insan, eğer Cenâb-ı Hakk’ın kâinatta hâkim olan terbiyesine uygun hareket etmez ve O’nun yolundakilere dahil olmazsa, esfel-i safilîn denen en aşağı derekeye sukut eder. Ve Cehennem’e yakıt olur.

“Rabbü’l-âlemîn” unvanıyla kendisini bize tanıttıran ve bu unvan sayesinde binbir isminin cilvesini gösteren Allah’ın isimlerine yakın olduğumuz nisbette terbiyeli ve insanî kâb-ı kavseyne yükselmiş olacağız. Yoksa hayvandan daha aşağı bir duruma düşecek ve sukut edeceğiz.

Yanlış müdahale ve bilmeyerek karışmalar da insanı yozlaştırır. Âlemin terbiyecisi Allah’tır. Çünkü bu âlemi bir bütün hâlinde O yaratmıştır. Bir şairin yirmi beyitten ibaret bir şiir yazdığını düşünelim. Sonra bu şiirin muhtevasını incelemeden ve bu şiiri okumadan içine başka iki beyit ilâve edelim, sonra da bunu şiirden anlamayan avamdan bir insana götürelim. Ondan, bu iki beytin diğerlerine uymadığını anlatan sözler işiteceğimizden şüpheniz olmasın. Zira diğerleriyle bu iki beyit arasında bir uyumsuzluk olacağı muhakkaktır. Aynen onun gibi, kâinat bir şiir gibidir ve her beyitin diğerleriyle bir münasebeti vardır. İnsan da bu kâinat beyitleri arasında bir beyit hâlinde tanzim edilmiştir ve kâinat denen bütünden bir parçadır. Kâinatı onsuz ve onu da kâinatsız düşünemeyiz. Öyleyse insana bütün kâinatın terbiyesi içinde bir yer vermek lâzımdır. Diğer bir tabirle insan, kâinatta cereyan eden kanunlara uygunluk içinde terbiye edilmelidir. Hâlbuki beşer daha tam mânâsıyla tabiatı ve kâinatı

bilemiyor. Ruh, akıl ve his âlemleriyle olan münasebetine akıl erdiremiyor; vicdan denen ve tek başına Vâcibü'l-Vücud'a delâlet eden o ince sır kaynağını kavrayamıyor. Dolayısıyla onun kendi hakkında vereceği isabetsiz hüküm de varlık hakkında verdiği hükümden farksız ve belki de daha isabetsiz olacaktır.

3. Beşerî Terbiye Düsturları ve Acı Manzara

Bir hayli zamandan beri beşer, kendi terbiyesine müdahale etti. Ve bu hususta psikoloji kitapları yazdı; terbiye adı altında bunu nesillere takdim etti. Bu dönemde nesillerin terbiyesine soyunmuş psikolog ve pedagoglar, büyük büyük laflar ettiler. Ettikleri laflar o kadar tiz perdedendi ki, çok kimseler bütün çekiciliği anlaşılmazlığına bağlı bu lafların tesirinde kaldı ve neslin ancak onların dediği şekilde terbiye edileceğine kandılar. Hâlbuki işte yetiştirdikleri nesiller! Kitabına, terbiyecisine, anasına, babasına, atasına, mazisine, köküne, nizamına ve hatta bütün kâinata düşman bir nesil! Bütün dünya aynı badireden aynı girdap içinde Rabb'in terbiyesi dışında terbiye olamayacağını hâl diliyle göstermekte, "terbiye ettim" diyenlerin yüzlerine tükürerek bu koca yalanı onların yüzlerine vurmaktadır.

Nesle yanlış müdahale onu şirazeden çıkardı. Bilmeyen el ve kafalar ona terbiye adına zehir içirdi. İlim, fikir, düşünce ve histe yetersiz zorba bir zümre, ardı arkası gelmeyen kapris ve arzularına, nesilleri alet edip onun üzerinde oyun oynadı. İnsanı herhangi bir tecrübe tahtası telakkisiyle tecrübe etmeye kalkıştı. Bu ardı gelmeyen denemeler çeşit çeşit bulaşıcı hastalıklara sebebiyet verdi. Nice millet ve devletler yıkıldı; yıkıldı ama yıkılanlardan ne birşey duyan ne de hisseden oldu. Zaten insanı bir pislik fabrikası ve bir makine yığını şeklinde değerlendirenlerden his ve duygu da beklenemezdi ya!.. Evet, onların bütün iktisadî ve siyasî kavgalarının altında, insan hakkındaki bu yanlış telakki yatmaktadır. Kendi zaaflarının aynasında görüp öyle mütalâa ettikleri insan mefhumu, işte bu hevesperestlerin elinde bugünkü hâle gelmiştir. Beşer kendi fıtratına ve aslına dönerek bu gidişe bir dur demezse, netice pek de iç açıcı olmayacaktır.

İnsanlık, kendisiyle ruh, kalb ve hisleri arasındaki münasebeti kavrayıp Cenâb-ı Hak'la olan alâkasını idrak edebilirse, ancak ondan sonra bu sapmalardan kurtulacaktır ki, bunu da bize sadece, Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân'ın tecessüm etmiş tek timsali Nebiler Sultanı anlatır ve izah eder. Zaten yukarıda –bir nebze dahi olsa– bâtılı tasvirimiz de, bu mânâya intikal edebilmek içindi.

İnsanın evc-i kemale çıkması ve fıtratının kâb-ı kavseynine ulaşması ancak ve ancak ilâhî terbiye ile terbiye edilmesine bağlıdır. Bu kemale eriş ise, Allah ahlâkıyla ahlâklanma düsturunda esas mânâ ve tonunu bulacaktır. Din, insana böyle bir ahlâkı tavsiye eder.[32] Ve sadece tavsiye ile kalmaz, insanı elinden tutup bu makama erdirecek yolun başına getirir ki, sırat-ı müstakîm de Kur'ân'ın tutup gittiği bu yoldur.

Hâlbuki bugüne kadar beşerî sistemler, meseleye ne kadar ilmî ve pozitif veche vermeye çalışırlarsa çalışsınlar onların tedavi adına her teşebbüsü, insana indirilmiş müthiş bir darbeden ibaret kalmıştır.

Vitrin hırsızları, merd-i kıptinin şecaat arz ederken sirkatini söylediği gibi, şecaat arz ettiklerinde vitrin hırsızlıklarını anlatacaklar. O milletlerin, o devletlerin radyolarında, televizyonlarında, âsi, şakî ve anarşistler, teröristler halka kurtuluş ordusu şeklinde takdim edilip gösterilecektir. Onların radyo ve televizyonları âsiyi, şakîyi alkışlayacak ve dünya düşünürleri, dünya terbiyecileri ve terbiye müesseseleri de buna 'aydınlık' diyecek. Verilen terbiye, eseriyle ölçülür. Ve işte sokaklar ve işte bugünkülerin verdiği terbiye..! Eski vahşiler şimdi birkaç dakika içinde yapılan cinayeti bütün hayatları boyunca yapamıyorlardı. En vahşi insan beş on adamı ancak öldürebiliyordu. Fakat bugün tanklarla, tayyarelerle ve kimyevî silahlarla binlerce insan birden katlediliyor. Ve işin en acı tarafı da bütün insanlık tamamen yıkımdan ibaret olan bu manzarayı hissiz ve sessiz seyrediyor. Merhum dertli şair Âkif'in dediği gibi:

"His yok, hareket yok, acı yok… Leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana… Sen böyle değildin.
Kurtulmaya azmin, niye bilmem ki, süreksiz?"

Topyekün beşer bu korkunç yıkılışı hissizlik ve sessizlik içinde seyrediyor. İşlenilen cinayetlerin küçük bir kısmı dahi başka şekilde meydana gelseydi, feryatlar basılacak, gazetelere yazılacak, radyo ve televizyonlar ile ilân edilecektir. Esasen yeri dağ olduğu hâlde yanlışlıkla ilim-irfan yuvalarına gelip çöreklenmiş ve orada eşkiyalık yapmaktayken eşkiyalığın son noktasına ulaşan, yani idam sehpasına çıkan insanlar hakkında mersiyeler ve destanlar yazılmıştır. Diğer taraftan binlerce insan öldürülürken kimsenin gözünden bir damla yaş dahi akmamıştır.

İlim, fen, teknik onun mahiyetindeki insanî cevherler uyarılmadığı için, yığın

yığın teorileriyle onu kendisinden dahi şüphe eder hâle getirdiği gibi, teknik de onun tahripteki kuvvetini artırmaktan başka bir şey yapmamış ve onu eski cânilere rahmet okutturacak kadar canavarlaştırmıştır. Evet, bugün beşer, bir daha zapturapt altına alınamayacak şekilde bütün zaaflarıyla öyle bir hortlamıştır ki, ona söz dinletmek oldukça zor görünmektedir. Çünkü bugüne kadar ona durmadan, nefse ait zaaflar ve menfî eğilimler insanın esas gaye ve yaratılış hikmeti gibi telkin edilmiştir.

Bugün modern tekniğin ölüm kusan aletleriyle bir anda binlerce insanın ölümüne sebep olunurken, topyekün beşer, bütün bu ciğersûz hâdiseleri gayet hissiz ve duygusuz olarak seyretmektedir. Mürüvvet diye de tarif edilen insanlıktan nasibi olan çok az gibidir.

Bugün Batı, kendi nesillerini bu şekilde dejenere ettiği gibi İslâm âlemini de aynı akıbete uğratmaya uğraşmaktadır. Ve bunda muvaffak olmadığı da söylenemez. Esasen şahsiyet adı altında telkin edilen enaniyet ve gurur gibi şeylerle, günümüzün insanını şımartmış, nesilleri firavunlaştırmış ve hiçbir değer hükmü dinlemez hâle getirmiştir.

Sağda ve solda bu şekilde nefsinin zebunu nice türediler vardır ki, hiçbir zaman lâyık olmadıkları makamları işgal ve insanımızı idlâl etmektedirler.

Siyasî hayat tamamen yürekler acısıdır. Makyavelist düşünce, faydayı mihrap hâline getirmiş ve insanlık, kendisine faydalı olanın kulu ve kölesi olmuştur. Bu, öyle bir yanlış telakki ve düşüncedir ki, kendi siyasî görüşüne taraftar olan şeytan olsa, ona melek nazarıyla bakar; fakat kendi muhalifi melek dahi olsa, o da sadece bir şeytandır. İşte bu sakîm görüş bugün telkin edilen terbiyenin acı fakat gerçek bir neticesidir.

Nesli bozanların elinde kendi çıkar ve anlayışlarına göre ölçüler vardır. Ve onların ölçülerine göre kimin iyi, kimin kötü olduğunu tahmin etmek çok zordur. Allah (celle celâluhu): وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً *"Allah meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım dediği zaman."*[33] mealindeki âyetiyle insana en büyük pâyeyi vermiştir. Yani insana *"Benim halifem."* demiştir. İnsan O'nu temsil edecek, ruhuyla Allah'a ayna olacak ve kâinattaki umumî hareket içinde iradesiyle Cenâb-ı Hakk'ı gösterecektir. Ve işte Allah böyle bir halife yaratacağını söylemektedir. Nesil yozlaşıp bodurlaştıktan sonra ise meleğin endişesiyle alâkalı duruma şahit oluyoruz. Melek: قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ

demişti. Onun bir tereddüdü ve sanki anarşist ve nesli bozanı görmüş gibi bir endişesi vardı. Ve bu endişesini dile getirerek Cenâb-ı Hakk'a: *"Yerde anarşi çıkaracak, bozgunculuk yapacak ve sonra kan dökecek kimseleri mi halife kılacaksın?"* diye sormuştu...[34]

i. Kâinatta "Kemal"e Doğru Gidiş ve "Rabbi'l-âlemîn" Beyanı

"Rabbi'l-âlemîn" ifadesinin altında şu mânâlar da düşünülebilir. Bütün kâinatta tecellî eden Allah'ın isimleri vardır. Bu isimlere göre her şey bir kemale doğru koşmaktadır. Bitkiler, hayvanlar, cansızlar hepsi ciddî bir iştiyakla hareket etmekte ve kemale sevk edilmektedir. Taşlar parçalanır toprak olur. Toprak ayak altında çiğnenir, bitkilere bağrını açar ve saksı olur. Bitkiler hayvanlar için kendini feda eder ve hayvanlık mertebesine çıkar. Hayvan da bütün hızıyla insanlık mertebesine çıkmak için koşmaktadır. Böylece her şeyde bir kemal göze çarpmakta ve bu kemalin durduğu noktada da bozulmanın başladığı müşâhede edilmektedir.

Kâinatta kemale doğru bu umumî koşuş içinde Rabbü'l-âlemîn unvanıyla Allah (celle celâluhu), insanların da iradeleriyle bu koşuya katılmalarını istiyor. Bütün âlem bir kemale doğru koşup giderken insan yerinde mi sayacak? Bütün âlem meyve verirken o böyle meyvesiz ve bodur mu kalacak? Ağaç meyve veriyor. Eğer insan mârifet meyvesini veremez, kalbine O'nu yerleştiremez, dünya ve içindekileri O'nun nâmına terk edemezse; meyve vermemiş ve yozlaşmış demektir. Hâlbuki insan, Allah'ın bütün isimlerini câmî bir aynadır. Allah'ın her ismi bir hat, bir çizgi ve bir nokta hâlinde onun mahiyetine dercedilmiştir. Sonra Allah insandan kendi iradesiyle koyduğu kerem, ihsan, akıl ve fikir gibi cevherleri yine insanın kendi iradesiyle izhar etmesini talep ediyor. Yani o, iradesini kerim, muhsin, akıllı ve mütefekkir olma yolunda kullanacak ve Cenâb-ı Hakk'ın yerleştirdiği bütün madenleri doğru ve istikamet içinde ateşlemeye bakacaktır. İnsanın mânevî mahiyetinde öyle madde ve madenler vardır ki, bunlar ilâhî fitillerle ateşlenirse, elmas, gümüş, altın ve pırlanta hâlinde ortaya çıkacak; fakat beşerî ölçülerle ateşlendiği zaman ise elmas, kömür hâline gelecektir.

İnsan-ı Kâmil Ufku ve Terbiye

رَب kelimesi masdardır. Allah öyle terbiye edicidir ki, O'nda terbiyenin dışında bir şey göremeyiz. Tabiri caizse sanki O terbiyenin ta kendisidir. İnsan

da terbiyede öyle yakınlık kazanmalı ki, âdeta terbiyenin ta kendisi olsun. Onu terbiye anlayışı içinde âbideleştirmek istedikleri zaman bu âbideye kim bakarsa baksın *"Vallahi bu terbiye anlatıyor."* demelidir. Onun içindir ki terbiyede en ileriye giden Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sadece kulluğuna bakan kimse O'nda âdeta Allah'ı müşâhede ederdi. Şu söz O'nun için söylenmiştir: يَا مَنْ إِذَا سَجَدَ تَجَلَّى اللّٰهُ فِيهِ *"O Nebi ki secde ettiği zaman secdesinde Allah zuhur eder."* O Allah'ı öyle tazim, öyle tekrim eder ki, O'nun o vaziyetine bakan "Allah var ve O'nun kalbi Allah'ın elinde tir tir titriyor!" derdi.

İşte insan böyle bir terbiye ile yetiştirilirse, terbiyenin kendisi hâline gelebilir. Geldiği zaman da, en küçük daireden en büyük daireye kadar onun tesir ve atmosferi kendini hissettirir. Aile ve cemiyet bu anlayışa yavaş yavaş da olsa alışır ve bütünleşir. Bu durumda, söylenen sözler mâkes bulur, teklifler hüsnü kabul görür. Ve insan kendi mahiyetinde tezahür ve tecellî eden bütün Esmâ-i İlâhiye'ye tam ve câmî bir ayna olarak yaratılış gaye ve pâyesine erer. Zaten Cenâb-ı Hak, Kendisini insanda görmek için onu yarattı.[35] İnsan, tam mânâsıyla O'nun isimlerine ayna olursa hakikî yakınlığı kazanmış ve böylece Cenâb-ı Hakk'ın terbiyesine kavuşmuş olur.

Bir ameliyeye tâbi tutulmadan, bir muamele görmeden ve tımar edilmeden neslin kurtuluşunu beklemek safdilliktir. Eğer bütün dünya nesillerinde bir kurtuluş, bir ıslah hâli bekleniyorsa bu bizim kendi gayret ve iradelerimizle Allah'a teveccüh etmemiz şeklinde gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır.

Evet, Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) dediği, yaptığı ve olduğu gibi bir düzen kurmak istiyorsak O'nun gibi davranmak zorundayız. O, Bedir'de ellerini açtı ve: *"Allahım, bu Senin askerindir. Burada mağlup olursak kıyamete kadar artık Senin adını anacak olmayacaktır."*[36] diye yalvardı. O kadar ısrarla yalvardı ki, cübbesi sırtından düşerken farkında bile değildi. O, bu noktaya kadar irade ve ihtiyarıyla yapabileceği her şeyi yapmış ve tam kıvamında bir cemaatle Allah'ın huzuruna çıkmıştı. Ondan öte bütün himmetiyle ve inayetiyle Allah'a dayanıyor: *"Allahım, ötesini Sana havale ediyorum."* diyordu. Ve Allah, Habîbi'nin imdadına koşuyor, O'nu teyit ediyordu. Artık insanlarla beraber o meydanda melekler at koşturuyordu.

İşte böylesine bir yöneliştir ki, Allah'ın yardım ve muvaffak etmesiyle kötülüğü emreden nefislerimizin ve bütün kötülük emreden nefisler için çalışan

şeytanlaşmış insanların başına melek kırbaçlarının inmesi şeklinde bir netice doğuracaktır. Allah doğrudan doğruya işe vaziyet ve müdahale edecek ve O'nun terbiyesine uygun hareket ettiğimizden dolayı da böyle bir terbiye yaratacak ve bizi terbiyeli zümreler arasına katacaktır.

Allah'ın terbiye kanunları dışındaki terbiyeye terbiyesizlik denir. Evet, kemale erdirmeyen ve insanı son oluş noktasına götürmeyen terbiye noksandır. Hâlbuki terbiye, bir bütün olmalıdır. Bir yol bizi insanın varacağı son noktaya götürmüyorsa o yol bâtıldır. Hâlbuki bir insanın varacağı en son nokta ise, onun, doğrulukta evc-i kemale çıkması ve kâb-ı kavseyne ulaşmasıdır.

Muhyiddin İbn Arabî, Şam'da sokakta gezerken, bir şakînin darağacında asılmış olduğunu görür. Hemen onun yanına koşar ve gayz içinde bu adamı seyreden kimselerden birinin yanına sokulur ve sorar:

– *Bunu niye astılar?* Adam:

– *Hazret, bu bir şakî idi,* der. Tekrar sorar:

– *Ne yapmıştı?* Adam cevap verir:

– *Eşkiyalık. İnsanlara musallat oldu, ırza, namusa saldırdı, adam öldürdü...*

Bunun üzerine Muhyiddin İbn Arabî koşar, şakînin ayaklarını öpmeye başlar. Etrafındakiler ona:

– *Hazret, bu insanların en pest ve en aşağısıdır. Ne diye ayaklarını öpüyorsunuz?* derler. Cevap verir:

– *Hayır, dediğiniz gibi değil. Her mesleğin bir müntehası, bir kemali, bir son noktası vardır. Her meslek, meslek sahibini o noktaya sevk eder. Meslek sahibi o noktaya vardığı zaman kemale ermiş, olgunlaşmış olur. Şekavet mesleğinin son noktası da idam sehpasıdır ve bu zat mesleğinde muvaffak olmuştur. Onun için ayağını öpüyorum.*

Hazretin vermek istediği bir ders vardır. Ve bu dersi en beliğ şekilde mücerret ile müşahhası birleştirerek vermiştir. Ve şunu demek istemektedir:

Ey insan! Senin de bir kâb-ı kavseynin var: İnsan-ı kâmil olmak. Ve ey mü'min! Senin kâb-ı kavseynin ise Allah, Resûlullah ve Kitabullah'ta fâni olmak ve nefsaniyetin itibarıyla eriyip gitmek!.

1 Müslim, *zühd* 68; Ebû Dâvûd, *edeb* 9; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/94, 6/5.

2 Tirmizî, *birr* 35; Ebû Dâvûd, *edeb* 11.

3 Sebe sûresi, 34/13.

4 Abdurrezzak, *el-Musannef* 10/424; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 4/97.

5 İbrahim sûresi, 14/7.

6 Buhârî, *ezân* 8, *tefsîru sûre* (17) 11; Tirmizî, *salât* 157; Ebû Dâvûd, *salât* 28.

7 Yûnus sûresi, 10/10.

8 es-Suyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr* 6/332 (İbn Merdûyeh'ten naklen).

9 İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr* 1/27, 4/1258, 5/1479, 6/1931.

10 İbn Mâce, *edeb* 55; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 12/343.

11 Müslim, *tahâret* 1; Tirmizî, *daavât* 85; Nesâî, *zekât* 1.

12 Yâsîn sûresi, 36/59.

13 Bkz.: ed-Dârakutnî, *es-Sıfât* 1/36; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 12/430.

14 Buhârî, *küsûf* 2; Müslim, *küsûf* 1.

15 Tirmizî, *zühd* 9; İbn Mâce, *zühd* 19; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/173.

16 Bakara sûresi, 2/30.

17 Enbiyâ sûresi, 21/105.

18 Bkz.: Ebû Dâvûd, *diyât* 6; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 2/35, 19/221.

19 Bkz.: En'âm sûresi, 6/76-79.

20 En'âm sûresi, 6/79.

21 Bkz.: el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 3/15; ed-Deylemî, *el-Müsned* 3/174.

22 Enbiyâ sûresi, 21/22.

23 Buhârî, *zekât* 54, *cihad* 71, 74, *enbiyâ* 10; Müslim, *hac* 462, 503, 504.

24 Buhâri, *fezâilü ashâb* 5, 6; Tirmizî, *menâkıb* 18.

25 Muvatta, *Kur'ân* 32, *hac* 246; Abdurrezzak, *el-Musannef* 4/378. Yakın ifadelerle bkz.: Tirmizî, *daavât* 122.

26 Tahrîm sûresi, 66/6.

27 Fussilet sûresi, 41/11.

28 Bkz.: Zümer sûresi, 39/74.

29 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 7/234; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* 11/217.

30 Furkan sûresi, 25/44.

31 Buhârî, *enbiyâ* 24, 47, *menâkıbü'l-ensâr* 42, eşribe 12; Müslim, *îmân* 259, 264, 272.

32 Bkz.: el-Kelâbâzî, *et-Taarruf* 1/5; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/306; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* 1/564.

33 Bakara sûresi, 2/30.

34 Bakara sûresi, 2/30.

35 Bkz.: el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* s.218; es-Suyûtî, *ed-Düreru'l-müntesira* s.15.

36 Buhârî, *meğâzî* 4; Müslim, *cihad* 58; Tirmizî, *tefsîru sûre* (8) 3.

E. “ER-RAHMÂNİ’R-RAHÎM” ÂYETİ

a. Rahmân ve Rahîm İsimlerinin Tekrar Zikredilmesinin Hikmetleri

Besmele’de zikri geçen şu iki isim Fatiha’da tekrar zikrediliyor. Bunda da şu hikmetler düşünülebilir:

Birincisi: Mesele, fıkıh açısından ele alınırsa; Besmele Fatiha’nın bir âyeti olmadığını işaretle böyle denilmiştir. Ve dolayısıyla, bu isimlerin burada zikri tekrar değildir.

İkincisi: Meseleye hikmet yönüyle bakacak olursak; sonsuz ve sınırsız isimlerin sahibi olan Allah (celle celâluhu) kendini evvelâ “Allah” ismiyle tanıttıktan sonra bu isimlerle insanın imdadına yetişiyor. Zira Zât-ı Ulûhiyet’in bütün kâinatta görülen vâhidiyet tecellîsini bir beşerin anlayıp idrak etmesi imkânsızdır. İşte bu azameti ve aklı boğan keyfiyetteki tecellîyi anlattıktan sonra, her ferdin kendi aynasında görüp kavrayabildiği tecellîlerini nazara vererek O’nun sonsuz rahmeti zikredilmiştir. Bu isimlerin zikriyledir ki, insan kendi ruh aynasında kâinatı ve kâinatın delâlet ettiği Zât-ı Ulûhiyet’in mânâsını anlar.

Üçüncüsü: Bir başka yönüyle de, اَللّٰهُ lafzından sonra bu iki ismin anılması, sakındırma ve korkutmadan sonra, teşvik ve rağbet verme mânâsını taşımaktadır. Zaten, Kur’ân-ı Kerim’de, nerede bir terhib (sakındırma) varsa hemen bir terğib (rağbet verme) ve nerede terğib zikredilirse ardından onu bir terhib takip eder. Bu bir âdet-i ilâhîdir.

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۝ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ

“Kullarıma haber ver. Ben Gafûr ve Rahîm’im. Ve yine haber ver. Benim azabım can yakıcı bir azaptır.”[1] âyeti bu meseleyi en güzel şekilde bir arada ifade etmektedir.

Devs’in Aslanı Ebû Hüreyre’nin (radıyallâhu anh) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: *“Eğer mü’min, âlemlerin ötesinde kendisi için hazırlanan ukûbeti görseydi, Cennet’ten ümidini keserdi. Kâfir de, Rahmet-i İlâhi’nin genişliğini düşünseydi, rahmetten ümidini kesmeyecek ve istifade etmeyi düşünecekti.”*[2] Bu hadiste de terhib ve terğibin bir arada ele alınışını görüyoruz. Onun için

“Rabbi’l-âlemîn” diyen Allah (celle celâluhu), kâinattaki umum tasarrufatını anlattıktan sonra, insandaki hususî tasarrufunu da zikretmiş ve insanı ihmal etmemiştir. Meselâ: [3]يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ diyerek gökleri kitap sahifeleri gibi düreceğini ve buna muktedir olduğunu anlattığı Kur’ân-ı Kerim’de; [4]يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ ve وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ[5] gibi âyetlerle de hususî tasarrufu olarak, kişi ile kalbi arasına girdiğini ve insana şah damarından daha yakın olduğunu anlatıyor.

İşte Fatiha sûresinde de, اَللّٰهُ lafzıyla bütün isimleri kendinde toplayan Zât’ın tasarrufunu takdim etmesinden irkilen ve ürken insana, *“er-Rahmân”* ve *“er-Rahîm”* isimlerini zikrederek onlara ünsiyet ve kalblerine itminan vermiş oluyor. Sanki insanın kulağına bu isimlerle şu mânâlar fısıldanıyor: O kadar korkup ürkme. İşin temelinde merhamet vardır. O, rahmetiyle sizi yaratmış ve yine rahmetiyle hayatınız için gerekli olan her şeyi sizler için hazırlamıştır. Ancak sadece dünya sizi tatmin edemez. Sizin için bir Cennet var ve bir Cemal-i Bâki’yi temâşâ da lâzımdır. O, Rahîmiyetiyle, sizler için bunu da müyesser kılacaktır. Bir vahşet ve yalnızlıktan sonra insanın içinde ılık bir ünsiyet hâsıl eden bu iki kelime ne kadar mukaddes, ne kadar mübeccel ve Allah lafzından sonra bu iki ismin zikri ne kadar lüzumludur...!

Allah’ın merhameti daha çok yıkılmış, dilgir, perişan ve afetlere müptelâ bir insanın, o afet, belâ ve musibetlerden kurtulup halâs olması, ona iyi ve güzelin takdim edilip verilmesi şeklinde kendini gösterir. İşte bu keyfiyeti, Rahmân ve Rahîm ifade eder. Binaenaleyh, meseleyi birinci cihetiyle ele alacak olursak, Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücud azametle kâinatı çalkalıyor ve mevcudatı yokluk âleminden varlık âlemine çıkarıyor; ikinci şıkta ise, Allahu Teâlâ Hazretleri var ettiği her şeye kamet-i kıymetine uygun, hususî iltifatta, ihsanda bulunuyor ve herkesi nimetleriyle perverde ediyor.

b. Cenâb-ı Hakk’a İzafetle Rahmâniyet ve Rahîmiyet’in Mânâları

Rahmân ve Rahîm kelimelerinin ruhunda, “rikkat-i kalb” dediğimiz kalb inceliği, nefis meyli mânâları vardır. Yani rahmet ve merhamete muhtaç olanlara karşı, bir meyl-i nefsî, bir rikkat-i kalb ve bir şefkat olmaktadır. Ve sonra bu meyl-i nefsî, rikkat-i kalb ve bu şefkat saikiyle onlar hakkında düşünülmesi gereken düşünülür. Bazı tefsirciler, buradaki kalb rikkati ve nefsin meylini Zât-ı Bârî hakkında uygun görmediklerinden bunların lâzımını ve

nimet vermenin sebebini düşünerek bu âyeti "Allah, haklarında hayır murad eder." şeklinde tefsir etmişlerdir. Bunu biraz izah edelim:

Bizdeki rahmet, birine karşı acıma, rahîmiyet ise nefsin meyli şeklinde tezahür eder. Kolu kanadı kırık, mazlum, mahzun, mükedder birini gördüğümüz zaman, elimizde olmayarak kalbimizde bir rikkat duyar ve ona karşı meylederiz. İşte müfessirler, zaaf ifade eden bu kelimeleri Allah hakkında kullanmayı uygun görmediklerinden diyorlar ki: *"Nefsin meylinin lâzımı, nimet vermenin sebebi hayır murad etmektir. Öyleyse er-Rahmân, er-Rahîm, insanlar hakkında hayır murad eden Allah demektir."* Fakat bu takdirde Allah'ın diğer sıfatları hakkında da bu şekilde düşünmek gerekir. Meselâ Allah'ın Basar ve Sem' sıfatları vardır. Allah Basîr ve Semî'dir. Yani Allah görür ve duyar. Bir kısım vasıtalarla meydana gelen görme ve duyma Allah'a isnat edilemez. Bizdeki görme, güneş şuaları yardımıyla ve bir mesafeye bağlı olarak meydana gelir. Ve bizim gördüğümüz şeyler olduğu gibi, görmediğimiz şeyler de vardır. Duymamız da yine bir kısım sebeplere bağlı olarak meydana gelir. Onun için bu sebeplerle meydana gelen görme ve duyma Allah'a isnat edilemez. İşte nasıl ki, bu şekildeki görme ve duyma Cenâb-ı Hakk'a isnat edilmez; öyle de, bizde nefsin meyli veya kalb inceliği olarak tezahür eden Rahmâniyet ve Rahîmiyet de bu mânâda Allah'a isnat edilemez. Bizdeki nefis meyline ve rikkat-i kalbe mukabil, O'nda mukaddes olarak bu mânâlar vardır. O'nun görme ve işitmesi de tamamen bizimkinden farklıdır. Binaenaleyh, bu sıfatları mecaza verip, tevil yapma, biraz tekellüflü olur ki, sonra Allah'ın bin bir ismini tevil etme lüzumunu duyarız. Onun içindir ki, biz *"Rahmân, Rahîm, Mü'min, Müheymin, Rezzak vs."* derken bunları Allah indindeki mânâlarıyla mütalâa ediyoruz.

c. Rahmâniyet ve Rahîmiyet Ufkunda Tecellî Eden Lütuflar

Cenâb-ı Hak eşyayı yoktan var edip vücud sahasına getiriyor. Âdeta bize diyor ki, "İsteseniz de istemeseniz de Rahmâniyetimle sizi var ediyor ve sizin için gerekli olan şeylerle varlık ve hayatınızı devam ettiriyorum. Rahmâniyetimle var ettikten sonra, Rahmâniyetimin kemalini göstermek için; size Rahîmiyetimle de bir irade veriyorum. İradenizi kullanmanıza ve kullandığınız iradenin çapına göre de ötede size mükâfat vereceğim. Siz, iradenizi kullanmakla bir şekle gireceksiniz ve bu şekil, ahiret âleminde bir kısım nimetlerden istifade etmeye hazırlanmak demektir. Elverir ki sizler, kendi

heva ve hevesinize uyarak Benim rıza dairemin dışına çıkmayasınız. Aksi takdirde orada cezanızın daha ağır olacağını düşününüz."

İşte Allahu Teâlâ kendisini Rahmân ve Rahîm olarak tanıtırken biz de, o Rahmâniyet ve Rahîmiyetin altında bu mânâları seziyoruz. Bunu bir misalle açıklığa kavuşturalım: Müdebdeb, muhteşem bir saray ve bu sarayın içinde çeşitli varlıkların tenezzüh ve seyr ü seyahatini sonra da bütün bu gezip dolaşanlara mukabil, saraya teşrifatçı, saray sahibine yaver bir zât düşünelim. Öyle bir yaver ki, tepeden tırnağa madalya ve formalarla tezyin edilmiş; sarayın en aziz varlığı olarak, her hâliyle kendini hissettiriyor. Nereye gitse hüsnü istikbal görüyor, kime yönelse edeple emrine koşuyor, kime dönüp baksa haşyetle iki büklüm oluyor. O zaman anlarız ki, şehzâdeler gibi sarayın içinde dolaşan bu yaver, saray sahibinin yanında en aziz, en şerif ve iltifatına en çok mazhar olan bir zâttır. Ve yine anlarız ki bu zât, saray sahibinin merhamet ve şefkatine en çok mazhar olandır. Aynen öyle de, kâinat bir saray, insan o saray içinde en kerîm, en eşref bir yaver ve en kâmil şekilde Allah'ın Rahmâniyet ve Rahîmiyetine mazhar bir varlıktır. O bir ağaç veya şurada burada otlayan dört ayaklı varlık değildir. Üstün bir seviyeye çıkarılmış, diğer varlıkların üstünde bir kısım ihsanlara mazhar edilmiştir.

Şimdi, hiç uygun mudur ki, bu kadar mazhariyetten sonra o gitsin, kendi şahsiyetine, kendisine lütfedilen şeylere münasip olmayan işlerle uğraşsın. Kısaca, pislikleri karıştırsın, kapının önünde uygun olmayan mahluklarla; bitle, pireyle, fareyle, akreple, yılanla çiyanla meşgul olsun; üzerinde taşıdığı madalyalar, formalar ve saray sahibinin nazarında olduğuna hiç dikkat etmesin. Aksine böyle davrandığı takdirde hemen hükmümüzü verir ve deriz ki; bu zat, böylesine nimetleri düşünmeyerek, bu gibi âdi işlerle meşgul olmasının cezasını muhakkak görecektir. Bununla Allah'ın, Rahmâniyet ve Rahîmiyetinin altında, insanın mazhar olduğu lütuflarla, yaptığı işlerin birbirine münasip olmamasının ve Allah'ın insanı muhatap olarak kabul etmesine mukabil, insanın bu iltifatları değerlendirip değerlendirmediğini anlatmak istedik...

Fatiha hakkında Ebû Hüreyre'nin (radıyallâhu anh) rivayet ettiği bir hadiste Allah'la kul arasındaki bu münasebet ve paylaşma bize şöyle anlatılır: Fatiha'da Allah (celle celâluhu) kuluyla konuşuyor ve şöyle buyuruyor: قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ. فَنِصْفُهَا لِي وَنِصْفُهَا لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ *"Fatiha'yı ikiye taksim ettim. Yarısı Benim, yarısı kulumundur. Kuluma istediği verilecektir."* Kul اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

dediği zaman Allah Teâlâ: *"Kulum Bana hamd etti."* der. Kul اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ dediği zaman Allahu Teâlâ: *"Kulum Beni senâ etti."* der. Kul مَالِكِ يَوْمِ الدِّين dediği zaman Allah Teâlâ: *"Kulum Beni yüceltti."* der. Ve buraya kadar Benimdir. Kul إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ dediği zaman Allah Teâlâ: *"Bu, kulumla Benim aramdadır."* der. *"Sûrenin sonu ise sadece kulumundur ve kuluma istediği verilecektir."* der.[6]

İşte insan Fatiha'yı okurken bu münasebet ve paylaşmaya dikkat etmelidir. Kul: *"Allahım, beni doğru yola hidayet et; ifratın, tefritin ortası yola; şehvete düşürmeyeceğin, gazaba uğratmayacağın, cerbezeye atmayacağın yola... Akılsızlık içinde boğmayacağın, arzu ve isteklerden sıyırmayacağın yola... Bunakların, akılsızların, hissizlerin yoluna girmekten beni muhafaza buyur. Nebilerin, sıddıkların, şehitlerin yoluna hidayet eyle. Mağdûbîn ve dâllînden eyleme!"* diyor. Allah da (celle celâluhu): *"Bu, kuluma aittir ve kulumun istediği verilecektir."* cevabını veriyor. Artık, kul olarak biz de Mevlâ-i Müteâl'in karşısında daima bu paylaşmayı düşünerek, Rahmân ve Rahîm'in bizi giydirip süslemesi, boynumuza madalyalar asması, bizi prens hâline getirmesi karşısında, mükellefiyet ve mesuliyetimizi idrak ederek ona göre bir vaziyet almaya çalışmalıyız.

d. Rahmâniyet - Rahîmiyet Burcunda İrade Lütfu

Cenâb-ı Hak bize binlerce lütuf ve ihsanda bulunmuştur. En büyük ve en birinci lütfu bizi yokluktan varlığa getirmiş olmasıdır. Ve sonra sonlu olmaktan sonsuzluğa çevirmiş, çokluktan birliğe yöneltmiş, boğulacağımız bir âlemde elimizden tutmuş, bizi vahdet dairesi içinde saadet saraylarına müteveccih kılmış, geldiğimiz yere yüzlerimizi çevirmiş, إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ[7] sırrıyla sinelerimizi şâd etmiş. Evet, Allah'tanız, Allah'a dönecek ve bu suretle bekâ bulacak, ebediyete mazhar olacak sonra da sermedî bir saadet elde edeceğiz. O, lütfunu, ikramını böylece bizlere duyurmuş ve bununla kalbimizi mutmain kılmıştır. Bizler de bu lütuflarla lütufyâb ve bu şerefle şerefyâbız. Ve dahası, sadece bunlarla da bırakmamıştır. Çünkü iyinin kötüye, dalâletin hidayete, küfrün imana, şeytanın meleğe, şeytan avanesinin Nebi'nin avanesine karıştığı burada hâdiselere bir yön verme, sahil-i selâmete çıkarma, Müslüman kılma, sonra da Müslümanların gireceği Dârü's-Selâm'a sokma gibi nimetleri var ki, herbiri ayrı bir lütuf ve ihsan sayılmaktadır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak,

bu işleri becerip yapabilmemiz için bize kendi iradesinden bir irade vermiş ve bu irade ile bizlere ebediyetlere ve ebedî saadetlere namzet kılmıştır. Vâkıa, burada şöyle bir soru sorulabilir: Kâinatta her şeyi yaratan Allah'tır. Gözümüzü gördüren, kulağımızı duyduran, soluğumuzu aldırıp verdiren, hâsılı bütün işlerimizi yaratan O'dur. Zira O: وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ *"Sizi de yaptıklarınızı da yaratan Allah'tır."*[8] buyuruyor. Öyle ise insan iradesinin mânâsı nedir? Acaba insana irade isnat etmek, Allah'a ortak koşmak sayılmaz mı?...

İrade, Allah tarafından bir lütuf olarak insana verilmiş öyle bir silahtır ki, suiistimal edildiği zaman sahibini öldürür; suiistimal edilmeye de çok müsaittir. Allah insana bir lütuf olarak irade vermiş, insan da çok defa bu iradeyi kötüye kullanarak, haddini aşarak, kendisini Allah'ın ortağı görmüştür. İşte bu mevzuda inhiraf edenlerden Firavun, Allah'ın Kendisine "Rabbi'l-âlemîn" demesine karşılık o da kalkıp أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى *"Sizin en yüce Rabbiniz benim."*[9] demiştir. Kendisinde gördüğü irade ve eşyaya müdahaleyi, Allah'a ortak koşma şeklinde tasavvur etmiş –hâşâ ve kellâ– Allah'ın karşısına bir ortak gibi çıkmıştır. Hâlbuki kâinatta zerre kadar şerîkin yeri yoktur. Vücud, tamamen tecellî-i vahdetten meydana gelmektedir.

Eğer bir vahdet ve birlik olmasaydı her şey yok olacaktı: لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا *"Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka bir ilâh olsaydı yer, gök fesada uğrardı."*[10] Şerîk (ortak) yoktur ki, yer gök intizam ve nizam içindedir. Şerîki farzetmek yerin göğün fesadını kabul etmek demektir. Bu sebeple, Yaradan için ortaklık hiçbir şekilde mümkün değildir. Allah'ın eşi ortağı yoktur.

Bize verilen iradeye gelince, Cenâb-ı Hak bu iradeyi sadece beşerî kesb ve kazançlarda kullanmak için vermiştir. Fakat bu iradeyi kullanmamıza göre ceza ve mükâfat vaadinde bulunmuş ve şöyle demiştir: "Sana geçici olarak hâkimiyet, mâlikiyet ve irademin gölgesinde cüz'î bir şey veriyorum. Ancak bunu kötüye kullanırsan ahiret yurdunda senin yakandan tutup cezalandıracağım. Bu sebeple bugün sen, senin iradenle iş yaptığını zannetsen dahi, o günün Mâlik-i Hakikî'si Benim ve sen Bana hesap vereceksin."

İşte Cenâb-ı Hak bu ölçü ve paylaşma içinde, beşere, yapacağı işlerde sadece parmakla dokunma gibi bir müdahale hakkı vermiştir. Ancak hâdiseleri

yaratma işini kendi üzerine almıştır. Zaten, insana verdiği irade de sadece O'nun Rahîmiyetinin bir cilvesinden ibarettir.

1 Hicr sûresi, 15/49, 50.

2 Tirmizî, *daavât* 99; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/334, 397, 484.

3 Enbiyâ sûresi, 21/104.

4 Enfâl sûresi, 8/24.

5 Kaf sûresi, 50/16.

6 Müslim, *salât* 38; Tirmizî, *tefsîru sûre* (1) 1; Ebû Dâvûd, *salât* 131.

7 Bakara sûresi, 2/156.

8 Sâffât sûresi, 37/96.

9 Nâziât sûresi, 79/24.

10 Enbiyâ sûresi, 21/22.

F. "MÂLİKİ YEVMİ'D-DÎN" ÂYETİ

Kur'ân-ı Kerim'in üslûbundaki insicama bakın ki, "er-Rahmâni'r-Rahîm"de gizli bir remiz ve işaretle anlattığı biz insanların mesuliyetini, bu âyette gayet açık olarak dile getirmekle, bir evvelki âyetin gizli kalan yönünü hemen bir âyet sonra tefsir ve izah ediyor.

O, Allah'tır. Âlemlerin Rabbi'dir. Rahmân ve Rahîm'dir. Size verdiği iradenin karşılığını verecektir. Çünkü O, Din Günü'nün tek ve yekta Sahibidir. يَوْمِ الدِّينِ "Ceza günü" demektir. Ancak buradaki "ceza" Türkçe'de anladığımız mânâda değildir. Zira biz cezayı daima ikâb mânâsında kullanırız. Hâlbuki ahiret hem mükâfatın hem de ikâbın, yani bizde kullanıldığı mânâsıyla cezanın olduğu bir gündür. Öyleyse ceza günü, iyi ve kötünün karşılığını gördüğü bir gün demektir.

Din Günü: Ceza, hesap, itaat ve kahır günü mânâlarına gelir. Ancak umumî mânâda Din Günü, hak din olan İslâm'ın zuhur edeceği gün demektir. Ceza ve mükâfat denince, akla kıyamet gelir. O takdirde, Din Günü'yle kıyamet kasdolunmuş olur. O gün sûra üflenecek, haşr ve neşr olacak ve amel defterleri sahiplerine teslim edilecektir. Ardından iyiler iyiliklerinin mükâfatını, kötüler de kötülüklerinin cezasını göreceklerdir.

Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, insanlara, imanın bütün erkânını hemen bu bir iki âyet içinde ima ve işaret ediyor. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ۝اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ derken Rabbü'l-âlemîn olan Allah'ı ve o Allah'a karşı kulluk vazifesi olan hamd ve senâyı, Rahmân ve Rahîm isimleriyle Kur'ân-ı Kerim'in zuhurunu, Nebi'nin gönderilişini ve hemen bu lütufların arkasından da "haşr u neşr"i hatırlatıyor. Böyle bir âhenk ve sistem içinde birbirini gerektiren imanın erkânını nazara veriyor ve insanı hizaya gelmeye davet ediyor.

Allah var, kulluk yapacaksın. O Rahmân ve Rahîm'dir. Peygamber göndermiş, kitap indirmiş ve sana yolunu göstermiştir. Öyle ise Allah'ın hem kahırla hem rahmetle tecellî edeceği, zalimin cezalandırılıp mazlumun mükâfatlandırılacağı, merhamete muhtaç olanın merhamete mazhar ve bu hakkı kaybedenin gazaba uğrayacağı bir ceza günü mutlaka gelecektir. Burada rahmetin cilvesi olarak dalgalanan bütün nimetler kesintiye uğrasa dahi, numune olarak gösterdiği bu şeyler öteki âlemde, hem Rabbü'l-âlemîn hem de Rahmân ve Rahîm'in gereği olarak devam edecektir. Firavunlar, şeddatlar, zalimler ve mâlikiyet iddiasında bulunanlar o gün yakayı ele verecek, burada

Rabbinin emirlerine râm olan kimseler ise o Din Günü'nün Mâliki'nin huzurunda emn ü eman içinde Dârü's-Selâm'a dahil olacaklardır.

Hadis-i kudsîde: لَا أَجْمَعُ بَيْنَ أَمْنَيْنِ وَلَا أَجْمَعُ بَيْنَ خَوْفَيْنِ *"İki emniyeti ve iki korkuyu bir arada vermem."*[1] diyen Allah Teâlâ'nın, iki korkuyu bir arada vermediğini, mü'minler o gün orada mutlaka görecek, kâfirler de, iki emniyetin bir arada olmadığını müşâhede edeceklerdir. İşte bu muadele ve muvazene içinde iman esaslarına baktığımız zaman, insan ruhuna ve insan fıtratına ne kadar mülâyim ve iman rükünlerinin nasıl birbirini gerektirdiğini müşâhede etmiş oluyoruz.

a. Kıyamet: Her Şeyin Ayağa Kalktığı Gün

Kıyamet günü, her şeyin ayağa kalktığı gün. İnsan da o gün kıyam edecek. İnsanın ameli, hissiyatı, yığın yığın meydana getirdiği mânâlar; hamd ü senâsı, tuğyan ve dalâleti, küfr ü küfranı, şükr ü şükranı, Allah'a karşı senâsı hep kıyam edecektir. Her şeyin kıyam ettiği o gün Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri de açık saltanatıyla kıyam edecektir. Kıyam edeceğini ifade için Kur'ân-ı Kerim: مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ diyor. Hâlbuki O, dünyanın da Mâlik'idir. Acaba niye sadece "Ahiretin Mâlik'i" diyor? Çünkü o gün herkes Rabbinin, Mâlik'inin, Hâlık'ının kim olduğunu apaçık görecektir. Onun için مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ diyor.

Bir de burada "yevm" kelimesini zikrediyor. Yevm, gün demektir. İnsan ömrünün bir günü, cemaat ve milletlerin ömrünün de bir günü vardır. Bir gün de vardır ki, o da dünyanın ömrünün günüdür. Ve bir gün daha vardır ki, tam dünya gününe mukabil, ahiret günüdür. Bugün dünya, yarın ahiret derken bu iki günü kasdetmiş oluruz; dünya bir gün, ahiret de bir gündür. Yüce Allah'ın şu muhteşem saltanatında, dünya ve ahiret sadece iki gündür. Bütün zamanlar ona nispeten bir ân-ı seyyale gibidir, gelir geçer. Fakat Allah'ın üzerinden zaman geçmez.

O,

"Yemez içmez zaman geçmez
Berîdir cümleden Allah."

hakikatiyle anlatılmaktadır. Evet, beşer kendi gününü tamamladığı zaman bugünün hesabını o gün verecektir. Dünya da gününü tamamladıktan sonra orada lâyık olduğu mevkii kazanacak ve bütün zerreleriyle bâkî âlemin

binasında kullanılacak ve Cennet'in bir köşe taşı olacaktır. Sen ve senin dünyan, sen ve senin milletinin dünyası, sen ve bütün mahlukatın dünyası, umumî ve hususî dünyaların birer günleri vardır. Fakat bütün bu günlerin özü ve neticesi: [2] يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ âyetiyle ifade edilen o günde, Allah'ın lütfu ve kahrı olarak senin önüne dökülecektir. İşte, o güne *"Din Günü"* diyoruz.

b. Din Günü: Dinin Zuhur Edeceği Gün

Din Günü'nün bir mânâsı da dinin zuhur edeceği gündür. Biz esas olarak Allah'a, meleklere, haşre, kitaplara, peygamberlere, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanıyoruz. Namaza, oruca, hacca, zekâta itikat ediyoruz. İşte bütün bu inandıklarımız orada mânâ ve mahiyetleriyle zuhur edecektir. Allah'ı, şefaat dilemek ve dilenmek üzere Nebi'yi, saf saf olmuş ve çepeçevre ehl-i dalâleti sarmış hâlde melekleri ve meleklerin inişiyle göklerin şak şak olup titrediğini ve o dinin tamamıyla zuhur ettiği o günü, kader kalemlerinin yazdıklarını; kaderimizi, namazımızı, kalbî duygu ve duyuşlarımızı, orucumuzu, aç durmamızı ve ağzımızın kokusunu hatta bunun ne mânâ ne mahiyet aldığını, Allah'ın ondan nasıl hoşnut olduğunu, kısacası ahiret âlemine ait anlatılan bütün tabloları görecek ve müşâhede edeceğiz.

Evet, o gün, âyet ve hadislerle ifade edilen hakikatlerin en küçüğünden en büyük hakikat olan ulûhiyet hakikatine kadar din, bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır.

c. Din ve Diyanet

Din bir vaz'-ı ilâhîdir; Allah'ın tespit buyurduğu bir sistem, bir nizamdır. Buraya lâhut âleminden gelmiştir. Aslı, mânâ ve mahiyeti oradadır. Burada insan hayatında zuhur ettiği gibi orada da edecektir: اَلدِّينُ وَضْعٌ إِلٰهِيٌّ سَائِقٌ لِذَوِي الْعُقُولِ بِاخْتِيَارِهِمُ الْمَحْمُودَةِ إِلَى الْخَيْرِ بِالذَّاتِ *"Din bir vaz'-ı ilâhîdir. İnsanları kendi ihtiyar ve iradeleriyle bizzat hayra sevk eder."* Din Allah kanunudur. Dinin bir adı Şeriat, diğer bir adı da İslâm'dır. "Din-Şeriat-İslâm" Allah tarafından konulmuş bir kanunlar mecmuasıdır. Din, insanları kendi irade ve ihtiyarlarıyla hayra sevk eder ve iradeyi elden almaz. İnsan, cansız varlıkların kendilerine has hayat tarzına mahkûm edildikleri gibi fıtratın hudutlarına hapsedilmemiştir. Ayrıca irade ve ihtiyar verilmekle o, hayrı ve şerri seçme mevzuunda serbest bırakılmıştır. Dolayısıyla dini tarif ederken, insanı kendi ihtiyarıyla, yani kendi seçim ve tercihiyle bizzat hayra sevk eden diyoruz.

Dikkat edilecek olursa zatında biz, dini hayra sevk eder görüyoruz. Ve o din hayra sevk edecek, vaad ettiği neticeleri bize kazandıracak bütün hissiyatımızla beraber aklî, kalbî arzu ve emellerimize göre verilmesi gerekeni vererek bizi tatmin edecek bir zâtın elinde olmalıdır ki, ona din denebilsin.

Bu itibarladır ki, beşeri, *"vicdan"* ile idare etmeyi düşünenler, onun karşısına vicdanlar sayısınca yollar çıkardıkları için onu irşad, hidayet ve bir yola sevk etme yerine yanlış yollara götürmüşlerdir. "Akıl, her meseleyi halleder." diyen rasyonalistler, kalbi ve ruhu anlamayıp, insana tam nüfuz edemeden, sırf akılla yola çıktıklarından dolayı onlar da yolda kalmış ve hiçbir meseleyi halledememişlerdir. Aslında akıl, sadece vaz'-ı ilâhî olan dini anlamak için bir alettir. Akıl, dini ve Allah'ın kanunlarını anlayarak dinin ruhundaki diyanete ulaşacaktır. Vaz'-ı ilâhî olan din ise beşere her yönüyle cevap vermektedir. Beşer, akıl ve iradî davranışlarıyla, yani kesbiyle diyaneti kazanmakla sorumlu tutulmuştur. Zaten diyaneti olmayan bir dinin ve dini olmayan bir diyanetin yaşamaya da hakları yoktur. Din ve diyanet çok büyük bir hakikatin iki yüzüdür. Din bir vaz'-ı ilâhîdir, yani Allah'ın kanunu ve şeriatıdır. Onu hayata hayat edinmeye gelince, o da beşerin kesbidir ki, buna da "diyanet" denir.

Fert, dini, hayatına hayat yaptığı ve dinin prensip ve düsturlarını hayatına gaye edindiği nispette diyanet sahibi olur. Ve bütün bunları yaparken de, yaptığı şeylerin hakkaniyet ve doğruluğuna inanır. Sadece ve sadece Mevlâ'nın rızasını ve hoşnutluğunu dikkate alır ve gaye edinirse, din adına yapılan şeylerin hiçbirisi yok olmaz: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ *"Kim zerre miktar hayır yapsa mükâfatını, kim de zerre miktar kötülük yapsa cezasını görecektir."*[3] Bununla beraber insanın, yaptığı şeylerin hemen arkasından bir menfaat beklemesi gayr-i samimî olduğuna delâlet edeceğinden onun ihlâssızlığına hükmedilir ve ihlâssız olduğu için de dergâh-ı nezd-i Ulûhiyet'te hüsnü kabul görmez, ibadeti yüzüne çarpılır. Ubûdiyetin, yani Allah'a kul ve diyanet sahibi olmanın yegâne hedef ve gereği Allah'ın emridir. Yani insan, Allah emrettiği için dindar ve diyanet sahibi olur.

Neticede Allah'ın rızasını düşünür, başkaca bir menfaat beklemez. Sırf Allah'ın rızasını düşündüğü bu yolda yaptığı şeylerin neticesini ahirette Allah'ın lütfundan bekler. Bu itibarla denebilir ki din, Allah'ın emrettiğini yine O'nun rızasını kazanmak için yapma ve neticeyi de Allah'tan beklemenin

unvanıdır.

d. “Mâlik” Kelimesi

“Mâlik” kelimesinde melik ve mâlik olmak üzere iki okunuş vardır. *“Melik”*, *“Mülk”* kelimesinden, *“Mâlik”* de *“Milk”* kelimesinden türemiştir. Melik, devlet reisi, devlet idarecisi, tedbir ve hazırlık yapan, devleti yürütüp yöneten ve idare eden zât demektir. Bu kelimenin kendinden türediği kök *“Mülk”*tür. Bir melik varsa muhakkak onun bir mülkü ve memleketi vardır. Şeriatta buna *“dâr”*, Müslüman olan bir melikin hâkim olduğu bir memlekete de Dârü’l-İslâm denir. *“Milk”*e gelince o, geçimlik ve mal gibi şeylere denir. Mülkün sahibine de *“Mâlik”* denir.

Allah (celle celâluhu) bir tek âyet içinde hem “melik”i hem de “mâlik”i zikretmektedir. Zira melik olmazsa, ne mâlik, ne milk, ne de mülk olur. İlk defa bir melik olacak, devletini, milletini düzene ve nizama sokacak ve belirli hakları bir kısım fertlere taksim ve tayin edecek, herkes kendisine tayin edilen haklara sahip çıkarak sahip çıktığı hakkın mâliki olacak... Devlet reisi o mülkün mâliki olmakla beraber aynı zamanda meliktir. Herkes de kendi hissesine düşen şeyin sahibi mânâsına mâliktir.

Burada çok ince bir hususa dikkat edilmelidir. Allah bu âyetinde, kendisini yeryüzünde temsil edecek olan insanın kuracağı devlet sistemini ve bu sistemin esaslarını da tespit ediyor. Aslında devletleşme de, Cenâb-ı Hakk’ın insanlara emaneten verdiği meliklik ve mâliklik (sahiplik) mânâlarıyla Mâlikiyet unvanının bir tezahüründen ibarettir.

Eğer devlet sadece mâliklik esasına dayandırılırsa bundan liberalizm devlet anlayışı doğar. Bu sistemde sadece esas olan fert ve ferde ait olan haklardır.

Hâlbuki Cenâb-ı Hakk’ın arzu ettiği ve bu âyetiyle işaret buyurduğu devlet sisteminde bir taraftan mâlikiyet, diğer taraftan da melikiyet nazara verilmekte ve devletin bu iki esasa oturtulması tavsiye edilmektedir.

Sadece devletçiliğin esas alındığı yerde fertlerin hakkı gasbedilir. Ancak üst kademede bulunan birkaç kişi mesut ve bahtiyar, onların dışında devleti meydana getiren diğer organlar felç ve perişan olur. Sadece fertlerin esas alındığı sistemde de devlet meflûç hâle gelir. Zira böyle bir toplumda netice itibarıyla adem-i merkeziyetçiliğe gidildiğinden devlet, uzuvları birbirinden koparılmış bünyeden farksızdır. Hâlbuki ideal bir devletin hem meliki hem de mâliki olmalıdır ki, hem idare eden hem de idare edilenlere gereken haklar

ancak bu devletçilik anlayışıyla verilebilir.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ *"Din Günü'nün mâliki Allah'tır."* Allah (celle celâluhu) bu ifadeyle, bir taraftan bize kendi mâlikiyetinin bir gölgesi olarak bahşettiği mülk edinme duygusundan ve insana bahşettiği devletleşme salâhiyetinden ve bu devletin esas ve umdelerinden bahsederken, diğer taraftan da ayrı bir hususa dikkatlerimizi çekiyor ve âdeta bizlere şöyle diyor: *"Size dünyada nisbî bir mâlikiyet veriliyor. Ancak, ahirette mülk tamamen Allah'a ait olacaktır. Öyle ise fâni ve geçici olan mâlikiyetinizi ebedî ve daimî kılabilmenin yollarını araştırınız."*

Mülk Allah'ındır ve O'nun mirasçısı da Allah'ın salih kullarıdır. İslâm dininde mürtedin hayat hakkı olmadığı gibi miras hakkı da yoktur.

Ferdî hukukta bu böyle olduğu gibi, millet ve devletler hukukunda da böyledir. Onun için İslâm, yeryüzünde Allah'ın dini herkese ulaşıncaya kadar i'lâ-yı kelimetullahı farz kılmıştır.

Ayrıca, mâlikiyet ve melikiyet esasları üzerine oturtulmuş bir devlet anlayışında, ne ferdin ne de devletin hukukları zayi olur. Tamamen adem-i merkeziyet zararlı olduğu gibi, tekelci bir devlet anlayışı da zararlıdır.

Allah'ın halifesi olan insan, yeryüzündeki tasarrufunu O'nu temsilen yapar. Allah adına yapılan bu tasarrufta adalet ve nizam vardır.

e. Din Günü'nün Yegâne Sahibi Allah'tır

Bu âyetten anlaşılacak diğer bir mânâ da şudur:

Din Günü'nün sahibi Allah'tır. Öyleyse diğer bütün mâliklerin mâliklikleri izafî ve geçicidir ve onlara atiyye olarak verilmiştir. Sanki bu âyetin işaretiyle Cenâb-ı Hak şöyle ferman etmektedir: *"Ey firavunlar, nemrutlar, ey 'Ben melikim!' diye ferih-fahur yaşayanlar, şahlar, şehinşahlar! Mülkün ve saltanatın elinizden heba olup gideceği bir gün gelecek."* İşte لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *"Bugün mülk kimindir? O tek ve Kahhar olan Allah'ındır."*[4] âyetinin ifade ettiği "hakikat-i uzmânın zuhur edeceği o günün tek ve yekta sahibi Benim." Binaenaleyh, mülkünüzü idare ederken bir kendi mâlikiyetinize ve mâlikliğinize bakın, bir de "Mâlik-i Yevmiddin"in mâlikiyetine bakın. Siz küçük mülk dairenizde tasarruf yaparken, nazarınızı ara sıra "Mâlik-i Yevmiddin"e çevirirseniz, salâh ve istikamet içinde idare etme hakkını kazanırsınız. Yoksa hayatınız heba, sizler de perişan olursunuz.

Mâlikiyetinize itimat ettiğiniz zaman; mülkünüz bâd-i heva gider. Ama siz mâlikiyetinize güvenmeyin. Allah'ın mâlikiyetine itimat ettiğinizde, mülkünüz, mâlikliğiniz ve melikliğiniz elinizden alındığı o gün, Allah, Rahmân ve Rahîm ismiyle tecellî ederek o mülkü, Rahmâniyet ve Rahîmiyetinin içine koyacak ve size sona ermez ve sarsılmaz bir saltanat ve bir mülk verecek, sonra da sizleri orada ebedî melikler ve mâlikler yapacaktır.

Allah (celle celâluhu) bu âyetlerle Cemal-i Mutlak ve Kemal-i Mutlak olarak, bizden teveccühümüzü ister ve bize der ki: "Eğer birine hamd etmek istiyorsanız Bana hamd edeceksiniz. Çünkü Ben Allahım, zâtında Kemal ve Cemal sahibi Benim, sizin de Kemal ve Cemal Sahibi'ne hamd etmeniz gerekir. Eğer ileriye yönelik bir isteğiniz, arzunuz, birinden bir dilek ve dilenmeniz varsa, Benden isteyin. Çünkü şefkatli, merhametli, Rahmân ve Rahîm ismiyle tecellî eden Benim. Eğer bir korku ve tasanız varsa ve hesabınızın kötü çıkacağı korkusunu taşıyorsanız yine Bana müracaat edin. Çünkü Mâlik-i Yevmiddin Benim, orada hesabınızı görecek de yine Benim!"

Fatiha-i Şerîfe'nin başında; bizi Müslüman yapan, Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmet kılan, en mükemmel ümmet olarak O'na sımsıkı bağlayan, kalbimizi nezd-i Ulûhiyetine çeviren ve böylece bizi pek çok nimetlerle perverde eden Allah'a hamd ve senâ etmekle işe başladık ve مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ dedik. O'nu tanımış insanlar olarak kâinata ve nefsimize nazarımızı gezdirdik; vücudumuzu teşkil eden atomların deveran ve cevelânından, kâinatı teşkil eden sistemlerin, galaksilerin harekât ve seyeranına kadar her şeyde O'nun rubûbiyetini gördük. Gördük ki, her şeyi kamçılıyor, kemale doğru sevk ediyor. Gördük ki, her şeyi Cennet'in ve Cehennem'in binasında kullanacağı unsurlar hâline getiriyor. Gördük ki, her şey O'nun terbiyesiyle terbiye olur. Bu azametli icraatını müşâhede ettik. Sonra anladık ki, bütün bu muntazam ve peşi peşine hâdiseleri böyle durmadan intizamla sevk ve idare eden, iyiyi kötüye katan, çirkinin yanında güzele ve küfrün yanında imana yer veren Allah, bütün bunları ayıracağı bir yer getirecektir. İşte o gün "Yevmiddin" ve o yer de "Mahkeme-i Kübrâ"dır. İyinin-kötünün ortaya döküleceği, iyiliklerden ötürü insanların demet demet mükâfat alacağı, kötülüklerden ötürü saklanacak yer arayacakları o güne "Din Günü" diyoruz. Dinin ve Allah hâkimiyetinin apaçık ortaya çıktığı o günün tek ve yekta sahibi Allah'tır. Çünkü o gün sadece O konuşacak, hükmü O verecek, infazı O yapacak ve mükâfatı da O bahşedecektir. Öyleyse hayatta olduğumuz sürece yalnız "O" demeli, başka

birşey dememeli..!

1 İbn Hibbân, *es-Sahîh* 2/406; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/483.

2 *"Gün gelir bütün gizli haller ortaya dökülür."* (Târık sûresi, 86/9)

3 Zilzâl sûresi, 99/7, 8.

4 Mü'min sûresi, 40/16.

G. "İYYÂKE NA'BÜDÜ…" ÂYETİ

Bize O'nu bulduran bütün bu araştırmalardan sonra Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna geliyoruz. Sanki sûrenin oraya kadar olan kısmı bizi O'nun karşısına çıkmaya hazırladı ve bu hazırlıktan sonra biz de, Cenâb-ı Hakk'ın huzur-u kibriyâsına çıkarak kulluğumuzu takdim etmek istiyor ve إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diyoruz. *"Namaz, mü'minin miracıdır."*[1] diyen Söz Sultanı, işte bu noktaya dikkat çekmektedir. Sen, kavisler çiziyor, helezonlar meydana getiriyor, mekânı aşıyor, imkânla vücub arasına yükseliyor ve "cem"i, "fark"ı bir arada tutabilecek bir keyfiyet-i mahsusada *"Yalnız Sana kulluk yapar, yardımı Senden isteriz."* diyecek makama yükseliyorsun. Ne büyük saadet ki, Nebiler Sultanı'nın madde ve mânâsıyla yükseldiği miraçtaki makama sen de inanç, kanaat ve yakîninle, günde beş defa çıkmaya muvaffak oluyorsun.

a. "Abede-Ubûdet-Ubûdiyet ve İbadet" Kelimeleri

نَعْبُدُ fiil-i muzari, nefs-i mütekellim maal gayr, yani, geniş zaman birinci çoğul şahıs kipindedir. Kelime, "abede", "ubûdet", "ubûdiyet" veya "ibadet" kelimelerinden türemiştir.

Abede, bir işi azim ve hırsla yapmaktır. Ubûdet, tevazu gösterme ve yüzü yerlere sürme demektir. Ubûdiyet ise, sistemli olarak, tanıdığı Mevlâ'sına karşı tâzimat ve tekrimatta bulunmanın adıdır. Ve ibadet de, hudû ve huşû içinde Mevlâ'nın istediği şekilde yapılan kulluktur. Yani sen, alabildiğine azimli, kararlı ve nazarını O'ndan başka bir şeye çevirmeme gayreti içinde yüzünü yerlere süreceksin. O'nun büyüklüğünü kabul, senin küçüklüğünü idrak şuuruyla; hem de gelişigüzel, sistemsiz değil; O'ndan aldığın bir sistem ve ölçü içinde, ciddî bir huşû ve hudû ile O'na karşı tekrim ve tâzimlerini arz edeceksin. Ben kulum, Sen Mevlâ'sın; ben köleyim, Sen Seyyid'sin; ben âfâkta gezen, dolaşan perişan bir varlığım, Sen ise "Bana ne zaman geleceksin?" diye bekleyen Mevlâ-i Müteâl'sin... İşte إِيَّاكَ نَعْبُدُ derken bütün bu mânâlar kasdolunmaktadır.

b. İbadet - Taat - Kurbet

İbadetin şeriat mânâsı; "Hâlis bir niyetle, sevap beklemek üzere, Allah'a yakın olmayı düşünerek yapılan taat." demektir. İbadet dediğimiz zaman, hem taat hem de kurbet, yani Allah'a yaklaşma mânâsı bunun içinde düşünülür. Ama ibadet, taat, kurbet tamamen birbirinden başka mânâlara gelen kelimelerdir.

Taat, niyet meselesi bahis mevzuu olmadan, şahıs gözetilmeden, sevap kasdıyla yapılan şeye denir. Kurbet ise, niyet olmasa dahi belli bir şahsa yaklaşmayı düşünerek ona karşı yapılan taattır.

İnsanın nefsini ve kâinatı tefekkür etmesi, değişik bir tabirle enfüsî ve âfâkî tefekkürü henüz bir niyete bağlı olmadığından ve daha tanıyacağı şahsı tanımadığından dolayı bir taat olsa bile kurbet ve ibadet değildir. Meselâ, bizler, âfâkî ve enfüsî tetkiklerde bulunuyoruz; fizik, kimya, astronomi ve biyoloji gibi ilimlerle meşgul oluyor ve bu arada nefsimize dönüyor, enfüsî tetkiklere dalıyoruz, bu ve buna benzer araştırmalarla, derin bir tefekkür ve tezekkür; düşünme, tartma ve hatırlama, anma içerisine girmiş oluyoruz. Ancak, bu tür faaliyetler Mevlâ'ya karşı bir taat olsa bile, kurbet ve ibadet olmaz. Çünkü böyle bir şey yapmak niyete muhtaç ve niyete bağlı değildir. Kurbet değildir, çünkü yaklaşacağımız o yüce Zât'ı, henüz mükemmel bir şekilde tanımış olmuyoruz. Böyle nûrânî bir caddede neticeye إِيَّاكَ نَعْبُدُ cümlesini bütün ruhumuzda duyarak söylediğimiz zaman varmış olacağız. Kur'ân-ı Kerim okuma, sadaka verme vs. gibi iyilikler niyete muhtaç olmadığından birer taat ve kurbet olsa bile yukarıda anlatılan çerçevede ibadet değildir.

Öyleyse ibadet: İnsanın bütün benliğiyle, bütün duygularıyla, iç ve dış bütün havassıyla, fikrî melekeleri, his âlemi, kafası ve lisanıyla Allah'a yönelmekten ibaret olan sistemli bir hareket tarzına denir. Bu mânâya geldiği için de ibadetin bozuk bir Türkçeyle "tapmak-tapınmak" şeklinde tabir ve tercüme edilmesine imkân yoktur. Tapmak ve tapınmak; daha ziyade şuursuzca, niyetsiz ve sistemsiz yapılan hareketlere denir. Eski mâbudlara, ilâhlara, modern firavunların heykelleri ve resimleri karşısında yapılan boyun eğmelere dilimizde tapınma ve tapma dense bile kat'iyen, ibadet denemez. Çünkü o, Zât-ı Ecell-i A'lâ'ya hastır.

Evet, ibadet sadece O'na yapılır. Onun için biz orada ne نُطِيعُ ne de نَحْتَرِمُ değil, ancak إِيَّاكَ نَعْبُدُ *"Yalnız Sana ibadet ediyor ve yardımı yalnız Senden bekliyoruz."* diyoruz. Bu arz ettiklerimiz kelimenin şeriattaki izahıdır. Ve biz نَعْبُدُ derken bunu düşünürüz. İbadet bir tapma tapınma karşılığı olmadığı gibi نُطِيعُ "İtaat ediyoruz." demek de değil ve نَقْرَبُ "Sana yaklaşıyoruz" demek hiç değil. Belki aczini, fakrını, zaafını, ihtiyacını, hiçliğini nazar-ı itibara alarak ferah, refah ve saadeti O'na yaklaşmada bilerek kemal-i tâzim ve tekrimle O'na doğru gitmenin adıdır. Allah'a karşı yapılan bu şekildeki tâzim ve tekrim bir

başkasına yapılmadığı ve yapılamayacağı için, başkalarına karşı gösterilen saygı, sözle ve davranışla takınılan hürmet çeşitlerinin hiçbirisine ibadet denemez.

c. İbadet ve İnsan Ruhu

Meselenin ilm-i nefisteki, yani bir açıdan psikolojideki tahliline gelince; insan nefsi, insan ruhu, elemlerin, ızdırapların, ümit ve sevgilerin uğrağıdır. İnsan, nefsinde acı bırakabilecek bir şeye karşı daima kuşku duyar, ondan hoşlanmaz. Ve ondan uzak kalmaya çalışır. Keza o, lezzet getiren sebeplere meftundur, o sebeplere karşı ümitle bağlanır veya hırsla sarılır. Tabiî, elem getiren faktör ve sebeplere karşı da öfkeyle mukabele eder ve onlara karşı tetikte durur.

Demek insan; devamlı arzuladığı, istediği, arkasına düşüp koştuğu, ümitle el ve sinesini açtığı bir kısım hâdiselerle; ürktüğü, korktuğu, öfkelendiği, kaçmak istediği vak'alarla karşı karşıya bulunmakta. Esasen insan, böyle bir korku ve korkudan doğan bir ürkmeyle ve böylesine bir muhabbet ve bu muhabbete dayalı bir ümitle insan olma dengesini devam ettirir. Bu denge sebebiyle cemaat ve cemiyetten ümit kesildiği zaman yeis başgösterir. O zaman da bütün çalışma şevki kırılır ve faaliyet söner. İnsan ümidi kırıldığı zaman atalet ve tembellik içinde kalır. Öyleyse ümidin silinmemesi için, ümidin dayalı bulunduğu muhabbetin pörsütülmeden hayatiyetinin devam ettirilmesi gerektir. Korku fertten ve cemiyetten silindiği takdirde, neticesi düşünülmeden; fert, aile, toplum ve millet topyekün hesapsız işler yapmaya başlarlar. Bu da, bütün bir insanlığın tuğyanına sebebiyet verir.

Onun içindir ki, bu korku ve muhabbet hissi, insanla birlikte yaratılmıştır. İnsanın mahiyetinde, bütün kâinatı içine alacak bir muhabbet ve kâinatta cereyan eden, hususiyle istikbalde kendisini bekleyen veya beklediğini sandığı hâdiselerden ciddî bir şekilde korkusu vardır. Bazen bu korku sebebiyle bütün ümidi temelinden sarsılır, hatta yıkılacağından endişe eder. Yüzü kara, eli boş, Hak karşısına öyle çıkacağından tir tir titrer ve korkar. Bu haddizatında adalet ve istikametin devamı için şarttır. Fakat suiistimal edildiği zaman; her şeyden, yerin zelzelelerinden kuyruklu yıldıza, yılanın, akrebin sokmasından bir mikroba kadar her şeyden korkar. Böyle bir korku ise, insanın istikbalini zehir eder. Çünkü o öylelerden korkar ki, ne acıma bilir ne de merhamet eder. Korku öyle bir belâdır ki, onu başından atacağı âna kadar kat'iyen huzura kavuşamaz.

Muhabbete gelince, o da belâlı bir musibettir. İnsan öylelerine gönül verir, öylelerine bağlanır, öylelerinin arkasına ümitle düşer ki, onlar onu tanımaz, yüzüne bakmaz ve giderken de "Allah'a ısmarladık" demeden çeker giderler. Evet, gençliğin, gücün, kuvvetin, tâkatin giderken sana "Allah'a ısmarladık" bile demeden çekip gittiler. Hayat arkadaşın, annen, baban, evlâdın da giderken sana "Allah'a ısmarladık" demeden çekip gidiyorlar. Öyle ise, muhabbet dahi belâlı bir musibet oluyor. Kötüye kullanıldığı zaman insanın başına neler neler açıyor. Hele bazen insan, gönül verdiği, ümitle bağlandığı şeye o türlü bağlanır. Ona gönlünü öylesine verir ki, bütün bütün onun kulu-kölesi olur. Ona öyle bağlanmıştır ki, muhabbet onu kör ve sağır etmiştir de mâşuku, mahbubu, mâbudu aleyhinde söylenen hiçbir şeye kulak vermez ve ona ait fena ve zevalden hiçbir şeyi görmez.

İşte bütün şirkler, puta tapmalar, Allah'a karşı eş ve ortak koşmalar bu duyguyla meydana gelmiş ve zamanla korkulan ve sevilen şeyler birer mâbud hâline getirilmişlerdir.

Evet, korktuğunun şerrinden emin ve sevdiğinin sevgisine mazhar olabilmek için yığın yığın mâbudlar, putlar türeyivermiştir. Kalb bir kere fâni şeylere bağlandı mı, insan artık hüsrandadır. Çünkü öylelerine bağlanır ki, o ne bağlandığı insandan evvel gitmeme hususunda teminat verebilir ne de onun bağlandığı ümitleri yerine getirebilir.

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) herkesin gönülden bağlanması gereken Sultanlar Sultanı'ydı. O Sultanlar Sultanı, sinesinde kalb ve vicdan taşıyan her berrak gönül tarafından sevilirdi. Bununla bereber fâniye gönül bağlamayıp bâkiye gönül bağlama dengesini çok iyi kavramış insanlar O'nun vefatıyla sarsılmadılar. Ama doğrudan doğruya fâniye bağlananlar sarsıntı geçirdiler ve bunların çoğu bağlı bulunduğu dini terk etti.

Gelişen her şey kemale erdiği gibi, netice itibarıyla da zevale mahkûmdur. Resûl-i Ekrem de ulvî mükellefiyetlerini en samimî hisleriyle yerine getirmiş, vazifesini sona erdirmiş, sonra da Allah'ın davetine icabet edip gitmişti. Bu mevzu ile alâkalı, dikkat çekici şu hususu arz etmede yarar var; bu kritik devrede Hz. Ömer gibi bâkiyi, fâniyi çok iyi bilen nadide bir dimağ dahi sarsıntı geçiriyor. Ve "O'na öldü diyenin kafasını keserim."[2] diyor. Fakat O'na Allah'ın elçisi olarak, Allah'tan ötürü bağlı bulunan Sadıklar Sadıkı; fâniye fâni, bâkiye bâki kadar bağlanan bir insan vardı. O gün, Medine'nin az

yukarısındaki Sunh mahallesinde bulunuyordu. Medine'ye döndüğü zaman Medine'nin ufkunu siyah bulutların kaplamış olduğunu gördü. Herkes ağlıyordu ve kimse tek kelime bile söyleyemiyordu. Hz. Ali gibi, kükrediği zaman aslanların ödünü koparan bir Haydar-ı Kerrar dahi yıkılıp dize gelmiş ve ayağa kalkacak hâli yoktu... Sadık insana kendisinden sadakat istendiği zaman sadakat izhar etmesi vazife olur.

Evet, Sıddîk-i Ekber'e büyük bir iş düşüyordu. O esnadaki mevcut atmosferi değiştirecek ve yepyeni bir akım hâsıl ederek, orada Bâki kimdir fâni kimdir, onu anlatacaktı. Ama daha önce Efendimiz'in hane-i saadetine uğrayarak mübarek nâşa yaklaştı ve eğilip O'nun mübarek yüzünü öptü. Ne tertemiz dudaklar ki, o tertemiz alına değiyor ve değerken de şöyle diyordu: "Sen bir kere öldün bir daha ölmeyeceksin, mevtin dahi hayatın kadar temiz ve güzel!" Daha sonra mescidin içine giriyor; perişan ve yıkılmış sahabe topluluğunu yarıp geçiyor, minbere çıkıyor ve o muhteşem hutbesini irad ediyor. Sonunda da herkesi içinde bulunduğu uykudan uyaracak şu âyet-i kerimeyi okudu: وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ *"Muhammed, ancak bir peygamberdir. O'ndan önce de nice peygamberler gelip geçti."*[3]

Sahabe o anda birdenbire uyanıp kendine geldi. Çünkü peygamber gitmiş vahiy de sona ermişti. *"Acaba bu âyet yeni mi nazil oluyor?"* diye düşünüyorlardı. Hâdisenin dehşeti Kur'ân'da böyle bir âyetin bulunduğunu sahabeye unutturmuştu. Güneşler Güneşi'nin üfûl edeceğini, ayın batacağını o âna kadar akıllarından bile geçirmemişlerdi...

Âyet: *"Muhammed sadece ve sadece Allah'ın elçisidir, çok şereflidir. Çünkü Ezel ve Ebed Sultanı'nın Yaver-i Ekrem'idir. Ondan evvel çok peygamberler gelip geçti. O, vefat etse veya öldürülse, şehit olsa, girdiğiniz gibi ökçelerinizin üzerinde dönüp gerisin geri mi gideceksiniz, içine girdiğiniz dini terk mi edeceksiniz?"*[4] diyordu.

Bu âyet Uhud'da nazil olmuştu. Ondan sonra da sahabe onu durmadan okumuştu, fakat altındaki mânâyı Hz. Ebû Bekir gibi kavrayamamışlardı. Resûlullah vazifesini yapıp gitmişti, fakat daima iş yapan, فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ[5] olan: كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ[6] âyetiyle Kendisini anlatan, her an ayrı bir şe'n ve tecellî sahibi olan Allah Bâki'dir.

Hz. Ebû Bekir'in sesi mescitte âdeta titreşimler hâsıl ediyor, bütün cemaati

lerzeye getiriyor ve sahabe yeniden Allah'a teveccüh ediyordu. O coşma, o dalgalanma Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatı üzerinde koparılmak istenen kıyametlerden ilkini bertaraf ediyor ve daha sonra peşi peşine zuhur edecek hâdiselere karşı da onları uyarıyor, dikkat ve uyanıklığa sevk ediyordu.[7]

Evet, bu noktaya gelirken söylediğimiz sözü tekrar edelim: Gönül verdiğiniz, ümit bağladığınız hangi fâni vardır ki, sizden evvel göçüp gitmeyeceğine, bütün ümit ve arzularınızı yerine getireceğine dair teminat versin? Şimdi, Allah'a verilecek muhabbeti o ölçüde Resûlullah'a dahi vermek caiz olmazsa, sizin bir sürü küçük, fâni mâbudlarınıza ve sanemlerinize göstereceğiniz muhabbet ve alâkayı tevhid şuuruyla yeniden gözden geçirmek gerekecektir.

Gönül fâni varlıklara teveccüh edince, insan düal yaşamaya başlar, âdeta ikileşir. Çünkü insanın içinde korku ve muhabbet vardır. Bu muhabbet ve korku hakikî sahibini bulamazsa, insan bir ölçüde her korku ve muhabbet duyduğuna bağlanır; hatta yerinde perestij eder. Böylece o, birçok ilâh uydurup başına musallat etmiş olur. Ama o, korkunun da, muhabbetin de ilk ve son mercii Allah'ı bilir ve bunu bütün ruhuyla kabullenirse, o insan tevhide yükselmiş ve bu korku- muhabbet sayesinde hakikî huzur ve saadete ermiş olur.

Demek oluyor ki, bizi yaratan Hâlık-ı A'zam, Sâni-i A'zam, bizi kendisine yöneltebilecek fakülteleri içimize kurmuş çalıştırıyor. Ve aynı zamanda kâinatı içine alacak bir muhabbeti, yine kâinat kadar büyük bir korkuyu da bizim içimize yerleştirmiş. İşte bu korku ve muhabbet, Sahib-i Hakikî'sine verildiği zaman, saadet ve huzur kaynağı olur. Yavrunun anneye, annenin yavruya olan karşılıklı muhabbetleri buna güzel bir misaldir.

Allah korkusuyla kalbi tir tir titreyip, ümitleri temelinden yıkılacağı endişesini taşıyan bir insan sıkıldığı zaman yine Allah'a müracaat eder. İşte bu korkuda, alabildiğine derin, alabildiğine sınırsız bir lezzet vardır. Korkuda bu kadar lezzet olursa muhabbetin lezzetini varın siz kıyas edin. Öyleyse Allah'a kulluk, alabildiğine bir korkunun yanında alabildiğine bir muhabbetle yapılır. Ve ibadet dediğimiz vazife de, bir bakıma birbirine zıt gibi görünen bu şeylerin bileşiminden ibarettir. Kulluğun içinde, korkudan ummanların çağladığını, muhabbetin dalga dalga mevcelendiğini, derin bir saygının, hudutsuz bir huzurun esip durduğunu, dalgalanıp ruhu sardığını müşâhede ve mülâhaza ederiz ki, biz buna ibadet diyoruz.

Acz ve zilletini idrak edemeyen, rahmetin ve ümidin ne kadar kıymetli olduğunu bilmeyen kimse kem tâli' ve ibadetin neşvesini kavrayamamış kimsedir. Evet, ibadetin ruhunda hem yüzü yere sürme, Allah'ın rahmetine bel bağlama, ümitlenme, hem de ümitlerini kaybetme endişesiyle tir tir titreme vardır. Hem büyük bir endişe hem de yanında alabildiğine neşe iç içedir. Endişeyle neşeyi bir araya getirdiğiniz zaman, Mevlâ'nın huzurunda olduğunuza inanabilir, korku ve ümit dengesini kurmuş sayılabilirsiniz. Ama bir tarafta burnunu dikip gezen kibirliler, korku nedir bilmeyen nikbinler, her şeyi Bektaşî iyimserliği içinde görenler, kuruntulara bağlananlar, diğer yandan da ümitsizlik içinde yaşayan me'yuslar, kulluk şerefindeki ulviyetin ne demek olduğunu idrak edemeyen zavallılar hiçbir zaman bu neşve ve bu huzuru duyamazlar.

d. Niyet İbadetin Ruhudur

Allah'a karşı yapılan kullukta dengeli, ölçülü, O'nun tayin buyurduğu kıstaslarla hareket etmek şart olduğu gibi, niyet de şarttır. Niyetsiz yatıp kalkmak namaz değildir. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"Nice ayakta duranlar vardır ki ayakta durmaları kendilerine yorgunluktan başka birşey kazandırmaz ve nice aç duran, oruç tutanlar vardır ki orucundan yanına kalan sadece açlık ve susuzluktur."*[8] der.

Demek gönlün sadece ve sadece O'na yönelmesi gerekir. O düşünülmeden verilen zekât, zekât; sadaka da sadaka değil, bir saçıp savurma ve Kur'ân'ın diliyle şeytana arkadaş ve yâr olmaktır. O'nun maksûd olmadığı emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münker, diyalektik yapmak ve insanları demagoji ile aldatmak demektir. O'nun maksûd olmadığı bir cihad, gösteriş ve âlâyişten ibaret, servet ve zamanı heder etmek demektir. Demek ki ibadetin ruhunda gaye Mâbud olacak ve abd, Mâbud'a teveccüh edecek, kulluk Mâbud'a yapılacak. Aslında aynı kökten gelen bu kelimeler birbirinden ayrılmaması esasına göre hareket edilecek.

Kul: *"Senin izzetini düşünerek zilletimle; azametini düşünerek hakirliğimle huzuruna geldim. Kimseye bel kırmayan, boyun bükmeyen ben, Senin için belimi de kırıyor, boynumu da büküyorum. Gururumu, Sana yapılan secdenin ruhanîliğiyle ayaklar altına alıyor ve yüzümü yerlere sürüyorum. Çünkü Sen Mâbud'sun, ben abdim, Sen Hâlık'sın ben mahlukum. Bütün fakirliğimi ilân ederek Senin huzuruna geldim. Çünkü Sen bana bir akıl, bir meyil, bir şuur verdin ve bunları topladın, vicdanıma rükün yaptın.*

Vicdanım Sana karşı minnet ve senâlarını eda etmek istiyor. Bütün kâinat şahit olsun ki, ben kulum ve işte bununla şeref duyuyorum.”

İşte mü'min نَعْبُدُ derken bunları duyar ve bunları düşünür. Bu bir küçüklük değil, insanın gerçek büyüklük yolunu sezmesinin ifadesidir. Bizler, *“Muhammedün abdühü ve Resûlühü”* derken bu sırra parmak basıyoruz. Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah'ın kulu ve resûlüdür. O, önce kuldur ve kulluğu devam eder. Allah Resûlü, peygamberlik gelmeden evvel kuldu, peygamberlik geldi, kulluğu devam etti. Vefatıyla peygamberlik gitti ama O yine Allah'ın kuluydu. İşte biz Allah'a karşı نَعْبُدُ derken bu şekilde bir kulluk kastediyoruz.

Evet, hürriyetimizi dünyaları verseler başkalarına vermeyiz. Allah'tan gayrısı için esareti kabul etmeyiz. O'ndan gayrısı için ne kulağımıza halka, ne de boynumuza tasma takmayız. Ancak bizi yaratan, sonra da varlığını vicdanlarımıza duyuran Allah için, bin canımız ve başımızdaki saçlarımız adedince başımız olsa, seve seve hepsini feda ederiz. O'nun uğrunda bütün korkulara göğüs gerer, O'nun yolunda bütün başka sevgileri feda ederiz. Her şeyi kaybettiğimiz zaman O'nu kazanacağımız için de, bütün bunları iştiyakla yaparız. O'nun için feda olmayı cana minnet bilir, vücud-u Hak için ter içinde, gözü yaşlı, sinesi buğu buğu Hak sevgisi ve Hak saygısıyla yaşamayı Cennet hayatına tercih ederiz.

İşte bizler, böylesine coşkunluk, içtenlik, samimiyet ve ihlâsla, dağlara yüklenseydi onları paramparça edecek bir vazifenin altına giriyoruz ki, إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ âyeti[9] de bunu ifade ediyor. Dağ, taş bu emaneti götürecek keyfiyette değildi. Onlara bu emanet teklif edildiği zaman kaçındılar ve “götüremeyiz dediler”.

e. İbadet ile İstiâne Arasındaki Münasebet

Kur'ân'ın kelime ve cümleleri arasındaki münasebet ve ifadesindeki âhenk, tutarlılık ve akıcılık o kadar tatlı, içten ve o kadar muhteşemdir ki, dağların, taşların yüklenmekten çekindikleri bu ağır vazife altına girerken, hemen ne yapıp ne edeceğimizi de bize öğreterek, ışık tutuyor ve yolları aydınlatıyor. Biz de *“Yardımı ancak Senden istiyoruz. Yoksa yolda kalır, âvâre ve sergerdan olarak mahvolup gideriz.”* gibi bir mânâ bütünlüğü içinde إِيَّاكَ نَعْبُدُ

dedikten sonra وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ile yeni bir sığınmada bulunuyoruz.

İstiâne: Yapılan bütün işlerde Allah'tan yardım talep etme, yapılan ibadetlerin kolaylıkla yapılmasını Allah'tan dileme ve insanın karşı karşıya kaldığı meselelerde Allah'ın yardımına, Allah'ın inayetine bel bağlaması demektir. Bu itibarla biz, İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste de ifade edildiği gibi, ibadetlerimizde, işlerimizde hâlis, muhlis olarak bütün samimiyet ve içtenliğimizle yardımı sadece ve sadece Allah'tan istiyoruz.[10]

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır; yardım ve avn, zarurî ve gayr-i zarurî olmak üzere iki kısımdır. Zarurî olan, rahmetiyle bizi yaratan Allah'ın (celle celâluhu), aza ve kabiliyetler şeklinde mahiyetimize koyduğu şeylerdir. Meselâ: el, ayak, göz, kulak, vs. Bizler görme ibadetini gözlerimizle yapar, gözlerimizin aldığı mânâları fikir laboratuvarında değerlendirir, âdeta bal yapıyor gibi mârifet petekleri kurmaya çalışırız. Bunu da kafa yapar. Ama O, evvelâ başa bu fakülteleri yerleştirmiş, mekanizma arasında münasebetler var etmiş ve her şeyi işleyen mükemmel bir fabrika hâline getirmiştir. İşte Allah'ın bize baştan verdiği bu şeylerin hepsine zarurî avn ve yardım diyoruz. Bunlardan bir tanesinin eksikliği bahis mevzuu olduğunda insan, istenilen şeyleri tam yapamaz.

Bir de gayr-i zarurî olan avn ve yardım vardır ki, bir işi yapacağımız zaman Cenâb-ı Hak melek, melekûtiyet, Rahmet ve Rahmâniyeti ile teşvik eder, yol gösterir. "Hâdî" ismi ile imdadımıza yetişir, yolları aydınlatır ve bizleri irşad eder. Fıkıh usûlüyle meseleyi anlatacak olursak bunlardan evvelkine "kudret-i mümekkine", ikincisine de "kudret-i müyessire" denir. Birincisi, mümkün kılan bir kudrettir, ikincisi de, kolaylaştıran bir kuvvet ve kudrettir. İşte biz yaptığımız her şeyi, başta Allah'ın yarattığı âzâ ve kabiliyetlerle, sonra da yine O'nun inayetine dayanarak yaparız. Burada şu hususu da anlatmadan geçemeyeceğim:

Kendi yaratılışımızdan, "yaptık, ettik" dediğimiz fiillerimize kadar, bütün davranışlarımız Allah tarafından yaratılmaktadır. Allah, ilk yaratılışı cebren yapmıştır. Yani ilk yaratılış cebrî ve vehbîdir. Allah, yarattığı dünyanın hendesesini insanlara sormamıştır. Onu Kendi çizmiş, Kendi yaratmış ve Kendi var etmiştir. İşin bu tarafında tamamen cebir ve hâkimiyet hükümfermadır. İnsana Cennet'i ve Cehennem'i kazandıran ve buna sebep olan iradeye gelince; (yukarıda tafsilatıyla arz ettiğimiz gibi) bu irade Cenâb-ı Hakk'ın rahîmiyeti ile

verilmiştir. Ancak bizden hâsıl olan her iş ve fiil yine Allah tarafından yaratılmaktadır.

İşte إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ deyip bizlere, kendisine yönelmeyi öğretirken yardım talebi salâhiyetini de bize veriyor. Âdeta, *"Yardım talep edebilirsiniz, sizden talep, kesb, teveccüh; Benden yaratma, meydana getirme ve elden tutma; sizden gerilim, Benden yüksekler yükseğine alıp götürme."* diyor. Biz de, O'ndan dilerken ve bu yardım dilemeyi O'nun kelâmında, O'nun emri olarak öğrenirken, bize talep etme salâhiyetinin verildiğini görüyoruz. Öyleyse her işimizde bir Fâil-i Hâlık'ın eserinin nisbeti vardır. Meydana gelen her şey Hâlık ve Fâil olan Allah'ın, kesb ise bizimdir. Fiil, bu iki şeyin nisbetinden doğuyor. Ve insana öyle bir pâye, öyle bir şeref veriliyor ki, burada Hâlık'la mahluk, Mâbud ile abd bir paylaşma ve dengeleme durumunda bulunuyor. Yani biz kulluk yapacağız. Allah da elimizden tutacak. Meseleyi böyle anladıktan sonra, artık ne cebre ne de itizale sapma meselesi asla bahismevzuu olamaz.

Burada çok kısa olarak kadere de temas etmek istiyorum. Aslında bu bahis, kaderle alâkalı mevzuda ele alındığı için orada mütalâa edilmesi daha uygun olur.

Olacak şeyler, olmazdan evvel Allah'ın ilminde, ilmî vücutlarıyla vardı ve sonra bunlar, Allah'ın ilmindeki şekilleriyle kudret ve irade vasıtasıyla var edildiler. Allah'ın bilmesi, meydana gelen vak'aların şu veya bu şekilde olmasını zorlamaz. Hele sermayesi kesbden ibaret olan insan, iradesini hangi tarafa yöneltirse, Allah o istikamette bir şeyler yaratır. Şurası bilinmelidir ki, insanın iradesi hesaba katılmak şartıyla, hiçbir şey yokken Allah'ın ilminde eşyanın şöyle veya böyle var olmasına ve bunların Cenâb-ı Hak tarafından bilinmesine kader diyoruz. İnsanın iradesi hesaba katılmak suretiyle, insanın yapacağı veya insanın başına gelecek şeyleri ilm-i ilâhî defterinde tespit etmek, insanı zorlayıcı olmadığından, mesele kat'iyen ne Kaderiye mezhebinin ne de Cebriye mezhebinin dediği gibi değildir. Onun için rahatlıkla diyoruz ki, bizden işleme, kesb, Allah'tan yaratma; bizden yönelme, O'ndan, elimizden tutma; bizden O'na kulluk ve O'ndan bize Cennet'i kazandırma...

Şimdi buradan da hemen şu noktaya intikal edebiliriz: اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ Hâlık ve mahluk arasında çok tatlı, ama ne tatlı bir mukabelenin ifadesidir! Bu, o kadar şerefli, o kadar yüksek bir anlaşma, ahd ve akiddir ki,

beşer bunun üstünde daha yüksek bir şerefe, bir pâyeye mazhar olmamıştır. Sizden herhangi birinize "Bir memlekete sultan oldunuz." deseler, bu yüksek mevki ve makam, Allah'la insan arasında yapılan bu mukaveleye nispeten çok sönük kalır. Gökleri ve yeri yaratıp elinde tutan, bu geniş rubûbiyet dairesi içinde, aynı zamanda her an senin kalbine bakan ve o kalbi elinde evirip çeviren Allah'la, bir mukavele akdinde bulunman ve اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ demen, senin için öyle bir şereftir ki, bu şerefi anlatmaya imkân yoktur.

Yalnız şu kadarını diyelim: Rabbü'l-âlemîn ismiyle tasarruf yapan; seni kemale doğru sevk eden ve sana kemal kazandıran, Rahmân ve Rahîm isimleriyle yeryüzünü bir sofra, senin dünyanı da ayrı bir sofra yapıp, Rahmâniyet ve Rahîmiyetiyle tecellî eden, yani ağzına aldığın lokmayı, kurduğu mekanizmayı işlettirmek suretiyle ağzını sulandıran, merhamet edip midenin bezlerine su salgılatıp, mideni ıslattırarak hazmı kolaylaştıran, bağırsak mekanizmasını, ciğer ve böbreği ve daha senin şuurunun uzanamadığı nice şeyleri çalıştıran ve her hâdisenin arkasında Rahmâniyet ve Rahîmiyetini sana gösteren, senin koyduğun en muhteşem, en debdebeli sofradan daha müdebdeb ve muhteşem sofraları yeryüzünde de sana takdim eden; önüne koyduğu bu şeylerle senin ve senin gibilerin vitamin ve protein ihtiyaçlarını karşılayan; daha binbir çeşit nimetleri, nimetlerdeki tad, renk ve kokularıyla sana Rahmâniyet ve Rahîmiyetini gösteren Allah, sana Kendisini tanıttırdı, bir pâye ve şeref verdi.

Sonra مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ile vicdanında kendisini hissettirdi. İyiliklerin ve kötülüklerin karşılık göreceği bir günü ihtar ederek seni yarınlar için hazırlanmaya çağırdı. Evet, bugün sen, öldükten sonraki hayata göre adımlarını atıyorsun, bunu sana O lütfetti. Sen mânevî yapın ve ruhî hayatın adına bir keyfiyet kazandın, bir kısım sermaye edindin ama bu işin ana parası O'ndan geldi. Zira temel maddeleri O lütfetti. Sonra doğru yola da O hidayet etti ve bir şeyler yapmaya muvaffak kıldı.

Fakat bütün bunların yanıbaşında, sanki elde ettiğin şeylerde senin müdahalen, mâlikiyetin varmış ve bir şeylere sahipmişsin gibi seni karşısına aldı; sana değer veren bir muvazene ve muadele içinde *"Kulum senden kesb, Benden yaratma; senden Cennet yolunda olmak, Benden Cennet'e koymak; senden mâsiyetten kaçınma, Benden muvaffak kılmak."* dedi ve âdeta seninle

bir mukavele yaptı. İşte biz إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ derken; Resûl-i Ekrem, nasıl miraçta Allah'a selâm verdi, selâm aldı, nasıl ümmeti için Allah'tan namaz hediyesini getirdi ve nasıl, sevabı olduğu gibi kalmakla beraber mükellefiyet hafifletildi; öyle de, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ 'de aynı mukabele ve mukaveleyi bütün benliğimizle duyuyoruz ve başkalarından usanmış kalblerimiz aynı şeylerle dolup taşıyor.

f. İbadet ve Cemaat Şuuru

Bir diğer yönüyle إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ bize cemaat şuuru veriyor. Evet, biz إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ile "Ben" demeyi bırakıyor "Biz" diyoruz. Bu sözü birimiz söylüyor, diğerlerimiz sükut ediyor. Namaz, bizim içtimaî hayatımızın, denge, düzen ve nizamının sembolüdür. Eğer biz, namazda bunu duyarsak cemaat hâlindeki yaşayışımızda, pırıl pırıl kendisini gösterir; "Biz", kuru kalabalıktan ibaret bir cemaat değil; aksine ruh birliğiyle âhenk içinde muntazam bir cemaatiz.

İşte fert, ilk defa bu düşünce ile cemaat şuuruna ulaşır; hissî yaşamadan kurtulur. Mantıkî ve aklî yaşama seviyesine ulaşır; içine gireceği, kendisinin de bulunacağı cemiyet içinde, bir uzuv olmaya liyakat kazanır. Bu da, biraz ferdin vicdanının genişliği veya darlığıyla alâkalıdır. Vicdanı derin kimselerin teşkil ettikleri ve edecekleri cemiyet, vicdanın genişliği nispetinde temelli, köklü, sarsılmaz ve devamlı olur. Vicdanı dar ve müsamahasız olan kimseler ise henüz bir cemiyete uzuv olma seviyesine ulaşamadıklarından onların teşkil edecekleri cemiyete biz, kuru kalabalık nazarıyla bakıyoruz. Tahlilini yapmaya çalıştığımız böyle bir topluluğa ise "cemaat" denir. Bu cemaatin ilk görünen tatbiki, namazın cemaatle eda edilmesindedir. O da, Hanefî mezhebinde sünnet; Hanbelî mezhebinde farz; Mâlikî ve Şafiî mezheplerinde farz-ı kifaye kabul edilmiştir.

Allah Teâlâ Hazretleri, Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde böyle bir cemiyeti hazırlayıcı unsurları ve hazırlanan cemiyetin terbiye edilmesi hususunda lâzım gelen kanunları koymuştur. O, ilk defa bu mevzuda cemiyeti teşkil edecek fertleri hazırlamıştır. Fertlerin hazırlanışı vahye dayalı olarak önce peygamberlerin, sonra da müçtehit ve mücedditlerin eliyle olur. Fertler yavaş yavaş toplu olarak yaşamaya hak ve liyakat kazanınca, artık bir araya gelmeye başlarlar. Bir kanun ve hâkimiyet altında baş başa, omuz omuza âdeta bir vücudun uzuvları hâline gelirler. Bu anlaşma ve uzlaşma ancak kanunlardaki

birliğe, esas alınan prensiplerdeki birliğe bağlıdır. Eğer kanunda ve prensiplerde bir birlik yok, insanlar da korku veya muhabbetle aynı kapıya dönük değillerse tefrika ve dağınıklık başgösterir. Kalbleri parça parça, kafaları dağınık olan kimselerin mükemmel, birbirine bağlı, kenetlenmiş, sağlam bir cemiyet teşkil etmeleri asla düşünülemez.

Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, "ben" demeyi yasaklayıp "biz" deyin derken işte bu mânâda bir cemiyetin teşekkülünü hedefler. Sonra da o mükemmel fertlerin, yeni oluşumları meydana getireceğine işaret ve irşad buyurur. Daha sonra o oluşumların içinden, beyne doğru giden bir kısım atomlar, moleküller gibi saflaşan, cemiyet beyninde bulunmaya liyakat kazanan bir kısım kimseler cemiyetin başına geçer ki, böylece idarî mekanizma kendi kendine teşekkül etmiş olur. Bunlar kaprisi olmayan, vicdanı geniş fertlerdir. Onları da ancak Nebi ahlâk ve terbiyesi yetiştirir.

[11]أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ denilerek, Nebi'nin sinesindeki inşirahın, genişliğin, minnet makamında anlatılması çok mânidardır. Allah Peygamberi'dir ki, sadrını, sinesini, açtıkça açmış; en olumsuz davranışları müsamaha ile karşılamış ve cemaate giden yolları göstermiştir. Bu sebeple vicdanın genişliği, açıklığı, inşirahı nispetinde cemiyet gelişip, güç kazanıyor. Demek oluyor ki, bir cemiyetin, tarihin kaderinde hâkim rol oynaması, o cemiyeti teşkil eden fertlerin vicdanlarının genişlik veya darlığıyla çok alâkalıdır.

Cemiyeti büyüten, ferdin vicdanıdır. Fert kaskatı, kendisini daima bir kısım hususiyetleriyle hissettirip duruyorsa, bu cemiyet geçici olarak kurulsa bile devam etmez, zamanla yerle bir olur. Fakat fertler müsamahalı, vicdanları alabildiğine geniş, Resûlullah gibi أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ sırrına mazhar iseler; kuracakları cemiyet köklü, sağlam olacaktır. Böyle bir cemiyete herkes rahatlıkla girebilir. Böyle bir cemiyet belki çok çabuk kurulmaz; fakat çok uzun ömürlü olur. Ve zamanla tarihin kaderine hâkim olabilir ki, Resûller yolu da bu yoldur. En mükemmel şekliyle bize, cemiyetin ilk rüknü olma imtiyazını yine Resûlullah göstermiştir. Sonra teker teker fertlerde bunu tam görmesek bile, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) tesis buyurduğu cemaatte tam mânâsıyla görebiliriz. İnşâallah ahir zamanda insanlığa yeni bir veche verecek, tıkanmış ilimlerin yolunu açacak, maddî ve mânevî semalara doğru yükselmeyi temin edecek Kur'ân cemaatine Allah, bu sine genişliğini ihsan buyuracaktır.

Bunu O'nun sonsuz rahmetinden umuyoruz...

Vicdanı dar, kalbi katı, his ve kaprislerini yaşayan bir kısım kimseler, âhenkli bir cemiyet içinde her ne kadar âhengi bozmadan yürüyebilseler bile, yeni bir cemaat teşkil etmeleri düşünülemeyeceği gibi; fikrî tekelleşmeyle "Herkes benim gibi düşünsün." diyen, nefsinin esiri kimselerin de cemiyet teşkil etmeleri asla ve kat'a düşünülemez.

Hak yolundaki her mesleği hak bilen, başka meslekler içinde de hak ve hakikat nüvelerinin bulunabileceğine inanan, vicdanı geniş, sinesi alabildiğine açık, Hakk'a yönelmiş ve müsamahalı kimselerin kurdukları cemiyetler daima uzun ömürlü olmuşlardır. İşte إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ahd ü peymânında bunu da anlıyor, İslâm cemiyetinin temel dinamiklerini beraber müşâhede etmiş bulunuyoruz. Allah "ben" değil, "biz" deyin buyuruyor. Benliğinizden vazgeçin. İbadet ve taatınızı ise, cemiyetin içinde öyle bir şuurla Allah'a takdim edin: *"Ben kim, benim kulluğum kim! Fakat ben de, şu insanlar arasındayım ve onların arasında Sana kulluk yapıyorum."*

Fıkıhta, malın ayıplı çıkması neticesinde alıcının alışverişten dönebilme serbestisi misalinde olduğu gibi, bir insan on çuval mal alsa ve bunlardan bir tanesi sakat çıksa, ya onların hepsini reddeder, ya da onu öylece kabul eder. İşte ben de, sakat, yarım yamalak kulluğumla, bu kanunun himayesine girerek diyorum ki, "Allahım, bunlar kulluklarını Sana takdim ediyorlar. Bunların bu kullukları gibi, yeryüzünde binlerce cami ve mescitte, daha binlercesi kulluğunu Sana takdim ediyor. Ben, bütün samimiyetimle, vücudumun zerrelerinden, atomlarından –ki, onlar mecburî bir cemaattir– ağaçlardan, otlardan, hayvanlardan –ki, onlar tabiî ve fıtrî bir cemaattir– insanlık cemaatine, melekler cemaatine ve cinler cemaatine –ki, bunlar da iradî birer cemaattirler– bütün bunların kullukları arasında, ben de, benim kulluğumu Sana arz ediyorum. Tek başıma söz söyleyecek, talepte bulunacak hâlim olmasa bile "ben" demiyor, "biz" diyor, onların arasına giriyor, hayatımın, ancak cemiyetin hayatıyla devam edeceğine inanıyorum. Medenî bi't-tab' (yaratılış itibarıyla medenî) olmanın gereği olarak arkasında durduğum imama uyuyor, onun okuduğunu dinliyor ve onun arkasında konuşmuyorum."

Hanefi mezhebinde, imam Kur'ân okurken cemaatin dinlemesi; kemale ermiş, dindar ve medeni bir cemaatin, bir reis tarafından temsil edilmesi çok güzel sembolize edilir. İşte bu tabloda, apaçık bir cemaat şuuru görüyoruz.

g. Tevhid-i Ubûdiyet ve Tevhid-i Rubûbiyet

إِيَّاكَ نعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ 'in diğer bir yanı da tevhid-i ubûdiyet ve tevhid-i rubûbiyetle alâkalıdır. Bu hususu da kısaca arz edelim:

Allah (celle celâluhu), bu âyete kadar bize, tek ve yekta, ferd-i ferîd Rab olduğunu anlattı. *"Ben Allahım"* dedi ve biz de O'na "Allah" dedik. Allah gökte ve yerde eşi, menendi, zıddı ve niddi olmayan "Zât-ı Ecell-i A'lâ" demektir. "Rabbi'l-âlemîn" diyerek terbiyesinde de ortağı olmadığını söyledi. Vücudumuzun atomlarından en uzak sistemlere, galaksilere, nebülözlere kadar her şeyin, tasarrufu altında olduğunu anlattı. "er-Rahmâni'r-Rahîm" diyerek anne karnındaki yavrudan bir koza içindeki böceğe kadar her şeyin çok iyi beslendiğini; vücudumuzun hücrelerinden en büyük sistemlere kadar gayet mükemmel bir şekilde, o rahmetle çalıştığını anlattı, gösterdi ve şöyle ifade etti:

Rahmân ve Rahîm sadece Ben'im, rahmet vermede de eşim, ortağım, zıddım, niddim, menendim yoktur. Din Günü'nün yekta mâliki Ben'im. İyi-kötü, güzel-çirkin, iman-küfür, dalâlet-hidayet, hepsi burada karışık olabilir; fakat Din Günü'nün hâkimi olan Ben, bunları ayıracak; وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ *"Günahlılar, lekeliler, siz ayrılın!"*[12] diyeceğim.

İşte bütün bunlarla Allah, buraya kadar birliğini anlattı. Ve zaten anlatmasaydı da, biz kâinatın tertemiz simasına bakıp, kâinat kitabını okuduğumuz zaman O'nun birliğini rahatlıkla anlayacaktık ve anlıyoruz da. İşte buna *"Tevhid-i Rubûbiyet"* diyoruz.

O, Rab olarak sana verdiği her şeyi tek başına vermiş, sen de aldığın her şeyi sadece O'ndan almış durumdasın. Öyleyse, sana düşen de, sadece O'nu bilmen ve O'nu tanımandır. Samimiyetin nispetinde nazarını başkalarından çevirecek ve Rabbü'l-âlemîn olan Allah'a hitap sığasıyla "Sen" diyeceksin. İşte bunu diyebildiğin an, kulluğu sadece O'na karşı yaptığını ve isteyeceğini de sadece O'ndan istediğini fiilinle göstermiş olacaksın ki, bu da O'nun tevhid-i rubûbiyetine mukabil tevhid-i ubûdiyettir, yani, kulluğunu sadece O'na yapma... Rab nasıl birdir, kul da bütün gönlüyle, hissiyatıyla ve fakülteleriyle: *"Ben de Sana öyle bağlıyım. Sen nasıl kâinatı bana musahhar kıldın, benim emrime verdin, ben de Senin emirlerine öyle musahharım. Bu musahhariyetim benim için cana minnettir. Çünkü ben, Senin nimetlerinle perverdeyim."* demelidir. Bu da Hâlık'la aramızda bir muadelenin, tevhid-i rubûbiyete karşı tevhid-i

ubûdiyetin ifadesidir.

İşte bu sırra akıl erdiremeyen zavallılardır ki, bir kısım ağaçları, çayları, ırmakları, ineği, öküzü ilâh edinmişlerdir. Maniler gibi zulmete ve nura tapmışlar; "Yezdan" ve "Ehriman" diye ilâhlar uydurup arkalarından gitmişlerdir. Mâbud-u Mutlak'a kulluk zevkine eremeyen ve bu hazzı elde edemeyen kimseler binlerce mâbuda gönül vermiş, binlerce mahbuba bağlanmış ama daima sukut-u hayale uğramış, ümitleri yıkılıp gitmiş ve perişan olmuşlardır. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) muallimiyle, Kur'ân mürşidiyle tevhid-i ulûhiyet ve tevhid-i rubûbiyet dairelerinde, o rubûbiyet ve rubûbiyete karşı ubûdiyetle mukabele etmekle mükellef olan bizleri, irşad, hidayet lütfedip avare, sergerdan bırakmadığından kâinattaki zerreler adedince kendisine hamd ve senâ ediyoruz...

1 Bkz.: Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 1/214; es-Suyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce* s.313.

2 Dârimî, *mukaddime* 14; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/196; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 2/266-272.

3 Âl-i İmrân sûresi, 3/144.

4 Âl-i İmrân sûresi, 3/144.

5 Bürûc sûresi, 85/16.

6 Rahman sûresi, 55/29.

7 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 2/266-272; Abdurrezzak, *el-Musannef* 5/433-437.

8 İbn Mâce, *sıyâm* 21; Dârimî, *rikak* 12; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/373.

9 Ahzâb sûresi, 33/72.

10 Bkz.: et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/69; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr* 1/29.

11 *"Biz, senin sineni açıp ruhuna genişlik vermedik mi?"* (İnşirâh sûresi, 94/1)

12 Yâsîn sûresi, 36/59.

H. “İHDİNA’S-SIRÂTA’L-MÜSTAKÎM” ÂYETİ

Allah’a karşı kulluk, çaplı insanların işidir. Fert tek başına değil, ancak dayandığı, itimat ettiği ve bağlandığı cemaatle beraber, Allah’ın azametine uygun bir kulluk takdim etmiş olacaktır. İşte kul, ihtiyaçlarını, aczini, fakrını anladığı böyle bir anda اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ demek suretiyle ilâhî yardımların beklentisi içinde yardımı sadece Cenâb-ı Hak’tan istiyor. İsterken de, kendisi için en önemli yardımın ne olacağını bilemediğinden, Allah (celle celâluhu), rahmetinin eseri olarak ona en evvel istemesi gerekeni öğretiyor ve kuluna اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ demesini buyuruyor.

Zira insan, Cenâb-ı Hakk’ın hidayeti olmadan ne ferdî ve ruhî hayatını düzene koyabilir, ne de ailevî ve içtimaî hayatını. Bütün bunlar Allah’ın hidayet vermesine bağlıdır.

İnsan ruhunun analizi ve incelenmesi; zaaf ve faziletleriyle onu anlama beşerî ölçülerle yapılınca, netice daima hatalı ve eksik olacaktır. Hâlbuki bu mevzuda ölçü olarak ilâhî prensipler kabul edildiği takdirde, hakikat anlaşılıp idrak edilecek ve ruha ait karanlık kalan kısımlar da gün ışığına çıkıp aydınlanacaktır.

Aile yapısı da ilâhî prensiplere göre ayarlanmalıdır. Aksi düşünce ve faraziyelerin, aile hayatını ne hâle getirdiği herkesin ve her kesimin malumudur.

Gerçek cemiyet de, hakikî mânâsıyla ancak ilâhî prensipler çerçevesinde kurulabilir. Zira ittifak ancak ve ancak hüdâdadır. O’nun dışında temin ve tesis edilen ittifaklar, geleceği olmayan gizli ve korkunç ihtilaflardır.. dolayısıyla da böyle ihtilaflarla kurulmuş bir cemiyete cemiyet denemez.

İşte bütün bu aksaklıkların giderilip, en uygun ve münasip olanın keşfedilebilmesi için Cenâb-ı Hakk’ın hidayeti zarurîdir. Onun içindir ki, bizler, O’ndan bizi yolların doğrusuna hidayet etmesini istiyor ve اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ diyoruz.

a. Hidayet Ne Demektir?

Hidayet, çok muhtaç olan insana, bütün ihtiyaçlarına kâfi gelecek şekilde Allah’ın cevap vermesidir. اِهْدِ kelimesi Arapça’da emr-i hâzırdır. Emirler, yukarıdan ve büyükten, bir fiilin meydana gelmesini cebren gerektiren cümlelerdir. Yani bir talebin emir olabilmesi için, o talebin yukarıdan ve büyükten gelmesi ve aynı zamanda bir fiilin yapılmasını zarurî kılar mahiyet arz

etmesi lâzımdır. Eğer bu, aşağıdan yukarıya, küçükten büyüğe bir talep şeklinde olursa, buna “recâ” ve “dua” denir. Ve yine bu talep emsal arasında cereyan ederse, ona da “iltimas” adı verilir.

اِهْدِ kelimesinde bu üç şekilden ikinci husus bahis mevzuudur. Yani aşağıdan yukarıya, küçükten Büyükler Büyüğü’ne bir dua ve yakarış, bir recâ ve niyazdır. Biz اِهْدِ ile kendi hakkımızda istediğimiz şeyi başkaları için de istiyoruz. Hidayet, insanı, matlubuna tatlılıkla iletme, ulaştırma, tutup götürme, hatta icabında neticeye kadar beraber bulunma mânâsına gelir ki; tefsircilerin, delâlet-i gayr-ı mûsile (ulaştırmayan yol gösterme) karşılığı delâlet-i mûsile (ulaştıran yol gösterme) dedikleri de işte budur.

Mânâsı şudur: Birisi tam matluba ulaştırıyor, diğeri ise ulaştırmıyor. Allah yardım ediyor. Yolunu gösteriyor, *“Bu yoldan gidersen Cennet’e varırsın.”* diyor. Bir de elimizden tutuyor, lütfediyor, göz açıp kapayıncaya kadar dahi bizleri arzularımızla, hislerimizle, kaprislerimizle baş başa bırakmıyor. Buna da “ulaştırıcı delâlet” diyoruz. Bizi azdırmıyor, saptırmıyor, azıp sapmamıza meydan vermiyor.

اِهْدِنَا kelimesini dilimize tercüme etmek istediğimiz zaman “Bize hidayet ver.” sözü, yanlışlar arasında doğruya en yakın bir tercüme olur. *“Bizi doğru yola ilet.”* sözü çok yavandır. Çünkü hidayetin mânâsı sadece iletme değildir. Tatlılıkla insanı arzu ettiği şeyin yanına götürme, bazen da sonuna kadar beraber gitme mânâsındadır.

Hâlbuki iletme bunu ifade etmez. “Elimizden tut bizi şuraya götür.” sözü de, hidayetin karşılığı olamaz. Bunda da, tatlılık meselesi ifade edilememiş olur. Onun için hem tatlılık meselesini, hem elden tutmayı, hem de hidayetin onun nazarına arz edilmesi mânâsını bir arada ifade eden اِهْدِنَا kelimesine verilse verilse, “Bizi hidayet et, bizi hidayete erdir.” şeklinde bir mânâ verilebilir...

b. Hidayet Çeşitleri

Hidayet, Arapça olup, hem müteaddî (geçişli) hem de lâzım (geçişsiz) olarak kullanılır. Bunda da ince bir nükte vardır; o da, bunlardan birisi vasıtalı, diğeri de vasıtasız hidayettir.

Bazen olur ki, hidayet için bütün vasıtalar hazır olduğu hâlde, insan hidayete eremez. Hâlbuki bazen, hiç de müsait olmayan şartlar içinde hidayete erilebilmektedir.

Hz. Nuh'un oğlu, bir nebi ocağında doğup büyüdüğü hâlde, hidayetten nasibdâr olamazken, Âzer'in evinde Hz. İbrahim, Firavun'un hanesinde de Hz. Musa yetişir ve birer büyük peygamber olurlar. İşte bütün bunlar bize vasıtalı ve vasıtasız hidayeti anlatmaktadır. Cenâb-ı Hak, *"Ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarır."*[1] O'nun hidayeti de böyledir. Ve O; bize nâmütenâhî hidayet etmiştir.

Evvelâ: Ruhanî ve cismanî iradelerimizle dilediklerimizi bize vermiştir. Evet, biz bir ruh bir de cisimden oluşmaktayız. Bu cismanî ve ruhanî iradelerimizin tevfiki tamamen Allah'ın hidayetidir. Ruh ve cisim ayrı birer âlemdendir. Âdeta ruhun ayrı, cismin ayrı birer irade ve isteği ve ayrı birer temayüzleri vardır. Bu istek ve bu iradeyle insan, tamamen Allah'ın hidayetiyle bir araya gelmiştir. Ve insan huzur ve saadete gidecek yolu da ancak bunlarla kazanabilir. Allah insanın aklî kuvvetiyle tabiî kuvvetini birleştirip bütünleştirmekle hidayet etmiştir. Yoksa akıl tuğyan ederdi. Nice akıllı ve sağlam muhakemeli kimseler vardır ki bunlar, Allah, kitap tanımıyor ve Kur'ân karşısında Firavunluktan Firavunluğa giriyorlar. Allah'ın, akıllarını hidayete erdirdiği kimseler hakkındaki hidayet ise, aklı aradığına, hedefine ve sevdiğine ulaştırma şeklinde olmuştur. Ayrıca bizim, bir de tabiata dönük yönümüz, mânâ ve mahiyetimiz var. Allah (celle celâluhu) bunu da hedef ve aradığına ulaştırmış ve bizi bir ağaç, bir ot gibi yapmamıştır. Bu da Allah'ın ayrı bir hidayetidir.

Allah, hakkı bâtıldan ayırmak suretiyle de hidayet etmiştir. وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ[2] âyeti bu hususu anlatıyor. Hak ve bâtıl, fesad ve salâh apaçık gösterilmiş ve her iki yolun gösterilmesiyle insana hidayette bulunulmuştur. Allah (celle celâluhu): لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا[3] buyurmakta ve insanları kendi yoluna hidayet edeceğini söylemektedir. Kitap ve peygamberlerin gönderilmesi de hidayet şekillerindendir. إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ[4] âyetiyle وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا[5] gibi âyetler bize daha değişik hidayet vasıtalarının olduğunu anlatırlar.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki biz, zerreler âleminden canlılar âlemine, canlılar âleminden insanlık âlemine kadar her basamakta Allah'ın bir çeşit hidayetine mazhar olmuşuz. Bu noktada durup *"Allah'ın insanlar hakkında hidayeti sonsuzdur."* desek değer. Vahiy, ilham, esrarın çözülmesi ve eşyanın

hakikatinin ortaya çıkması, doğru rüyalarla bir kısım hususların tebliğ ve telkin edilmesi gibi hususlar da, Allah'ın diğer hidayetleridir. Fakat bu hidayet nebi ve velilere ait olduğundan hususîdir. Onun için herkes vahiyden ve ilhamdan istifade edememiştir.

Biz, اِهْدِنَا derken bütün bu mânâları ihtiva edecek ve Cenâb-ı Hakk'ın bütün varlığı kuşatan terbiyesi içinde ve birçok eğri-büğrü yollar arasında, tek doğru yol olan İslâm'a hidayet edilişimizin nasıl büyük bir lütuf ve nimet olduğunu anlamaya çalışacağız. Evet, zerreler âleminden canlılar âlemine kadar pek çok berzah ve engellerden geçen bizler, daha sonra da, insanlık âlemine gelinceye kadar yine birçok berzahlardan geçtik. Ancak bunların hiçbirinde bizim zerre kadar rolümüz olmadı. Ve hep hidayet üzere bulunduk. Bizden çok daha akıllı ve kabiliyetli milyonlarca insan sapıklık içinde bocalarken, ayrı bir hidayet imdadımıza yetişti ve İslâm diniyle şereflendirildik. Varlığın en şereflisi, Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmet olduk. Bunlar ve bunlar gibi Rabb'in sonsuz hidayeti karşısında, O'na hamd ve tesbihlerimizi arz ediyoruz.

c. "es-Sırât" Kelimesi

اَلصِّرَاط : Bu kelimenin başında harf-i tarif (belirlilik takısı) vardır. Bu harf-i tarif, ya "ahd" içindir ki اَلصِّرَاط, belli yol demektir. Öyle belli yol ki; bizden evvel milyonlarca salih insan, binlerce peygamber ve yüzbinlerce veli o yoldan geçmişlerdir. İşte اَلصِّرَاط böyle belli ve herkesin anlayacağı bir yoldur. Veya "cins" için olur ki o zaman ana yol, mutlak mânâda geniş bir yol, herkesin yürüyebileceği bir yol mânâsına gelir.

اَلصِّرَاط kelimesindeki ص harfi esasen س 'dir. Fakat ر 'nın kalın okunuşu ve ط harfine uyumu için ص hâline gelmiş ve اَلصِّرَاط olmuştur. Hz. Osman'ın toplattığı Kur'ân'da ve âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre اَلصِّرَاط 'da ص vardır.

اَلصِّرَاط kelimesi, inişli çıkışlı, bazen dar, bazen geniş, geçmesi, aşması zor bir yol mânâsına gelir. İnişiyle, çıkışıyla bazen dar, bazen geniş keyfiyetiyle sanki bize, Allah'ın rızasına giden ve geçilmesi çok zor olan bir yolu ve Cehennem üzerine kurulan ve insanların Cennet'e girmek için muhakkak üzerinden geçmekle sorumlu oldukları "Sırat"ı hatırlatmaktadır.

Burada istidradî (antrparantez) bir hususa temas etmekte fayda var. Kur'ân-ı Kerim'in mânâsını tam anlayabilmek için kelimelerin mânâlarını, onlara dayalı

yan mânâları, işaret ettikleri hususları ve delâlet ettikleri cihetleri anlamak şarttır. Bunlar bilindiği zaman Kelâmullah'ın her bir âyeti, gökteki bir sistem veya bir yıldız gibi uzaktan uzağa bize göz kırpmaya başlayacaktır. Ve biz, Kur'ân'ın büyüklüğünü o zaman daha iyi anlayacağız. Osman Gazi, Kur'ân karşısında sabaha kadar el-pençe divan duruyor, Hz. Ebû Bekir sabaha kadar gözyaşlarıyla onu okuyor, Hz. İkrime her gün onu yüzüne gözüne sürüyor, "Rabbimin Kelâmı" diye inliyor ve Kur'ân'a karşı saygı ve terbiye arzında bulunuyorsa,[6] bunları sırf zarfa yapılan tâzim şeklinde anlamak doğru değildir. Belki onu, Kur'ân'ın kelimelerindeki derinlikte, mânâlarındaki genişlikte ve Allah kelâmı olması mânâsında aramak gerekir.

Allah Hakîm'dir. O kendisini bize anlatırken: حٰمٓ ۝ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ diyor. Yani *"(Dikkat edin, size esrarengiz bir şey anlatacağım.) Bu Kur'ân-ı Mu'cizu'l-Beyan, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafından indirilmiş bir kitaptır."*[7] Demek ki Allah (celle celâluhu) kâinatı hikmetle yarattığı ve her şeyde bin fayda ve maslahat gözettiği gibi, kelâmında da bin hikmet gözetmiştir. Öyleyse derinlemesine Allah'ın kelâmına ne kadar dalınırsa yeridir. Zira her kelimenin altında çok mânâlar vardır. Binaenaleyh biz اَلصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ derken işte bu açıdan kelimeleri derinlemesine ele alıp tahlil etmemiz icap ediyor.

Mevzumuz olan âyette اَلصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ tabiri kullanılıyor. Hâlbuki Arapça'da bu kelimenin eş mânâlısı çok lafız vardır. Meselâ: Sebîl, tarîk ve menhec gibi. Neden acaba, diğerleri değil de "sırat" kelimesi seçilmiştir? Ayrıca "müstakîm" kelimesinin yerine "müstevî" veya bu mânâya gelen başka bir kelime seçilebilirdi. Fakat öyle olmamış da, "müstakîm" kelimesi kullanılmıştır. İşte Hakîm olan Allah'ın hikmet dolu kitabında bu kelimelerin tercihi iyi anlaşılmalıdır ki, murad-ı ilâhî de idrak edilebilsin...

Kur'ân-ı Kerim, bir kelimeyi söylerken ilk defa, o kelime, bulunduğu yer itibarıyla bir mânâ ifade etmektedir. Bir de kuşattığı daha pek çok mânâlar vardır ki, bunları Arapça'da; takyît, tahsîs, ta'mîm, ıtlâk şeklinde ifade ediyoruz. Bazen olur ki, o kelime çok geniş mânâları ifade ettiği hâlde, bir mânâ ile irtibatlandırmamız icap eder. Bazen de olur ki, onu ta'mîm etmemiz, yani bütün mânâlarıyla ele almamız gerekir. Onun için اَلصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ dediğimiz zaman umumî mânâsıyla mı, hususî mânâsıyla mı, ıtlak adı altında mı, yoksa bir kayıtla mı ifade edeceğiz? Bunları anladığımızda bir taraftan

Allah'a karşı kulluğumuzun, bir taraftan hidayet talebimizin ve bir taraftan da cemaat hâlinde yaşamamızın, Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerine dayalı olduğunu göreceğiz.

d. Sırat-ı Müstakîm

اَلصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ 'nin tefsirinde şu mânâları görüyoruz: Orta yol, hak yol, şeriat, İslâm, Allah Resûlü ve ashabının yolu, Cennet yolu ve Cehennem köprüsü...

Bütün bu mânâları Resûl-i Ekrem çeşitli hadislerinde ifade buyurmuşlardır. Kısaca İbn Ebî Hâtim'in, Hz. Ali'den rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"Sırat-ı müstakîm: Kitabullahtır."*[8] der. Böylece kul: *"Allahım, beni Kendi kitabına hidayet et, Kur'ân'ındaki maksatları anlamaya muvaffak kıl."* demiş oluyor. Öyleyse bu açıdan اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ Kur'ân-ı Kerim'dir ve kul, Kur'ân-ı Kerim'i istemektedir. Keza, Tirmizî ve Dârimî'nin rivayet ettikleri hadiste: وَهُوَ حَبْلُ اللّٰهِ الْمَتِينُ وَهُوَ الذِّكْرُ الْحَكِيمُ وَهُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ *"Zira o, Allah'ın en sağlam ipi (hablü'l-metin)dir. O, hikmet edalı hatırlatan bir beyan.. ve Hakk'a ulaştıran bir yoldur..."*[9] denilmiştir.

Bundan da anlaşılıyor ki "Sırat-ı Müstakîm" Azîz ve Hakîm olan Allah'tan bize gelmiş, yani ötelerden elimize uzatılmış nuranî bir iptir. O'na tutunduğumuz ve Allah'tan, Kur'ân'a tutunmayı istediğimiz zaman saadete erecek, insanî semalara çıkacak, insanî rüşdü elde edecek ve Allah'ın tevfîkine mazhar olacağız. Yine hadiste ifade edildiği gibi "Sırat-ı Müstakîm" Allah kelâmıdır. Kul, onunla ilâhî maksatları anlayacak, gereğince hareket edecek ve Allah'ın lütfuyla, Cennet'e girme hakkını kazanacaktır. Ahmed İbn Hanbel'in rivayet ettiği ayrı bir hadis-i şerifte Nevvâs b. Sem'ân Hazretleri Allah Resûlü'nün şöyle buyurduklarını naklediyor:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا، وَعَلَى جَنْبَتَيِ الصِّرَاطِ سُورَانِ، فِيهِمَا أَبْوَابٌ مُفَتَّحَةٌ، وَعَلَى الْأَبْوَابِ سُتُورٌ مُرْخَاةٌ، وَعَلَى بَابِ الصِّرَاطِ دَاعٍ يَقُولُ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ! اُدْخُلُوا الصِّرَاطَ جَمِيعًا، وَلَا تَتَفَرَّجُوا، وَدَاعٍ يَدْعُو مِنْ جَوْفِ

الصِّرَاطِ، فَإِذَا أَرَادَ يَفْتَحُ شَيْئًا مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ، قَالَ: وَيْحَكَ لَا تَفْتَحْهُ، فَإِنَّكَ إِنْ تَفْتَحْهُ تَلِجْهُ، وَالصِّرَاطُ: اَلْإِسْلَامُ، وَالسُّورَانِ: حُدُودُ اللّٰهِ تَعَالَى، وَالْأَبْوَابُ الْمُفَتَّحَةُ: مَحَارِمُ اللّٰهِ تَعَالَى، وَذٰلِكَ الدَّاعِي عَلَى رَأْسِ الصِّرَاطِ: كِتَابُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَالدَّاعِي فَوْقَ الصِّرَاطِ: وَاعِظُ اللّٰهِ فِي قَلْبِ كُلِّ مُسْلِمٍ.

"Allah sırat-ı müstakîmi size şu misalle anlatıyor: O, inişli çıkışlı bir köprü ve bir yoldur. Ve o köprünün kenarlarında sur ve sınırlar, bir de dışarıya açılan kapı ve pencereler vardır. Kapıların üzerinde de örtülmüş örtüler mevcuttur. Her kapının yanında birisi: 'Ey İnsanlar! Doğru yola girin ve zinhar eğri büğrü yaşamayın!' demektedir. Bir de köprünün üzerinde birisi vardır ki, o da, insan o kapılardan birisini açıp dışarıya çıkmak ve dışarıya bakmak istediği zaman: 'Sakın kapıyı açma!' der. Dikkat edin, Sırat, o inişli çıkışlı yol, İslâm'dır. Etrafındaki surlar, Allah'ın tayin buyurduğu şeriat sınırlarıdır. O kapılar da haramlardır. Allah'ın yasak ettiği şeylere o kapılardan çıkmakla girilir. (Onun içindir ki hadislerde, "Ahir zamanda çıkacak Deccal ve Süfyan'ı görmek üzere başını dışarıya çıkaran kimselerin boynuzları çıkacak ve bir daha kafalarını içeriye alamayacaklar." şeklinde zayıf da olsa rivayetler var... Yani insan başını şeriatın sınırları dışına çıkardığı zaman bir daha içeriye alması belki de çok müşkil olacaktır. O kapılar Allah'ın haramlarıdır.) *Sırat üzerinde bağırıp çağıran ve doğru yola girilmesini emreden, Kur'ân-ı Mu'cizu'l-Beyan'dır. Sırat üzerinde seslenen ise Müslümanın vicdanıdır."*[10]

Vicdan, Allah'ın yasak ettiği şeylerin mahiyetindeki çirkinliği görerek hep tiksinti duyar. Küfür ve dalâlet içinde bulunan bir kalbin kalak ve ızdıraplarını ancak o hisseder. Evet, insan dalâlete, küfre başını uzatacağı zaman daima vicdanının iniltisini duyar. Öyleyse siz bir taraftan Kur'ân'ın nidasına kulak verin, beri taraftan da vicdanınızı dinleyin. Kur'ân'ın ışığı altında, Allah'ın size misal olarak îrad buyurduğu Sırat üzerinde sağa-sola sapmadan, harama açık kapılardan başınızı dışarıya çıkarmadan, Allah'ın çektiği o perdeleri kaldırmadan, yasak sınırına yaklaşmadan bu yolu geçmeye çalışın..!

Ard arda arz ettiğim bu hadis-i şeriflerden anlaşılıyor ki, sırat-ı müstakîm dediğimiz zaman maksat ve murad-ı ilâhî neyse, bizim burada düşündüğümüz

bu kelimenin delâlet ettiği mânâlardan ancak tâlî bir mânâdır. Biz de bunu kelimenin sıfatlarından bir tanesi olarak kabul ediyoruz.

Evet, sırat-ı müstakîmin bir mânâsı şeriattır; biz اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ derken *"Allahım, bizi şeriata ulaştır."* diyoruz. Bir mânâsı da İslâmiyet'tir. Bu mânâya göre de اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "Allahım, bizi İslâmiyet'e ulaştır." demektir. Üçüncü bir mânâsı, doğru yoldur. اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ile *"Allahım, bizi doğru yola ulaştır."* denmek istenmektedir. Ve nihayet Sırat-ı Müstakîm, mutedil kimselerin mutedil yolu demektir. Bu mânâda da اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ derken *"Bizi ifrat ve tefrite (aşırılıklara) düşmeyen kimselerin yoluna ulaştır."* demekteyiz. Binaenaleyh ilk bakışta اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ile birbirine muhalif taleplerde bulunuluyor gibi görünse de, aslında burada birbirinden farklı şeyler istenilmemektedir. Zira burada ıtlâk, takyîd, ta'mîm veya tahsîs meseleleri bahis mevzuudur.

Sırat-ı müstakîm, doğru yoldur. İslâm ve şeriat da doğru yoldur. Ve bunların hepsinde ifrat ve tefritten korunmuşluk vardır. Öyleyse bunlar birbirini tamamlayıcı kelimelerdir. Yani İslâm veya şeriat deyince zaten bu kelimenin içinde doğru yol, ifrat ve tefritten uzaklık kasdolunmaktadır. İslâm, en doğru yoldur. Çünkü O, Allah'ın kanunlar mecmuasıdır. Allah'ın çizdiği çizgiden başka doğru yol düşünmek, doğrunun ne demek olduğunu bilmemenin ifadesidir.

Meseleyi bir başka ifade ile anlatacak olursak: Sırat-ı Müstakîm doğru ve geniş bir yoldur. O, ne tarîk, ne sebîl ve ne de menhectir. Sırat-ı Müstakîm, bir taraftan doğru bir şehrâh, herkesin gideceği bir yol, bir taraftan da vicdanî bir mânâdır. O, bizim fikir ve meyillerimizi, üzerinde cereyan ettiği esaslarla bizi tam muradımız olan hayra sevk eden, ilmî-amelî, nazarî-fikrî apaçık bir yoldur.

Şimdi, إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ denilip Cenâb-ı Hak'tan yardım istenildiğinde, –insanın gönlündeki hususlar mücerrettir– mutlak mânâda bir yardım kasdolunmaktadır. Hâlbuki اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ile bu tecrid, tayin edilerek müşahhas hâle getirilir. Bu müşahhas ifadenin altında ise şöyle bir talep sezilmektedir: *"Meyil, düşünce ve hissiyatımızı hareket ettirip, bizi muradımızın en hayırlı olanına erdir.. ve bizi ilmî, amelî ve nazarî olarak aradığımıza ulaştır. Bizi dünya hayatında sürçtürme ve rızan istikametinde daim ve kaim eyle..."*

Belâgat ilminden az nasibi olan kimse, bu iki âyet arasındaki âhenk ve tenasübü zevk ederek, ruhunda derin bir huzur aydınlığına ulaşır ve bu huzur aydınlığında, dileme ve dilenmenin esas mahiyetini kavrar.

Esasen bütün yollar, Allah'tan gelir ve Allah'a gider. Allah'a gitmeyen yol yoktur. Çünkü kâinatta birbirinin içinde, eğri büğrü veya düz bütün yollar, Allah'ın kanunlarının cereyan şeklinden ibarettir. Bir yol vardır içki içilir, bir yol vardır zina edilir, bir yol vardır o yolda insan öldürülür. Bütün bu yollar Allah'ın kanunudur. Ama bu yolların bazısından Allah'ın gazabına, bazısından da Allah'ın rızasına gidilir. Kâinatta, yerine, konuluşuna ve ilgili olduğu şey ve hâdiseye istinat edilen kanunlar vardır. Fakat ilim adına cehl-i mürekkeb içinde bulunan bazı insanlar, belki de kasdî olarak, aslında kâinatta var olan bu kanunların sadece varlığından haber veren insanlara, bu kanunların mucidi adını vermişlerdir. Hâlbuki bütün kâinatın ve kâinattaki kanunların şehadeti ile kâinatı ve kâinattaki kanun ve hâdiseleri vaz' ve icat eden Vâzı-ı Hakikî ve Mucid, yalnız ve yalnız Allah'tır (celle celâluhu). Bu kanunların varlığından haber veren bir insana hiçbir zaman mucit denemez. Bu, büyük bir hatadır. Esasen kâşif de denemez. İlle de bunlara bir şey demek icap ediyorsa; o da hatanın en hafifi ve doğruya en yakını yine "kâşif" kelimesi olmalıdır. Çünkü kâinatı bir fabrika hâlinde kuran, bir saat gibi işlettiren ve ta ölüme kadar uzayıp giden bu yolu vaz'eden Allah'tır.

Niçin insanın başı koptuğu zaman ölüyor? Çünkü bu, Allah'ın bir kanunudur... Kanun, Allah'tan gelir, Allah'a gider. Ama bazısının gelişi Allah'tandır da, gidişi Allah'ın gazabınadır. Ve yine kanun da vardır ki Allah'ın lütfuna gider. Namaz kılma, sadaka verme, iyilik yapma hep birer kanundur ve hepsi Allah'ın rızasına giderler. Öyleyse biz kâinatta hayrın-şerrin, güzelin-çirkinin, insanın içinde hoşnutluk veya burkuntu hâsıl eden her şeyin iç içe olduğunu görüyor ve bütün bu iç içe olan şeylerin ötesinde Allah'ın tasarrufunu müşâhede ediyoruz.

"Kanunlar Allah tarafından vaz'edildi." diyor ve bununla şu neticeye varıyoruz: Her hayrın yanında bir şer ve her şerrin yanında bir hayır vardır. Çok kere hayır dediğimiz yolun esasen şerre, şer dediğimizin de bir hayra dayalı olduğunu görürüz. Hayır ve şerrin birbiriyle iç içe olduğu bu kanunları vaz'eden ise Allah'tır. Hırsıza yol gösterme de bir hidayettir. Ve işte Cenâb-ı Hak: فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ *"Onları Cehennem yoluna hidayet*

edin."[11] derken bu mânâya işaret buyurmaktadır. Onun içindir ki biz, Cenâb-ı Hak'tan hidayet isterken, bu yolun mutlak hayır yol olmasını ve neticede muradımıza ancak bu şartla ulaştırmasını istemiş oluyoruz. Yolun neticesinde bir hayır ve hayır neticesinde de Allah'ın rızası yoksa, o yol Allah'ın belâsıdır. O yolda giden de Allah'ın belâsına maruz kalır.

e. İnsan Ruhu ve Sırat-ı Müstakîm

İnsanın maddî yapısı çeşitli unsurlardan meydana getirilmiştir. Bu maddeler arasında ilk bakışta hoşa gidenler olduğu gibi, hoşa gitmeyenler de vardır. Fakat bunların hepsi belli bir hikmet ve gaye içindir.. ve bu maddelerden birinin eksikliği, bünyenin güç ve takattan düşmesine sebep teşkil eder. Ancak, bu kadar ehemmiyetli olan bu madde, yukarıda da söylediğimiz gibi, bizim için sevimsiz ve hatta tiksindirici durumda da olabilmektedir. İnsanın maddî yapısı böyle olduğu gibi, ruhî ve mânevî yapısı da böyledir. Evet, insanın bir yönünü meydana getiren his ve duygular arasında, çok sevimsiz ve tiksindirici olanları vardır. Meselâ insana verilen şehvet, öfke ve zaaf buudlu daha birçok duygu, ilk bakışta insanın içinde burkuntu hâsıl ederler. Hâlbuki bunlar, hayrın içine karışmış birtakım şerlerden ibarettir.. ve Allah'ın yarattığı kanunlar dairesi içindeki yolların zarurî malzemeleridir ki, bunlarla bir yere gidilecektir. Eğer gidilecek yerde hayır düşünülüyorsa Allah'ın rızasına ve eğer şer düşünülüyorsa Allah'ın gazabına gidilir.

Allah, insana bir şehvet duygusu vermiştir. Bu duygu ile kadın erkeğe, erkek de kadına karşı bir alâka duyar. Ve yine insanda, sevme duygusu ve bir mülk edinme duygusu vardır. Diğer bir duygu da öfke.. ve yanlış kullanıldığında milyonlarca insanın sapıtmasına sebep olan akıl... Bütün bunları insana veren Allah'tır.. ve insan, bütün bu duyguları olumsuz yönde de olumlu yönde de kullanabilmektedir. Bu duygular keyfiyette farklılık gösterse bile hayvanlara da verilmiştir. Ancak keyfiyetteki bu farklılık, küçümsenebilecek bir farklılık da değildir. Zira bu duygular, insanoğlunda insanca, hayvanlarda da hayvancadır. Meselâ, insana verilen duygulara bir had ve sınır konulmadığı hâlde, hayvanların duygu ve hisleri belli bir sınırla sınırlandırılmıştır. İşte insana verilen bu duyguların bir ifrat, bir de tefrit yönü vardır.

Meselâ, insana hiç şehvet verilmeseydi, o, yemek istemeyecek, uykuya karşı ihtiyaç duymayacak, evlenmeyi düşünmeyecek, karşı cinslere arzu ve iştiyakı olmayacak ve böylece nesil üremeyecek, dolayısıyla da insanlık tükenip

gidecekti. Bir de bu işin ifrat durumu vardır. Bu durumda da insan saldırgandır, sınır tanımaz. Yukarıda geçen hadis-i şerifte olduğu gibi harama bakan pencereleri açar, perdeleri kaldırır, sınırları aşar, haram dairesi içine girer ve Allah'ın hudutlarını ayaklar altına alır çiğner...

İşte, "şeriat, İslâm, doğru ve mutedil yol" denilen sırat-ı müstakîm, bütün bu ifrat ve tefritlerden uzak bir orta yoldur. Bu ilâhî nizamı kendisine düstur edinenler de, sırat-ı müstakîm erbabı olarak vasıflandırılır. Kimdir bunlar? Bunlar, haramdan tiksinti duyan, helâle karşı istekli bulunan ve haram korkusuyla şüpheli olan şeyleri dahi yer yer terkeden Allah'ın mü'min kullarıdır.

Şehvet duygusunda gösterdikleri orta yol diğer duygularda da aynıdır. Onların dışında bulunanlar da, ya ifrat ya da tefrit içindedirler.

Irz, namus ve bütün mukaddesatı çiğnenirken öfkelenmeyen ve sadece suskun bir tepkiyle olanları seyreden kimse, öfkenin tefritini yaşıyor demektir. Bir de, her şeye öfkelenen ve her hâdisede fırtına koparan tipler vardır ki, bunlar da işin ifratındadırlar. Hâlbuki mü'min, öfkelenecek şeylere karşı öfkelenir ve diğer hususlarda sabırlı davranır. Demek ki, eğer bu duygu verilmeseydi, pek büyük şer husule gelecekti... Belki öfke kendisi de şer gibi görünür, fakat bazen, bu şer birçok hayıra dâyelik yapar. Bu hususta en güzel misal Allah Resûlü'dür: Bir bedevi gelerek cübbesinin yakasından tutar ve çeker. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) gayet sakin ve soğukkanlı sorar: *"Ne istiyorsun?"* Adam küstahca: *"Hakkımı!"* der. Ve Allah Resûlü mütebessim bir çehreyle yanındakilere: *"Bu adama hakkını verin!"* buyurur.[12]

Aynı insan, hakkın çiğnendiği ve hakikatin horlandığı bir yerde aslanlar gibi kükrer, o işin üzerine yürür ve hakkı hâkim kılacağı âna kadar da dur-otur bilmezdi.

Onun içindir ki bütün vicdanıyla إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diyen Resûller Sultanı Hz. Muhammed Mustafa'dır (sallallâhu aleyhi ve sellem). Ve bütün vicdanıyla اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ diyen yine O'dur. Evet, ulvî mahiyetiyle bu işe tam mazhar olan sadece ve sadece Allah Resûlü'dür. Sırat-ı müstakîm erbabı küçük meselelerden kızıp öfkelenmez. Ancak, vatanına, dinine, mukaddesatına saldırmalar karşısında da kayıtsız kalamaz. Bu denge bozulup alt üst olduğu zaman sırat-ı müstakîm erbabı ortadan kalkmış demektir. Bu durumda إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diyen cemaat da yoktur. Cemaat gibi

görünenler de kuru kalabalıktır. Ve öyleyse o cemaat مَالِكِ يَوْمِ الـدِّينِ 'e inanmamıştır ve nimetleriyle yeryüzünü sofra hâline getiren, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ı tanımıyor demektir. Dolayısıyla her şeyi terbiyeye doğru sevk eden Âlemlerin Rabbi'nden habersizdir. Netice olarak da onlar, üzerlerinde Allah'ın gözetleyici olduğuna inanıyor sayılmazlar... Evet, sırasıyla ve tek kelime gibi, Fatiha sûresinin içinde zincirleme olarak bütün bunları rahatlıkla takip edebiliriz...

Bir de akıl gücü vardır. Bu akıl gücünün ifratında diyalektik ve kuru mantık yapılır. Kitleler yanlış yollara sürüklenip götürülür, insanlık dalâlete atılır, yığın yığın yalanlar söylenir.. kitleler de şuursuz, hissiz katı cisimler gibi bunların arkalarından sürüklenir gider. Tadil edilmemiş bu mantık, aldatmada kullanılan bir mantıktır. Selim ve insaflı bir mantık sahibi kimse ise *"Sözlerimi mihenge vurun; eğer yanlış ve kötü çıktıysa bana havale edin."* diyerek gerçek mantığın ne işe yaradığını, mantığın tarik-i müstakîmini ve mantıkta doğru yolu tayin etmektedir. Mantığın bir de tefriti vardır. Evet, en basit meseleleri anlamama, akılsızlık ve bunaklık, mantığın tefritidir. Ve mantığın orta şekline gelince; kimseyi aldatmaz, kandırmaz, iyiyi kötü, kötüyü iyi göstermez; nasılsa, hangi fitrata sahipse öyle görünmeye çalışır. Bu da mü'minin yoludur ki, Kur'ân'da: اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْـتَقِيمَ derken, bizim de günde kırk defa Allah'tan istediğimiz bu yolu kasteder.

f. Tabiata Bakış ve Sırat-ı Müstakîm

Bir de kuvve-i tabiîyye vardır. Evet, insan bir yönüyle de tabiat dediğimiz, Allah'ın yarattığı yaratılış ağacının bir meyvesidir. O, Allah'ın sanatlarının sergilenme yeri olan tabiattan sıyrılıp çıkmıştır. İnsan tabiata dönük yönüyle tabiatperest olur. Her şeyi tabiatın içinde arar ve kendi menşeine bağlar. Çevresinde meydana gelen her şeyin menşeini de kendi menşei gibi görür. Kâinatı, gözündeki gözlüğün rengine göre müşâhede eder ve değerlendirir. Tarihî maddecilik, tabiatperestlik bu yanıltıcı esasların bağrında gelişmiştir. Aslında bu bir sapmadır. Evet, insan, mânâ ve maddesiyle bu âlemden çıktığı için, hâliyle ona dönük olacaktır. Fakat bu mevzuda tabiata fazla yönelmenin doğuracağı zararların da bilinmesi lâzımdır. En eski komünal sistemlerden Yahudi tabiatperestliğine; ondan tarihî maddeciliğe ve ondan da eksistansiyalistlerin hatta modern natüralistlerden yeşillerin tabiatperestliğine kadar bütün akımlar tabiat adına ifrat etmiş ve âhengi bozmuşlardır.

Evet, bunlar "Tabiata dönelim, gönlümüzce yaşayalım, fıtratı terk etmeyelim, basit yiyip, basit içelim, insanların ve ilâhların vaz'ettikleri kanunları bırakalım, kayıt ve şart altında yaşamayalım." gibi söz ve mülâhazalarla ifratkârâne bir tabiatperestliğe kayıp gittiler ve insan-tabiat arası muvazeneyi alt-üst ettiler.

Bir de tabiatı tamamen terk etme vardır. Yani doğrudan doğruya ona karşı olma... Evet, böyle düşünenler ister septist ve sofist düşünceli, ister mistik düşünceli olsun, kâinat ve tabiata kapalı kalır, fıtratlarını, mebde'lerini ve menşe'lerini unutur, varlık, eşya ve bütün şuuna sırtları dönük yaşarlar. İçinde yetiştikleri fıtrat kanunlarına karşı alâkasız kaldıklarından bir gün gelir o çarklarla çarpışıverir ve silinir giderler. Hâlbuki o tabiat kitabını bir fabrika ve bir saat gibi düzenleyip çalıştıran Sâni-i A'zam, insanlarla kâinat arasında bir münasebet kurmuştur. Binaenaleyh, içine kapalı, tabiattan ve kâinattan kaçan kimse de bu mevzuda tefrite sürüklenmiş kimsedir. Aslında, çok defa ifratlar tefritleri, tefritler de ifratları doğurmuştur. Bir taraftan tabiatı tamamen terk etme, diğer taraftan bütün gücüyle tabiata sarılmayı netice vermiştir. Bu itibarla insanın tabiata dönüklüğünde de bir tefrit ve bir de ifrat vardır. Bu mevzuda da sırat-ı müstakîm, Resûl-i Ekrem'in ve O'nun ashabının yoludur.

Hz. Ömer (radıyallâhu anh) kâinatı çok iyi anlamıştı. Devlet nasıl idare edilir, onu gayet iyi biliyordu. Bir asker, bir mücahit, aynı zamanda bir sofi, bir âbid ve bir zahitti. Dünyayı çok iyi anlamış, eşyanın tabiatına vâkıf ve onunla dengeli bir münasebeti vardı. Varlıkla içli-dışlı; ihtiyacı kadar yiyor, içiyor; dinlenip istirahat ediyor; evlenip yuva kuruyor ama kat'iyen cismanî hayatı birinci iş ve gaye hâline getirmiyordu. Şam eyaletini gezmeye gittiği zaman emanet olarak bir deveye binmiş, devenin üstündeki semer de aşındıra aşındıra şalvarını yırtmıştı. Büyük Ömer'in onu dikecek ipliği de yoktu. Orada bir pazardan iplik almış, bir tarafa oturup şalvarını dikmişti. Belki giyeceği yeni bir şalvarı da yoktu; ama o gün Hz. Ömer memleketimizden yirmi kat daha büyük bir devletin devlet reisi idi. Evet o, tabiat içinde fakat ne aşırılığa kaçarak haddinden fazla ona yöneliyor, ne de dengesiz zühd içinde onu terkedip Allah'a ve Allah'ın kanunlarına karşı geliyordu. İşte sırat-ı müstakîm erbabı!..

Allah (celle celâluhu) insanoğlunu yarattı. Terbiye sıfatıyla terbiye edip kemale doğru sevk etti. Rahmet sıfatıyla tecellî buyurup Rahmân ve Rahîmiyeti ile insanî kemalâta yükseltti. Bizler, ta anne karnından delikanlılık çağına kadar, rahmetle nasıl donatıldığımızı, yeryüzü ziyafet sofralarında nasıl çeşit

çeşit nimetlerle perverde edildiğimizi, ağaçların başında bize gülümseyen meyvelerle nasıl Cennet nimetlerine uyarıldığımızı duyuyor, hissediyor ve bu sonsuz nimetler karşısında Rabbü'l-âlemîn'e hesap vereceğimizi düşünüyor, sonra da Din Günü'nün Sahibi'ne sığınıyor, O'ndan hidayet talep ediyoruz.

g. Hidayet Taleplerinin Çeşitliliği

Allah'tan hidayet, hem seviyeli, şümullü, hem de her zaman talep edilmelidir. اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ deyip imamın arkasında saf bağlayarak, Kâbe-i Muazzama'ya yönelip, hayalen Resûl-i Ekrem'in arkasında duruyor gibi, biatını yenileyen bir cemaatin, evet bütün hissiyat ve benliğiyle Allah Resûlü'ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) uyan bir cemaatin hidayet talebinin mânâsı nedir? Biz hidayette değil miyiz? Resûl-i Ekrem'in arkasında saf bağlayıp, kıbleye teveccüh etmedik mi? اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ derken âlemlerin Rabb'i olan Allah'a imanımızı ilân etmedik mi? Bütün bunları ettik ama yine hidayet talep ediyor ve *"Bizi doğru yola hidayet eyle, refîkimiz ol, sonuna kadar götür."* diyoruz.

Bundan da anlaşılıyor ki, *"hidayet"* kelimesinin zâhirî mânâsından başka bir mânâsı daha mevcuttur.. ve hidayet seviye seviyedir. Sapmışlar ve günahkârlar, *"Allahım, bizi hidayet et."* derken, Kur'ân'ın tarif buyurduğu hidayete ermeyi istemektedirler. Yarım yamalak inanmışlar ise, "Bizi taklitten kurtar, bize tahkikin âb-ı hayatını içir ve eşyanın hakikatini göster." demekteler ve erdikleri hidayetin kemalini talep etmektedirler. Kemale eren kimse ise; اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ derken *"Allahım, hidayetimi devam ettir, son deme, can boğaza gelinceye kadar emanetinde beni emin kıl, emin insan olarak emaneti Sana teslim etmeye beni muvaffak eyle."* demektedir.

Bazen de gelip ruhumuzu saran, isteyerek veya istemeyerek ağzımızdan çıkıp kalbimizi yaralayan küfür sözleri, küfür düşünceleri olur. Kim bilir, hayalimiz günde kaç defa fıska girer ve arkasından da bizi sürükler götürür.. ve yine kim bilir kaç defa ulvî hislerimiz hayalin taktığı kancaya takılır da biz de onun arkasından sürüklenir gideriz. Gider de ulvî his, meleke ve kabiliyetlerimizi söndürüveririz. İşte böyle bir insan bu durumlar itibarıyla günde kırk defa اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ demekle günah, dalâlet, küfür ve küfran adına; hayatına, mânevî yapısına, ruh ve kalb âlemine bulaşan is, pas, kir, toz ve toprağı süpürmek için o, şöyle demektedir: "Yâ Rabbi! Sana hamd olsun ki, ben hidayetteyim. Bu bir şükran hissi gerektirir. Ve bu hidayetimin devam

etmesi için çeşitli arıza ve pürüzlerden arınmış ve uzak olmam gerekir. Hâlbuki ben beşerim. Nisyandan yaratılmışım, daima sürçüyor ve düşüyorum. İşte bu hataların beni batırmaması, günahların küfre götürmemesi için her dakika Senden hidayet talep ediyorum."

Bunun içindir ki, mü'min olan bizler, gerek seviye itibarıyla ve gerekse zaman kaydı altına girdiğimizden dolayı daima, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ deme mecburiyet ve mükellefiyetindeyiz.

Sırat-ı müstakîmin hidayet, hayır ve doğru yol mânâsına geldiğini zikretmiştik. Fakat doğruya giden yolun çeşitli dönemeç ve yerlerinde bir kısım şerler de insanı beklemektedir. Bu şerlerin içinde de bir kısım hayırlar vardır. Şerler de, hayırlar da Allah'ın kanunlarıdır. Binaenaleyh sırat-ı müstakîmin bir yönü şerri tanıma, tanıtma ve şerden emin olma, diğer yönü de hayrı tanıma, hayrı tavsiye ve hayrın yaşamasını temin etmektir. Bunun müspet yönünü emirler, menfî yönünü de nehiyler teşkil etmektedir. Meselâ: Allah Teâlâ bize: *"Zina etmeyin, içki içmeyin, hırsızlık yapmayın, kumar oynamayın, faizcilikte bulunmayın..."* diyor, ardından hükmün sebep ve dayanağını anlatıyor; sonra da bu suçların karşısına çeşitli cezalar koyuyor. Bu, Allah yolu, din-i mübin, kulluk yolu ve şeriat da diyebileceğimiz sistemin bir yönünü teşkil etmektedir. Diğer yönünü de *"Namaz kılın, oruç tutun, zekât verin, hacca gidin, anne babaya itaat edin, peygamberlere tâbi olun."* gibi emirler teşkil eder.

1 Bkz.: Âl-i İmrân sûresi, 3/27; En'âm sûresi, 6/95; Yûnus sûresi, 10/31; Rûm sûresi, 30/19.

2 *"Ona hayır ve şer yollarını göstermedik mi?"* (Beled sûresi, 90/10)

3 *"Biz, yolumuzda gayret gösterip mücahede edenleri, Bize ulaştıran yollara hidayet ederiz."* (Ankebût sûresi, 29/69)

4 *"Doğrusu bu Kur'ân, insanları yolların en sağlam ve en eminine ulaştıran bir rehberdir."* (İsrâ sûresi, 17/9)

5 *"Onları buyruklarımızla insanlara doğru yolu gösteren önderler yaptık."* (Enbiyâ sûresi, 21/73)

6 Dârimî, *fezâilü'l-Kur'ân* 4; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 3/271.

7 Câsiye sûresi, 45/1, 2; Ahkaf sûresi, 46/1, 2.

8 İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr* 1/30, 3/996, 4/125, 1287, 1336, 1386.

9 Tirmizî, *fezâilü'l-Kur'ân* 14; Dârimî, *fezâilü'l-Kur'ân* 1.

10 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/182; et-Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn* 3/177.

11 Sâffât sûresi, 37/23.

12 Buhârî, *farzu'l-humus* 19, edeb 68; Müslim, *zekât* 128.

I. “SIRÂTALLEZÎNE…” ÂYETİ

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ

İn’am: Allah’ın bize nimet vermesi, nimetin bize ulaşması demektir. Esasen أَنْعَمْتَ kelimesi harf-i cerre (edat) ihtiyacı olmadan kendinden sonra doğrudan doğruya bir nesneyle kullanılır. Bununla beraber عَلَيْهِمْ derken عَلَى harf-i cerri vardır. Bu, emrin yukarıdan geldiğine, galip ve her şeye hâkim biri tarafından emir verildiğine; bizim tarafımızdan bu emrin yerine getirilmesi gerektiğine bir işaret ve bir remizdir. Evet, bu harf-i cerle bizim mükellefiyetimiz, sorumluluğumuz ve Cenâb-ı Hakk’ın da azamet ve Rubûbiyeti anlatılmaktadır.

a. İn’am ve Nimetten İstifade Etme Nimeti

İn’amda, insanın nimet lezzetinden istifade etmesi ve haz duyması mânâsı da vardır. Allah bize nimet verir, biz de o nimetten lezzet alır ve haz duyarız. İşte buna “in’am” diyoruz. Burada esas itibarıyla işin sebebi anılıp neticesi murad edilmektedir. Şöyle ki, “En’amte” kelimesiyle in’am yani, nimetlendirme işi söylenir. Hâlbuki insana lezzet veren nimettir. Binaenaleyh o in’amdan istifade etme işine de nimet diyoruz. Arap كَمْ مِنْ نِعْمَةٍ لَا نِعْمَةَ لَهُ dediği zaman bunu kastediyor: *“Nice nimet sahipleri vardır ki, onların nimetleri yoktur.”* Yani nimetten istifade edemezler. Ekmeği, buğdayı, yağı, tuzu vardır da ağzının tadı yoktur yiyemez. Serveti, sâmânı vardır da gırtlağında bir ur çıkmıştır, bundan dolayı da sadece bulamaç içmektedir; nimetten istifade edemez. Erkekse zevcesi vardır, kadınsa zevci vardır, fakat bütün bunlardan istifade edemezler. İslâm ülkesinde doğmuş büyümüştür ama hakikatlere karşı gözleri kapalı ve habersizdir; “O mâhiler ki derya içredir, deryayı bilmezler.”

Evet, nimetlerin en büyüğü İslâmiyet’tir. Bu öyle büyük bir nimettir ki; daha büyüğü olamaz ama ne acıdır ki o, azametiyle, şümulüyle günde birkaç defa kendisini gösterdiği hâlde, minarenin dibinde, caminin kubbesinin altında yetişen pek çok kimse bu büyük nimetten istifade edememektedir. Kulaklarının dibinde tarrakalarla “Allah” denmektedir ama maalesef bunu duymamaktadır. Nice Ebû Talipler vardır ki, Ezel ve Ebed Sultanı’nın yaktığı sönmez şûlenin yanıbaşında ve kırk sene onu sinesine bastığı hâlde, ondan bir reşha, bir lem’a alamamış ve istifade edememiştir. Onun içindir ki, nimetin mevcudiyeti kâfi değildir. Nimetle beraber, o nimetten istifade yollarının bahşedilmesi de en az

o nimet kadar mühimdir.

İşler iç içe o kadar girift ve o kadar karışıktır ki, in'am fiili Allah'a verilmezse hiçbir zaman meselenin altından kalkılamaz. Bundan dolayı biz in'am fiilini Allah'a vererek şöyle diyoruz: صِرَاطَ الَّذِيـنَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ *"Onların yoludur ki, Sen in'am ettin."* İn'amı biz edemeyiz, saltanat sahipleri melikler ve mâlikler de edemezler. Ancak o in'amı, mülk ve milk sahibi, her şeyin zimamı elinde, mekân ve zamanlar O'nun Arş'ının yanında, büyük bir çöle nispeten küçük bir halka kadar kalan Allah edebilir. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ derken bütün hissiyatımızla bunu duyuyor ve ruhumuza da bunu duyurmaya çalışıyoruz.

Bizim nâmütenâhî nimetlere ihtiyacımız olduğu için, Allah'ın bize nâmütenâhî nimetleri olmuştur.. evet, biz ne liyakatımızla ne de iktidarımızla bu nimetleri dört bir yandan celbedemiyoruz. Bütün bunlar ancak Mevlâ'nın lütfuyla oluyor. Nimetlerin O'ndan gelişi bir lütuf olduğu gibi, bu nimetlerden istifade edebilmemizi temin etmesi de ayrı bir lütuftur…

b. Nimet Çeşitleri

Allah Teâlâ'nın bize verdiği nimetleri dünyevî ve uhrevî diye ikiye ayırabiliriz. Bunların bir kısmı vehbî bir kısmı da kesbîdir. Keza bunların da bir kısmı ruhanî bir kısmı da cismanîdir.

Allah (celle celâluhu) bize ruhanî nimet olarak bir hayat bahşetmiştir ki, biz bu hayat sayesinde, yalnız bulunduğu yerle münasebet kurabilen cansızlar gibi olmaktan kurtulmuş oluyor, bütün mekânlarla münasebete geçiyor ve rengârenk zemin yüzüyle alâka kurabiliyoruz. Bu, Allah'ın bize nefhettiği hususî bir eseri ve semeresidir. Yine Allah Teâlâ ruhanî olarak bize akıl, şuur, idrak sonra da bütün bunları anlayıp, anlatabilecek ve kendimizi bulmanın bir adı olan "vicdan"ı vermiştir.

Cismanî olarak da Allah bizlere beden, göz, kulak, burun ve ağız gibi azaları vermiştir. Bütün bunlarla biz, Allah'ın lütfedeceği zâhir nimetlerden ağızla istifade edilebileceklerden ağızla, gözle istifade edilebilecek nimetlerden de gözle istifade ediyoruz.. ve yine Allah kâinattaki seslerle, insan kulağı arasında bir münasebet tesis buyurmuştur ki, çıkan sesler o aşırı gürültüleriyle kulak zarımızı patlatmıyor.

Bu nimetlerin bir kısmı da bize vehbî olarak verilmiştir. Onların içinde bizim hiçbir dahlimiz, hiçbir rolümüz yoktur. Ve bunlara kimse parmak

karıştırmamıştır. Şu bedeni meydana getiren uzuvlarımızın verilişi ve şu ruhî fakültelerimizin bahşedilişi hep vehbîdir. Bir mü'min için en büyük nimet olan iman, ancak ve ancak Cenâb-ı Hakk'ın bir atiyyesidir. İnsanın bunda bir tesiri yoktur. İnsan sadece verilen bu nimetlerin artmasına sebep olabilir. Bu husustaki vazifesi de sadece dua, talep ve şükürdür.

Allah'ın bizim ifrat ve tefritlerimizi, kulluğu terk edişimizi, haddi aşmamızı, bize verdiği kabiliyetleri suiistimal veya o kabiliyetleri âtıl bırakıp çalıştırmayışımızı bağışlamasına uhrevî nimetler nazarıyla bakılır. Diğer taraftan kalbimizin imana hazır olması, Cennet'in bizim için hazırlanması, Cennet'e karşı içimizde sonsuz bir iştiyakın bulunması uhrevî birer nimettir. Sen çiçeği, baharı, Cennet'i ve bütün Cennet, cemalinin tek bir cilvesi olan Allah'ın cemalini istiyorsun. Sendeki bu sonsuzluk arzusu, sana, senden olamaz. Bu arzu, her şeyiyle nâmütenâhî olan Allah'tan gelmektedir. Demek Cennet arzusunun senin içinde kabarması, seni şevke getirmesi, Allah وَاللّٰهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ[1] derken, bu âyetin senin ruhunda mâkes bulması ve senin beklenti içinde o yola gitmen ve emin yolla Selâm Yurdu'na varıp ulaşman tamamen Cenâb-ı Hakk'ın hediyesi ve lütfudur, bunlarda senin dahlin de yoktur.

Uhrevî nimetler de vehbî, kesbî, ruhanî ve cismanîdir. Bunların bir kısmı mârifet hâlinde içimizde bize zevk ve lezzetini hissettirmektedir. Bir kısmı da cismanî arzularımıza cevap verecek şekilde; Cennet ve ebedî saadet hâlinde hazırlanmıştır. İşte صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ derken, dünyevî ve uhrevî, cismanî ve ruhanî, vehbî ve kesbî bahşettiği bütün nimetleri, nimetlenmeleri ihtiva edecek şekilde ne kadar Allah'ın nimeti ve lütfu varsa, o nimet ve lütuflara mazhar olmuş ve Allah'ı hoşnut etmiş salih zümrenin yoluna bizleri hidayet eyle Allahım diyoruz.

Bizler her an Cenâb-ı Hakk'ın, başımızdan aşağı yağdırdığı binlerce lütfuna mazharız. Bunlardan pek çoğu da bizim için hayatî değer arz etmektedir.

Bizler için tanınan hayat hakkı, ferdî ve içtimaî şuur ve bu şuurun sevkiyle teşkil edilen cemiyet ve bu cemiyetin salâhı, şükrünü eda etmekten âciz olduğumuz büyük ve çaplı nimetlerdir. Ayrıca, şahsî hayatımızı donatan sayısız nimetlerin yanında, hayatımızı ilim ve salih amelle süslememize müsaade buyrulması ve neticede de Cennet ve Cemal-i Bâki'yle müşerref olma gibi nimetlerin bizi beklemesi, takdir ve hayranlıkla sinelerimizi coşturacak büyük atiyyelerdir. Hele bu saadete erebilmemiz için "lütfen" hürriyetin ihsan

edilmesi, kelimelerle anlatılacak gibi değildir.

Evet, hürriyet büyük bir nimettir. Hakikî mânâ ve tonunu da Allah'a kullukta bulur. Biz kayıt ve prangalarımızın bir ucunu Cenâb-ı Hakk'a teslim ettiğimiz zaman gerçek hürriyete kavuşmuş oluruz. Mevlâna'nın: "Her köle azad olduğu zaman sevinir. Ben ise, Sana köle olduğum zaman şâd ve mesrurum." ifadesi bu hakikati ne güzel izah eder.

Cenâb-ı Hak bizi kendine bağlamakla bize hürriyet vermiştir. Hürriyet; insanın kendi hukukuna mâlik olması demektir. Kendini idare edecek bir hukuka mâlik olmayan insan esir ve köledir. Binaenaleyh vaz'-ı ilâhî olan kanunlarla idare edilmeyen ve bu kanunları tahrip edip değiştiren, beşerî kanunlarla insanı idare etmeye çalışan kimseler, bizi, kayıt ve esaret altına alıyorlar demektir. Onun içindir ki, Allah'a kulluğu kavrayamamış bir kimsenin hürriyetinden de söz edilemez. "Ben hürüm ve Allah'ın kuluyum." diyebilme, vahdetin ifadesidir. "Başkalarının görüp gözetmesi altında hayatımı düzenliyorum. Başkalarının koyduğu kanunlarla idare ediliyorum." mânâsına gelen bir ifade ise, esaret ve köleliği itiraftır.

Hürriyet, asla Allah'a kulluktan ayrı düşünülemez. İkisi arasında telâzum (birbirini gerektirme) vardır, yani gerçekten Allah'a kulluğunu tam hissedememiş, yani O'nunla doyamamış bir kimse, hürriyetin de ne demek olduğunu kat'iyen bilemez. Onun gönlünde o kadar mevhum ilâhlar vardır ki, kahramanlaştırılan herhangi biri ona ilâh olabildiği, olabileceği gibi, herhangi bir kuvvetli adam da ona ilâh olabilir. Çünkü o, kalb birliğine varamamış, kalbini tek noktaya teksif edememiş ve hürriyet havasını soluklayamamıştır. İşin en acı yanı da, böyle fertlerin meydana getireceği cemiyetin de devamlı esaret altında olacağıdır. Bugün çevremizdeki milletlerin bütünü esaret altındadır ve bunun sebebi de hürriyet nimetine karşı nankörlüktür. Evet, hürriyet nimetinin kıymetini bilmeyenlerden Allah da hürriyet nimetini almıştır.

c. Nimete Erdirilenlerin Yolu

اَلَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ derken bu cümlede iki şık düşünüyoruz:

Birincisi اَلَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ , ikincisi de اَلَّذِيـنَ أَنْعَمْـتَ بِهِ عَلَيْهِمْ şeklinde بِهِ zamirinin takdiridir. بِهِ (o) zamiri takdir edilirken, bu "o", صراط 'a işaret eder. Fakat herhâlde dikkatli araştırmacıların nokta-i nazarı olarak صِرَاطَ الَّذِيـنَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ demeyi tercih etmekte fayda var. Fakat zamiri kinaye olarak kullanmak da faydadan hâlî değildir. بِهِ zamirinin işaret ettiği

صِرَاط kelimesiyle biz şu mânâyı anlamış oluyoruz: *"Sen o belli yolda ol. Bu yol gelişigüzel yol değildir."* Bir bakıma harf-i tarifi ahd için kabul edersek, mânâsı şöyle olur: Bu yol, bizden evvel gelen en meşhur ve en namdâr insanların birer ay, birer güneş, birer yıldız gibi doğup battığı yoldur. Bu yol; binlerce münevver insanın gelip geçtiği güzergâhtır. Bu yol; İslâm uğrunda, şeriat ve din adına kurulan yüzlerce devletin yoludur. Bu yol; Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) kadar beşerin yaşadığı yoldur.

Eğer harf-i tarife cins mânâsı verecek olursak; bu defa da belirsiz yol mânâsına gelir. Binaenaleyh biz bütün benliğimizle Cenâb-ı Hakk'a teveccüh ediyor ve diyoruz ki: "Allahım, asıl mahiyetlerini, ulviyetlerini bilemediğimiz, fakat Senin katında büyük değer ve kıymetleri olan o kimselerin yoluna bizi hidayet etmeni istiyoruz ki, bizden sonra gelen kimseler de onların adlarını anarken, onlarla beraber bizi de ansınlar." Bilhassa bu noktaya parmak basıyoruz. Yani bir gün gelecek bugün camileri dolduran cemaatlerin de adı anılacak ve اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ۝صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ dendiğinde biz de onun içine girmiş olacağız. Binaenaleyh bu cümleyi söylerken insanın içinde bir iştiyak, bir şevk uyanır. Ben, beni hayırla anmaları, benim için dua etmeleri, hatta dualarında beni vesile tanımaları için benden sonraki neslime öyle bir miras bırakmalıyım ki, o sevabı kesilmeyen güzel işten daima istifade edilebilsin.

Harf-i tarifi ahd için kabul ettiğimiz zaman; صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ âyetiyle murad, وَمَن يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًا âyetiyle kastedilen zümrelerdir. *"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse işte onlar Allah'ın in'am ettiği nebi, sıddîk, şehit ve salihlerle beraberdir. Bu ne hoş bir arkadaşlık, ne hoş bir kardeşlik, ne hoş hemdem olma, ne hoş beraber bulunmadır."*[2]

Demek ki أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ile anlatılan nebiler, sıddîkler, şehitler ve salihlerdir. Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) miraca yükselirken her peygamberi kendine has bir keyfiyette gördüğünü dile getirmekte ve Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ve diğer peygamberlerin neler yaptığını ve nasıl bir hareket içinde bulunduklarını, ona bağlılıklarını ve münasebetlerini anlatırken, kendinden evvel kendi yolundan gelip geçenleri anlatmaktadır.[3] Bu

tablo, aynı zamanda camiye gelen cemaatin nasıl nuranî bir zümrenin arkasından gittiğini anlatma bakımından da çok önemli ve onların yoluna teşvik edicidir.

Bu tablo öyle bir tablodur ki, cemaat bunu ruh ve hayaliyle hissedip kavrayabilse Allah'a karşı zevk ve şevkle kulluğunu yapacaktır. Çünkü o, nebilerin, sıddîklerin, şehitlerin, salihlerin arkasındadır.

Eğer harf-i tarif cins için olursa غَيْرِ الْمَغْضُوبِ kelimesi bundan bedel olur. Eğer ahd ise sıfat olur. Arapça'da sıfatla, sıfatlanan isim arasında uygunluk şarttır. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ve غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ kelimesi arasında bir uygunluk olması lâzımdır. İkisi de belli mânâsına malum veya ikisi de belli olmayan mânâsına nekre olması, ikisi de tekil veya çoğul olması gerekir. Sıfatla mevsuf (sıfatlanan isim) arasında bu mutabakat olmazsa bunlar birbirinin sıfat ve mevsufu olmazlar. Arapça'da bir de izafet terkibi (isim tamlaması) vardır. İzafet-i mâneviye tarif ifade eder. Fakat muzaf (tamlayan); gayr, şibih ve misil kelimelerinden birisi olursa tarif ifade etmez. غَيْرِ kelimesi mârifenin (bilinen ismin) başına da gelse yine tarif ifade etmez. Gayr, tam zıddına muzaf olursa bir ölçüde tarif ifade eder. غَيْرِ 'dan sonra gelen kelime ona asla mârifelik kazandırmayacaktır.

Bütün bunları şu hususu anlatabilmek için arz ediyorum: Burada, sıfat düşünmek biraz zor olacak, bedel ise hepten uzaktır. Bedel olsa ne olur, sıfat olsa ne olur? Bedelde mübdelün minh (kendisine bedel olunan kelime)'den ziyade ondan sonra gelen kelime kastediliyor. O zaman mânâ şöyle olur. –Sanki burada أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ kelimesi hiç kastedilmiyor.– Yani, *"Allahım, bizi öyle bir yola hidayet et ki; o yol, mağdûbîn ve dâllînin yolu değildir."* Hâlbuki burada hükme esas teşkil edecek kelâm غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ değildir.

Bu iki cümle arasındaki münasebeti kurduktan sonra غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ 'e geçmek istiyoruz:

d. Gazaba Uğratılmayanların Yolu

Gazap; öfkelenme, şiddet, hiddet gösterme ve hışımlanma demektir. Başlangıç itibarıyla ona; şiddet, hiddet, hışım gösterme denmez. Belki ondan bunların neticesi olan intikam alma veya bir belâ gönderme gibi fiiller kastolunur. Demek ki غَيْرِ الْمَغْضُوبِ dediğimiz zaman, *"Allah'ın belâsı başlarına gelmemiş ve Allah'ın intikamına mâruz kalmamışların yolu."*

mânâsı anlatılmak isteniyor.

Burada ayrıca şu hususa da dikkat edilmelidir: Her gazap, her şiddet, her öfke ve her hiddet muhakkak belâ ve musibet demek değildir. Bir şeyde gazab bulunur ama altında rahmet de olur. Her gazap rahmetin bittiği noktada başlamaz ve her rahmet de gazabın başladığı noktada sona ermez. Hatta bazan gazabın içinde de rahmet bulunabilir. Meselâ: Bir adam birini öldürür. Bu kâtil hakkında şeriatın –tabir caizse– gazap tezahürü vardır; öldüren öldürülecektir. وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ *"Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri."*[4] İşte, o kâtile karşı şeriat adına hıncımız vardır. Kur'ân ona karşı şiddetli ve hiddetlidir. Fakat buradaki şiddet ve hiddete rahmetsizlik diyemeyiz. Çünkü bu hükümde mazlum ve hakkı çiğnenene, ayrıca cemiyete ve toplum hayatına bir rahmet de vardır. Demek oluyor ki, gazabın içinde gizli bir merhamet var. سُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ الرَّحْمَةَ وَالْغَضَبَ *"Gazap ve rahmeti cem eden Allah'ın şânı ne yüce, ne mukaddes ve ne münezzehtir!"*

Kur'ân bu mânâdaki gazaba şu âyetle de işaret eder: وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ *"And olsun ki sizleri korku, açlık, mal, ekin, kazanç ve evlât noksanlığıyla imtihan edeceğiz."*[5]

Evet, bütün bunlar, gazab-ı ilâhîdir. Fakat bu gazaba uğrayan ne mel'un, ne Yahudi, ne de Nasranidir. Onun içindir ki her gazapta rahmet mutlaka kesintiye uğramaz. İnsan ruhî hayatıyla, kalbî âlemiyle Allah'a müteveccih olduktan sonra gazaplar, Allah Resûlü'nün de ifade buyurduğu gibi onun hakkında ayn-ı rahmet olur. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şu muştu dolu beyanıyla bize büyük bir hakikati anlatmaktadır:

"Mü'min ne bahtlı, ne tâli'li kimsedir! Evet, onun bütün işleri hayırdır. Bu, mü'minden başkası için de söz konusu değildir. Kendisine varlık isabet ederse şükreder, bu onun için hayır olur. Darlık isabet ederse sabreder, bu da onun için hayır olur."[6]

İşte biz غَيْرِ الْمَغْضُوبِ derken, Allah'ın gazabına uğramış ve Allah'ın yolundan çıkmış insanlardan olmamayı O'ndan talep ediyoruz.

e. Haktan Sapmayanların Yolu

اَلضَّالِّينَ kelimesine gelince; Arapça'da ضَلَال sapıklık demektir. اَلضَّالّ de

sapık insana denir. اَلضَّالِّينَ ise “sapıklar” mânâsına bir çoğuldur. Dalâlet bazen şaşkınlıktan olur, bazen de şaşkınlık dalâletten olur. Dalâlet; körlük, aklı kullanmama ve hayrette kalmadır ki, bunlar bazen de dalâlete sebeptir. Bazen de insan dalâlete düşer, sonra da arkasından akılsızlık, bunaklık, şaşkınlık, hayret ve dehşet gelir. Bunlar bir bakıma birbirinin lâzımıdır. Âdeta aralarında bir telâzum ve devir var gibidir. Evet, biz غَيْرِالْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ derken Cenâb-ı Hakk’a, şaşkınlık ve hayret içinde dalâlette bulunan, hak ve hakikatin berrak yüzünü göremeyen kimselerin yoluna atmaması için rica ve niyazda bulunuyoruz.

Burada ayrı bir husus da şudur: غَيْرِالْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ âyetindeki اَلْمَغْضُوبِ ve اَلضَّالِّينَ kelimelerinin başında harf-i tarif vardır. Arapça’da harf-i tarifin; ahd-i zihnî, ahd-i haricî, cins ve istiğrak gibi mânâlara geldiği malumdur. Burada lâm-ı tarifi cins mânâsına alacak olursak; ne kadar dalâlete girmiş ve ne kadar Allah’ın gazabına uğramış varsa hepsini kasdetmiş ve onların gittikleri yola düşmemek için, Allah’ın hidayetine sığınmayı talep ettiğimizi ifade etmiş oluruz.

Eğer lâm-ı tarife istiğrak mânâsını verecek olursak; teker teker her fert ne çeşit dalâlete girmişse onların gittikleri dalâlete gitmekten Allah’a sığınıyor ve O’nun hidayetini talep ediyoruz demektir. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: اَلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ: اَلْيَهُودُ وَالنَّصَارَى *“Allah’ın gazabına uğramış, Yahudiler; sapıklara gelince onlar Nasârâdır.”*[7] buyurmuşlardır.

Kur’ân-ı Kerim, gadaba uğramışları ve dalâlete düşmüşleri, Yahudi ve Hristiyanlar olarak gösterdiği gibi, bazen de onların dışındakileri kasdetmektedir. Binaenaleyh bu âyetlerle, sanki şöyle denilmek istenmektedir: “Müslümanların en yakın zıddı Yahudi ve Hristiyanlardır. İşte kâfirler de dahil ne kadar Allah’ın gazabına uğramış ve dalâlete düşmüş varsa, onların yoluna itilip atılmadan Allahım Sana sığınıyorum.”

Allah (celle celâluhu), Kur’ân-ı Kerim’de, Yahudiler hakkında şöyle buyuruyor: وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ *“Onlara zillet ve meskenet damgası vuruldu ve onlar Allah’ın gazabına uğradılar.”*[8] Böylece Allah, Yahudilerin Kendi gazabına uğradığını anlatıyor. Hristiyanlar hakkında: قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ

وَلَاتَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ *"Ey Ehl-i Kitap! Dininizde yok yere aşırılığa girmeyin! Bundan önce şaşmış, pek çoklarını da şaşırtmış ve doğru yoldan sapmış bir kavmin heva ve heveslerine uymayın!"*[9] demek suretiyle onların taşkınlık yaptıklarını, dalâlete düşüp başkalarını da idlâl ettiklerini, yani sapıp saptırdıklarını, sapıklığı şiâr hâline getirmiş olduklarını yüzlerine vuruyor, onları da Yahudiler gibi damgalıyor. Bu açıdan denebilir ki, en hafif kâfirden en katı kâfire kadar, hepsi bir nevi Allah'ın gazabına uğramış ve bir çeşit dalâlete düşmüşlerdir.

Kur'ân-ı Kerim, Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve O'nun devrindeki sahabeye hatta kıyamete kadar gelecek bütün cemaatlere mel'un olarak anlatılan Yahudi ve Hristiyanlar, acaba o zaman ne haldeydi ve niçin gazaba uğramış, dalâlete düşmüşlerdi? Ve niçin onlara "sapık" deniyordu? Şimdi kısaca buna da bir göz atalım:

O dönemde bir kısım yahudiler Tevrat'ı tahrif etmişlerdi. Kendi yazdıkları şeylere "Allah'ın Kitabı" diyorlardı. Ruhanî reisleri arzu ve isteklerine göre kitaplara şerh koyuyor ve halka "Allah kelâmı" diye anlatıyorlardı. Nazarlar tamamen maddeye yönelikti; Gönüllerden Allah'a iman sökülüp atılıyor ve onun yerine maddî refah, huzur ve saadet yerleştirilmeye çalışılıyordu. Böylesine sefilleşen bir düşünceyi çokluktan birliğe, sondan başa ve fâniden Bâkî'ye çevirmek için bütün güçleriyle savaşan peygamberler, onların eliyle hunharca şehit ediliyor; evleri basılıyor, dağa kaldırılıyor, haklarında ölümler kesilip biçiliyor ve testerelerle ikiye bölünüyorlardı.

Esasen Yahudi daha Hz. Süleyman'ın ardından mânevî saha ve plânda tamamen yıkılıp gitmiş ve iflas etmişti. Ve bu mânevî yıkılışı, maddî yıkılış takip etti. Artık Hz. Süleyman'dan sonra gelen devlet idarecileri Yahudiyi idare edemez hâle gelmişlerdi. Maddeleri mânâya bağlıydı. Derken üst üste esaret dönemleri başladı. Yahudi her yerde horlanıyor ve hakaret görüyordu. Bunun için de, varlığını, gizli cemiyetler kurarak muhafazaya çalışıyordu. Böyle yanlış bir yola girdiğinden dolayı da kendine en yakın olan kimseleri dahi kuşkulandırıyordu. Böylece, o hem madde plânında, hem de mânâ plânında rahmete liyakatını ve rahmetten istifade hakkını kaybediyordu.

İşte bu tabloyu seyredin ve غَيْرِالْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ damgasının o insanların alnına vuruluşunu görün; sonra da Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmeti olarak, geçmiş o ümmetin düştüğü çukura düşmemek

için; sakın sakın maddeyi mânânın yerine koymayın! Gönüllerde Allah yerine ekonominin, iktisadın, maddî refah ve saadetin yerleştirilmesine taraftar olmayın! Resûl-i Ekrem'in getirdiği yolda, anlattığı hakikatler içinde halkı hakikî yol olan tarik-i müstakîme hidayet etmeye çalışın! Çünkü insanlar hep aynı yerden düşer, aynı şeylerle bozulur ve aynı şeylerle Allah'ın gazabına uğrarlar. Nitekim sizin en yakın zıddınız olan Yahudiler de bu yollarla düştü ve helâk oldular.

Hristiyanlar da İncil'i tahrif etmiş, İncil sayısını yüzlerceye çıkarmışlardı. Evet; İznik Toplantısı'nda dörde indirileceği âna kadar, birbirini yalanlayan yüzlerce İncil vardı. Mezhep mücadeleleri ve iç kavgalar, Hristiyanlığı yiyip bitiriyordu. Nasıl olmasın ki, mantık azledilip, akıl da hapsedilmişti. Mantık ve akla "yasak!" damgası vurulmuştu. İkisi de, ibadethaneye giremiyordu. Ruhanî reisin yanına gelen, akıl ve mantığıyla gelemiyordu. Mantıksızca teslis akidesine inanıyordu. Ona göre ilâh hem birdi hem üçtü. İşi böylesine raydan çıkaran ruhanî reisler, rahatlıkla ibadethanede cennet satıyor ve insanları cehennemden kurtardıklarını iddia ediyorlardı. Böylece o insanlar da sapmış ve sapıklar hâline gelmişlerdi. Tarik-i müstakîm çoktan unutulmuş ve Hz. İsa'nın yolu çoktan terkedilmişti. Binaenaleyh, bunlar dünyanın bütün nimetleri içinde gark olsalar dahi yine sapıklık ve dalâlet içindeydiler.

Ve işte bizi bunların yoluna atılıp itilmeden de muhafaza buyurması için Allah'a niyaz ediyor ve *"Allahım, bizi onların yoluna da itme."* diyor, sonra da bu umumî duanın kabulü için "âmin"lerle gürlüyoruz.

1 *"Allah insanları mutluluk ülkesine davet eder ve dilediği kimseleri doğru yola iletir."* (Yûnus sûresi, 10/25)

2 Nisâ sûresi, 4/69.

3 Bkz.: Buhârî, *bed'ü'l-halk* 6, *enbiyâ* 43, *menâkıbü'l-ensâr* 42; Müslim, *îmân* 259, 264

4 Bakara sûresi, 2/179.

5 Bakara sûresi, 2/155.

6 Müslim, *zühd* 64.

7 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/378, 5/32, 77.

8 Bakara sûresi, 2/61.

9 Mâide sûresi, 5/77.

J. “ÂMİN” KELİMESİ

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), Buhârî ve Müslim’deki Ebû Hüreyre hadisiyle: إِذَا أَمَّنَ الْإِمَامُ فَأَمِّنُوا فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلٰئِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ *“İmam, âmin dediği zaman siz de âmin deyin. Zira imamın âmin deyişine melekler âmin derler ve kimin âmini meleklerin âminine tevafuk ederse Allah onun geçmiş günahlarını affeder.”*[1] ferman etmektedir.

Ve yine İbn Mâce’nin, Sünen’inde rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şunu naklediyorlar: *“Allah Resûlü:* وَلَا الضَّالِّينَ *dedikten sonra cemaatle birlikte öyle bir ‘âmin’ derdi ki, cami lerzeye gelirdi.”*[2]

اٰمِين , اِسْتَجِبْ mânâsına gelmektedir. Fatiha ile Allah’a karşı ubûdiyetimizi arz etme, muhtaç olduğumuz şeyleri dileme ve dilenme neticesinde bu isteklerimizi kabul et mânâsına “âmin” diyoruz.

1 Buhârî, *ezan* 111, 113; Müslim, *salât* 72.

2 İbn Mâce, *ikâmet* 14.

K. HULÂSA

Şimdi de buraya kadar söylediklerimizi kısaca hulâsa edelim. Kur'ân-ı Kerim; bütün geçmiş kitapları ve suhufu câmî olduğu gibi, Fatiha sûre-i celîlesi de Kur'ân-ı Kerim'i câmî ve hâvîdir. Bu kanaatimiz sadece inandığımız kitaba olan saygımızdan değildir. Eğer Kur'ân-ı Kerim'in kelimeleri üzerinde hassasiyet ve titizlikle durulacak olursa, birinin diğeriyle çok sıkı bir bağlılığı olduğu müşâhede edilir. Bütün Kur'ân'da böyle olduğu gibi, Fatiha sûresinde de böyledir. Fatiha, çok derin, çok geniş ve ayrı ayrı hakikatleri anlatmasına rağmen, âdeta bir tek âyet gibidir; اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ 'den وَلَا الضَّالِّينَ 'e kadar okuduğumuz zaman, sonunda yemin ederek, "Bu, bir tek âyettir." desek yeminimizde yalancı olmayız.

Evet, o, yedi âyet olduğu hâlde tek bir âyet bütünlük ve âhengi içindedir. Onda bir âyet sebepse, öbür âyet neticedir. Bir âyet bir hükümden bahsediyorsa, ondan sonra gelen âyet o hükmün sebep ve gayesini anlatır. Bir âyet içtimaî hayatla alâkalı bir meseleyi dile getiriyorsa, diğer âyet o meselenin kanunlarını anlatıverir. Binaenaleyh, dünyadan ukbâya gerçeklerin bir yüzünü bu âyet, öbür yüzünü de başka bir âyet söyler. Şimdi kısaca ve teker teker bunların hepsine küçük birer temasta bulunup mevzuu noktalayalım.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a hastır."* Çünkü Allah'tır. Allah ile hamd arasında böyle sıkı bir münasebet vardır. Niye hamd Allah'a hastır? Çünkü O Rabbü'l-âlemîn'dir. İnsanı elementler mertebesinde bırakmıyor, terbiye ile kemalâta ulaştırıyor. Ve yine insanı öyle bir keyfiyete ulaştırıyor ki orada melekler onun önünde saf bağlıyor. İşte böyle, insanı yüce Kur'ân ahlâkıyla terbiye eden Allah'a niye hamd olmasın ki?

O, Rabbü'l-âlemîn'dir ve hamd O'na hastır. Çünkü O, اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ yani Rahmânu'r-Rahîm'dir. Evet, varlığın her parçasında O'nun rahmetinin izi müşâhede edilmektedir. İnsanın simasında, insanın davranışlarında ve yaşayışında, insanın mânâ ve mahiyetinin her zerresinde rahmetinin izi görülmektedir. Böylesine rahmetinin izi her yerde kendisini hissettiren ve hissettirdiği her hâdisenin arkasında "Allah" dedirten nasıl Rabbü'l-âlemîn olarak kabul edilmez ki? Ve nasıl o kadar zerrede rahmetini gösteren Allah'ın her hâdisede rubûbiyeti teslim edilmez ki? İşte hamd böyle bir Zât'a hastır.

Siz de hamdi sezecek, Rabb'i bilecek ve Allah'a gideceksiniz... Âdeta peşi peşine gelen üç cümle bir tek cümle gibi ubûdiyete ait her şeyi hâvî ve arkadan

gelen cümlelerle de sımsıkı irtibatlıdır. Evet, O, sizi rahmetiyle besleyip büyüttüğü ve terbiye ettiği gibi siz de, size bahşettiği ihsanâtın hesabını O'na vereceksiniz; zira O, مَالِكِ يَوْمِ الـدِّينِ 'dir. Mâlik-i Yevmiddin olduğu için O'na hamd edeceksiniz. O hem ceza günü hem de Cennet ve Cehennem'in yegâne sahibidir.

Evet, âyetler silsilesi sizi Mâlik-i Yevmiddin'e baktırmadan Rahmân ve Rahîm'e baktırıyor ve içinizde recâ hissini uyararak diyor ki; Mâlik-i Yevmiddîn'e geçmeden Rahmân ve Rahîm'e bakın; içinizi rahmet esintileriyle doldurun, sonra Mahkeme-i Kübrâ'yı hatırlayın.. ondan sonra da azabından korkun ve adımlarınızı ona göre atın! İşte size lâhut bağlantılı vicdanî yol! Rahmâniyet ve Rahîmiyet vesayetinde öteler ufuklu terbiye ve insanî kemalât yolu.

Evet, işte böylece, kendimizde ve kâinatta nimetlerini, terbiye ve bize yakınlığını gördüğümüz Allah'ı eserleriyle de müşâhede ediyor ve verilen bu şuur ölçüsünde cemaat mefhumunu da kavrıyor, sonra da bütün hissiyat ve iç dünyamızı, bütün mülk ve melekûtumuzu bir araya getirip bütün benliğimizle إِيَّاكَ نَعْبُـدُ وَإِيَّاكَ نَسْـتَعِينُ diyoruz. Böylece, Cenâb-ı Hakk'a karşı, O'nun azamet ve ululuğuna ferdî ubûdiyetle mukabelede bulunamayacağımızı.. ve O'na ancak cemaat hâlinde arz-ı ubûdiyette bulunabileceğimizi düşünüyor ve vicdan-ı umumînin aks-i sadası gibi "Biz, biz!" diyoruz.

Evet, O Allah ki, zerrelerden kürelere kadar her şeyi terbiye etmekte ve bize her an Rahmâniyet ve Rahîmiyetini göstermektedir. Biz de O'nun bu azametine karşı teker teker kulluk yapamayacağımız için bir araya geliyor ve bir imamın arkasında saf bağlıyoruz.. sonra yerküreyi de saf bağlamış kabul ediyor ve daha sonra asırları aşıyor ve bizden evvelki asırlara ulaşıyoruz.. sonra da hayalen gelecek asırlara gidiyor ve yerküredeki bütün insanları, tevhid dairesi içinde ittifak ettiklerini düşünüyoruz. Düşünüyor ve hep beraber Kâbe-i Muazzama'nın etrafında; geçmiş bütün asırları peygamberleriyle, gelecek bütün asırları müceddit ve velileriyle, O Rehber-i Ekmel (en kâmil rehber), Muktedâ-yı Küll (her varlığın kendine uyduğu) tek İmam, ferdiyetin tek mazharı ferd-i ferîd olan Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) arkasında saf bağlamış olarak tasavvur ediyor ve onlarla beraber إِيَّاكَ نَعْبُـدُ وَإِيَّاكَ نَسْـتَعِينُ diyoruz. Hatta bunu da aşıyor, vücudumuzda baş başa verip cemaatleşen, bütün hücrelere diğer varlıkları meydana getiren atomları da dahil

ederek onları da bir bir cemaat kabul ediyor ve إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diyoruz.

Buradan da geriye dönüp baktığımızda اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ 'den buraya kadar gelen âyetleri bir tek âyet insicamı içinde görüyoruz. O kadar ki, bu cümlelerden birini çıkarıverirseniz ciddî bir gediğin meydana geldiğini görürsünüz. Ve yine fazla bir şey eklerseniz, göz kulak tırmalayıcı bir manzaranın zuhur ettiğini müşâhede edersiniz. Hamdden terbiyeye, terbiyeden rahmete, rahmetten her şeyin ötelerle buudlaşmasına ve ondan da insan iradesiyle, Allah inayetinin kutuplaşmasına kadar her şey o kadar latîf bir insicamla anlatılır ki, bu âhenkle büyülenmemek mümkün değildir. Sonra اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ demek suretiyle, Allah'tan yardım adına istenecek şeylerin en kudsîsi, en âlîsi, "yolum" dediği ve bizden evvelki kimseleri ona hidayet ettiği salih, veli ve nebilerin yoluna hidayet edilmeyi talep ediyoruz.

İnsana, göz açıp kapayasıya, Allah'tan bir şey talep etme salâhiyeti verilmiştir. Allah'a inanma şuuruna eren ve O'nu içinde hisseden, bütün benliğiyle âdeta fenâ fillah olan insan da, bir cemiyette ve cemaat içinde O'na kulluğunu takdim ederken; bir taraftan fenâ fillah olmanın, diğer taraftan da cemiyet içinde varlığını ortaya koymanın buudlarını yaşıyor. Yani bir yönüyle yok olma ki, buna "rumûz-i bî hodi" (bensizliğin sembolleri), bir taraftan da cemaat içinde benlik kazanma ki, buna da "esrâr-ı hodi" (benliğin sırları) diyoruz. Evet, cemaatin benliği içinde kulluğunu Allah'a takdim etme ve O'na kolektif bir şuurla teveccüh öyle tatlıdır ki, ona denk bir zevkten söz edilemez. İşte tam bu yöneliş esnasında Allah sana bir talep salâhiyeti veriyor, "Kulum, Benden bir şey iste!" diyor. Gözünü açıp kapayıncaya kadar bu kısa an içinde, hiç vakit geçirmeden bütün benliğinle ve içinde bulunduğun cemaatin Hak nezdindeki yeriyle; اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ diyorsun.

Evet, "Bizler şu anda yolların ayrımında bulunuyoruz. Ya mağdûb ve dâllîn yoluna gitmek bahis mevzuudur.. evet, eğer gönüllerimiz coşmaz, Senden bir şey istemezse, o yollara sürüklenme ihtimali kuvvetlidir. Veyahut da gideceğimiz yol Senin yolun, nebilerin yoludur. Bir şehrâh ve apaçık olan o yol, gidilmiş, yaşanmış ve tecrübe edilmiş bir yoldur. Daha dün Senin Habib-i Edib'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), o yolu tecrübe etti ve sadık yârânlarıyla bu yola girdiği için dünya imparatorluklarını dize getirdi. Her yere Senin adını

duyurdu. İşte duyulmuş, bilinmiş, binlerce insanın gittiği, alabildiğine geniş, aydın ve berrak bu yol, bütün sâliklerini Senin huzuruna getiriyor. Aslında bu yoldan gelmeyenin Sana ulaşması da muhaldir. Zira iki nokta arasında sadece tek çizgi doğrudur. İşte bu doğru da sadece Senin yolundur. Bu iki nokta arasında başka çizgiler bulunsa dahi onların hepsi az-çok eğridir. Bu az eğrileri biz Hristiyanlık ve Yahudilik olarak kabul ediyor, birine "mağdûbîn" diğerine "dâllîn" diyoruz. Bunların da biri Senin gadabına uğrayıp gitmiş, diğeri de sapıttığı için nereye gideceği belli değildir. Onun için, bizi, binlerce eğri büğrü –doğruya yakın bile olsa– yollar içinde tek doğru olan, Senin doğru dediğin yola hidayet etmeni talep ediyoruz." diyor ve inliyoruz.

İşte başından beri izah ve tefsirine çalıştığımız Fatiha sûresi, yedi âyetten meydana gelmiş bir sûre olmasına rağmen, sanki tek bir âyet, tek bir cümle insicamı içindedir. Esasen bu hususiyet اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ 'den مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ 'ye kadar, baştan sona bütün Kur'ân-ı Kerim'de de mevcuttur. Biz, Kur'ân'ın sıralanışı itibarıyla ilk sûresi olan Fatiha sûresinde bunu ispata çalıştık. Ancak ciddî bir çalışma ve gayret, bir bütün hâlinde Kur'ân'daki bu mucizevî yönü ispat ve izaha teksif edildiği takdirde, tefsir adına büyük bir boşluk daha giderilmiş olacaktır.

Biz, bu dediklerimizi, Fatiha'ya bir fatiha kabul ediyor ve sözü bu işin erbabına bırakarak, Cenâb-ı Hak'tan, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ı hakkımızda şefaatçi kılmasını temenni ve niyaz ediyoruz.

Allahım! Kur'ân'ı hayatımıza gaye kıl ve onu hayatımızın hayatı hâline getirmeye bizleri muvaffak eyle! (Âmin!)

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

Abdürrezzak, Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmam (v. 211 h.); *el-Musannef,* I-XI, *[Tahkik: Habiburrahman el-Âzamî],* el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403 h.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); *el-Müsned,* I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

el-Âlûsî, Ebu's-Senâ Şehabeddin Mahmud İbn Abdillah (v. 1270/1854); ***Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'u'l-mesânî,*** I-XXX, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed İbnu'l-Hüseyin (384-458 h.); *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli Sahibi'ş-şerîa* I-VII, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1985.

________, *es-Sünenü'l-kübrâ,* I-X, *[Tahkîk: Muhammed Abdülkadir Ata],* Mektebetü dâri'l-bâz, Mekke, 1414/1994.

Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); *Sahîhu'l-Buhârî,* I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (v. 816 h.); ***et-Ta'rîfât,*** *[Tahkik: İbrahim el-Ebyârî],* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

ed-Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali İbn Ömer (v. 385 h.); *Sünenü'd-Dârakutnî,* I-IV, *[Tahkik: es-Seyyid Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî],* Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1386/1966.

ed-Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân (181-255 h.); ***es-Sünen,*** I-II, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987.

ed-Deylemî, Ebû Şucâ' Şîreveyh b. Şehredâr (445-509 h.), ***el-Müsnedü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb,*** I-V, *[Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1406/1986.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); *es-Sünen,* I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul (1413/1992).

Ebû Hayyân, Esîrüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyanî el-Endelûsî (745/1344); ***el-Bahru'l-muhît,*** I-VIII, *[Tahkik: Adil Ahmed, Ali Muhammed],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1422/ 2001.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî (v. 430 h.); *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ,* I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

Ebû Ya' lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsılî et-Temîmî (v. 307 h.); *el-Müsned,* I-XIII, *[Tahkik: Hüseyin Selim Esed],* Dâru'l-Me'mun li't-türâs, Dimaşk, 1404/1984.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); *İhyâu ulûmi'd-dîn,* I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

________, ***el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi meâni esmâillâhi'l-hüsnâ,*** *[Tahkik: Besam Abdulvahhab el-Cabî],* el-Cifan ve'l-Câbî, Kıbrıs, 1407/1987.

el-Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Neysâbûrî (v. 405 h.); *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I-IV, *[Tahkik: Mustafa Abdülkadir Atâ],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.

el-Halebî, Ali b. Burhaneddin (v.1044 h.); *İnsanü'l-uyûn fî sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (Sîret-i Halebiyye),* I-III, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1400.

Hatib el-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (393-463 h.); *Tarihu Bağdat,* I-XIV, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, tsz.

________, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi',* I-II, *[Tahkik: Mahmud et-Tahhân],* Mektebetü'l-meârif, Riyad, 1403 h.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah en-Nemirî (v. 463 h.); *el-İstîâb fî mârifeti'l-ashab, [Tahkik: Ali Muhammed el-Becavî],* I-IV, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1412.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah (v. 571/1176); ***Târîhu Dimaşk,*** I-LXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1417/1996.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (v. 327 h.), *Tefsîru'l-Kur'ân,* I-X, *[Tahkik: Esad Muhammed]* Mektebetü'l-asriyye, Sayda, tsz.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (v. 235 h.); *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr,* I-VII, *[Tahkik: Kemal Yusuf el-Hût],* Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409 h.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (v. 354 h.); *Sahîhu İbn Hibban,* I-XVI, *[Tahkik: Şuayb el-Arnavut],* Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1414/1993.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774 h.); *el-Bidâye ve'n-nihâye,* I-XIV, Mektebetü'l-meârif, Beyrut, tsz.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); *es-Sünen,* I-II, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (v.230 h.), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* I-VIII , Dâru sâdır, Beyrut, tsz.

el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim (v. 380/990); ***et-Taarruf li mezhebi Ehli't-Tasavvuf,*** Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1400.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah el-Esbahî (93-179 h.); ***el-Muvatta',*** I-II, *[Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî],* Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985.

el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali (v. 1031/ 1622); *Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmii's-sağîr,* I-VI, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); *Sahîhu Müslim,* I-V, *[Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî],* Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); *es-Sünen,* I-VIII, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).

er-Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1210); *Mefâtîhu'l-gayb,* I-XXXII, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421/2000.

es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/1497); *el-Makâsıdü'l-hasene, [Tahkik: Muhammed Osman]* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.

es-Suyûtî, Abdurrahman b. el-Kemal Celâleddîn (849-911 h.); *ed-Dürru'l-mensûr,* I-VIII, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1993 h.

________, (Abdulğani ve Fahru'l-Hüsn ed-Dehlevî ile birlikte) ***Şerhu Süneni İbni Mâce,*** Kadîm-i kütüphane, Karaçi, tsz.

________, *ed-Düreru'l-müntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira,* Mektebetü mişkâti'l-İslâmiyye, Beyrut, tsz.

________, *el-Havi li'l-fetâvâ,* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1403/ 1983.

et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (260-360 h.); *el-Mu'cemü'l-evsat,* I-IX, *[Tahkik: Tarık b. Ivazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî],* Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415.

________, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* I-XXV, *[Tahkik: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî],* Mektebetü'z-Zehra, Musul, 1404/1983.

________, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn,* I-II, *[Tahkik: Hamdî İbn Abdilmecîd es-Selefî],* Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1405/1984.

et-Taberî, Muhammed İbn Cerir İbn Yezid İbn Halid (224-310 h.); *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,* I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1405 h.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsa b. Sevre (209-279 h.); *el-Câmiu's-Sahih,* I-V, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillah, Bedreddin Muhammed İbn Bahadır İbn Abdullah, (794/1392); *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, [Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim],* Daru'l-ma'rife, Beyrut, 1391.

________, *et-Tezkira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira,* *[Tahkik: Mustafa Abdülkadir],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1406/1986.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdü'l-azîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân,* I-II, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1416/1996.

21001-20110510